

Stavovi građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi

Fondacija
CENTAR ZA DEMOKRATIJU

VDS

VIKTIMOLOŠKO DRUŠTVO
SRBIJE

Stavovi građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi

Projekat finansira Evropska unija kroz program
„Evropski instrumenti za demokratiju i ljudska prava“

Izdavač

Fondacija Centar za demokratiju

Kraljice natalije 70

112704 Beograd

e-mail:info@centaronline.org

www.centaronline.org

Za izdavača

Nataša Vučković

Urednice

prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović

Nataša Vučković

DTP

Pozitiv MVP

Štampa

Grafolik, Beograd

Tiraž

300

Beograd 2015

Stvaranje ove publikacije pomogla je Evropska unija. Sadržaj publikacije je isključivo odgovornost Fondacije Centra za demokratiju i ne predstavlja nužno stavove Evropske unije.

Predgovor

Fondacija „Centar za demokratiju“ i Viktimološko društvo Srbije započeli su u junu 2014. godine partnerski projekat „Promocija alternativnih krivičnih sankcija i mera restorativne pravde“.

Otvaranje pregovora Republike Srbije sa Evropskom unijom nužno nameće pitanje reforme pravosuđa, a posebno reforme krivičnog zakonodavstva i sistema izvršenja krivičnih sankcija. Ova tema otvorena je još od 2005. godine kada se pristupilo normativnom uređenju materije krivičnog prava. Pozitivnim propisima uvedena je mogućnost izricanja sankcija koje predstavljaju alternative kazni zatvora, a koje su uvedene upravo zbog njenih ispoljenih nedostataka, posebno kada je reč o kazni zatvora u kratkom trajanju. Nova zakonska rešenja omogućuju i tzv. širu primenu alternativnih sankcija ali i mera restorativnog karaktera, koje se decenijama unazad već primenjuju u svetu. Na svom putu ka EU naša država treba da prihvati trendove koji su prisutni u drugim evropskim zemljama, a koji su predviđeni i u međunarodnim dokumentima. U nacionalnim propisima je stvoren prostor za ovakvo delovanje države, ali je samo usklađivanje kapaciteta za izvršenje alternativnih sankcija u širem smislu teklo veoma sporo. Konačno, uspostavljene su povereničke službe za izvršenje alternativnih sankcija, te je sada potrebno njihovo češće izricanje od strane sudova, njihovo predlaganje od strane tužilaštava, ali i generalno njihovo promovisanje u široj javnosti. Da bi se ovakvo rešenje ustalilo u našem društvu kao nešto što je korisno, humano i efikasno, društvo treba da prihvati i posmatra alternativne sankcije i mere restorativnog karaktera kao korisnija, humanija i efikasnija rešenja od zatvorskih kazni, pri čemu se treba rukovoditi i interesima društvene zajednice i samog pojedinca.

Ovim projektom želimo da promovišemo širu primenu alternativnih sankcija i mera restorativne pravde, kroz podsticanje i osnaživanje organizacija civilnog društva da aktivnije učestvuju u reformi krivičnog sistema. Takođe, da bi se uspostavio stabilan i efikasan sistem alternativnih sankcija i mera restorativne pravde neophodno je jačanje relevantnih državnih aktera nadležnih za njihovo sprovođenje, uz konstantno podizanje svesti javnosti o korisnosti alternativnih sankcija i mera restorativne pravde. Formiranjem predloga za unapređenje pravnog i institucionalnog okvira za primenu alternativnih sankcija i mera restorativne pravde i razvijanjem i pilotiranjem programa namenjenih žrtvama i osuđenim licima koji su bazirani na principima restorativne pravde, doprinećemo uspostavljanju jednog stabilnijeg pravosudnog sistema, kakav je nužan u svim državama koje počivaju na demokratskim vrednostima i vladavini prava.

Da bismo ispitali spremnost društva za doslednu primenu alternativnih sankcija i mera restorativne pravde, istražili smo stavove građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi. Rezultati istraživanja predstavljani su u ovoj publikaciji, uz prethodnu analizu pravnog i institucionalnog okvira RS za primenu alternativnih sankcija i restorativne pravde i dosadašnjih istraživanja na ovu temu.

Projekat je podržan od strane Evropske unije i deo je programa „Evropski instrumenti za demokratiju i ljudska prava“.

Predgovor	3
Alternativne sankcije i mere restorativne pravde u Srbiji: analiza početnog stanja	6
<i>/Sanja Čopić/</i>	
Uvod	7
Alternativne sankcije i restorativna pravda: pojam, međunarodni okvir i strana rešenja	9
Alternativne sankcije: pojam, međunarodni okvir i neka strana rešenja	9
Restorativna pravda: pojam, međunarodni okvir i neka strana rešenja	12
Pravni i institucionalni okvir za primenu alternativnih sankcija i rešenja sa elementima restorativne pravde u Srbiji	14
Alternativne sankcije, mere i vidovi postupanja u zakonodavstvu Republike Srbije	14
Alternativne krivične sankcije	14
Alternativni vidovi izvršenja kazne zatvora	20
Alternativni vidovi postupanja, odnosno skretanje sa krivične procedure	20
Elementi restorativne pravde u zakonodavstvu Srbije	25
Restorativna pravda kao oblik skretanja postupka	26
Restorativna pravda kao deo ili vrsta postojećih sankcija	28
Institucionalni okvir za izvršenje alternativnih sankcija i rešenja sa elementima restorativne pravde	31
Ocena postojećeg pravnog i institucionalnog okvira za primenu alternativnih sankcija i rešenja restorativne pravde	32
Pregled rezultata istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi u svetu i Srbiji	35
Uvod	35
Istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama	36
Istraživanja stavova građana o alternativnim sankcijama u svetu	36
Istraživanja stavova stručnjaka o alternativnim sankcijama u Srbiji	38
Istraživanja stavova građana i stručnjaka o merama restorativne pravde	39
Istraživanja u svetu	39
Istraživanja u Srbiji	47
Zaključak	48
Stavovi građana o alternativnim sankcijama i merama restorativne pravde: rezultati istraživanja	50
<i>/Sanja Čopić, Bejan Šaćiri, Una Radovanović/</i>	
Uvod	51
O istraživanju	51
Predmet i cilj istraživanja	51
Metod	52
Formiranje uzorka	53
Obuka anketara i prikupljanje podataka	53
Prikupljanje podataka: iskustva i izazovi	54
Opis uzorka	55
Socio-demografske karakteristike ispitanika	55
Mesto	55
Pol	55
Uzrast	55
Bračno stanje i deca	55
Obrazovanje	55
Iskustvo viktimizacije i činjenja povređujućih ponašanja prema drugima	56
Pojavljivanje pred sudom	56
Informacije i saznanja o stanju i kretanju kriminaliteta u Srbiji	56

Nalazi istraživanja	57
Upoznatost ispitanika sa restorativnom pravdom i alternativnim sankcijama	57
Upoznatost ispitanika sa pojmom restorativna pravda	57
Upoznatost ispitanika sa alternativnim sankcijama	59
Mišljenje ispitanika o mogućnostima primene alternativnih sankcija i restorativne pravde	60
Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na određena kažnjiva ponašanja	62
Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje različitih kategorija učinilaca	78
Mišljenje ispitanika o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija u slučaju različitih kažnjivih ponašanja	84
Stavovi ispitanika o principima restorativne pravde	96
Istraživanje stavova stručnjaka o alternativnim sankcijama i merama restorativne pravde	98
/Sanja Čopić, Bejan Šaćiri/	
Uvod	99
O istraživanju	99
Predmet i cilj istraživanja	99
Metod	100
Formiranje uzorka	100
Prikupljanje i obrada podataka	101
Opis uzorka	102
Mesto	102
Pol.	102
Uzrast	102
Obrazovanje i zanimanje	102
Mesto rada	102
Nalazi istraživanja	103
Upoznatost ispitanika sa restorativnom pravdom i alternativnim sankcijama	103
Upoznatost ispitanika sa pojmom restorativne pravde	103
Upoznatost ispitanika sa alternativnim sankcijama	104
Mišljenje ispitanika o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija	106
Mišljenje ispitanika o adekvatnim merama društvenog reagovanja na određene vidove kažnjivog ponašanja	107
Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje različitih kategorija učinilaca	109
Stavovi ispitanika o principa restorativne pravde i značaju alternativnih sankcija i mera	115
Primena restorativne pravde i alternativnih sankcija u praksi	118
Primena rešenja sa elementima restorativne pravde	118
Primena alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja	118
Zaključak	124
Preporuke	128
Literatura	131
Beleške o autorima	135

Alternativne sankcije i
mere restorativne pravde u Srbiji:
analiza početnog stanja

Sanja Čopić

Uvod

Nakon društvenih i političkih promena u Srbiji 2000. godine, usledile su, naročito od 2005. godine, reforme krivičnog (materijalnog, procesnog i izvršnog) i maloletničkog zakonodavstva, koje su donele brojne novine u pogledu odnosa prema licima koja čine krivična dela. To, između ostalog, uključuje i postavljanje osnova za širu primenu alternativnih krivičnih sankcija, mera i vidova postupanja, kao i uvođenje elemenata restorativne pravde u reagovanje na kriminalitet punoletnih lica i maloletnika. Primenu alternativnih krivičnih sankcija, mera i vidova postupanja, kao i primenu restorativnih pristupa sugerišu brojni međunarodni dokumenti.¹ U njima se posebno apostrofiraju da efikasna primena alternativnih krivičnih sankcija, mera i postupaka može da ima niz pozitivnih efekata: osuđeni ostaje na slobodi, pa se izbegavaju negativni efekti zatvaranja (raskidanje socijalnih veza, posebno sa porodicom, gubitak posla, prestanak školovanja i slično); smanjuje se stigmatizacija, a društvena zajednica postaje aktivan akter u procesu resocijalizacije i reintegracije osuđenog lica. Primena alternativnih krivičnih sankcija, mera i postupaka vodi smanjenju zatvorske populacije, čime se postavlja osnov za adekvatniji tretman lica koja se nalaze u zavodima za izvršenje kazne zatvora i ujedno se osigurava poštovanje njihovih prava. Najzad, primena pojedinih alternativnih krivičnih sankcija, mera i postupaka, posebno onih sa elementima restorativne pravde, značajna je i za žrtve krivičnih dela, kojima se daje aktivnija uloga u reagovanju na izvršeno krivično delo i omogućava dobijanje materijalne i/ili moralne satisfakcije. Najzad, primenom alternativnih krivičnih sankcija, mera i vidova postupanja ostvaruje se ušteda u državnom budžetu.²

U okviru projekta „Promocija alternativnih krivičnih sankcija i mera restorativne pravde“, koji sprovode Fondacija „Centar za demokratiju“ i Viktimološko društvo Srbije, jedna od projektnih aktivnosti bilo je istraživanje stavova građana-građanki i stručnjaka-stručnjakinja o alternativnim krivičnim sankcijama i restorativnoj pravdi. Kako bi se definisali predmet i cilj istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim krivičnim sankcijama i restorativnoj pravdi, te postavio metodološki okvir, bilo je potrebno izvršiti analizu početnog stanja. S tim u vezi, izvršena je analiza međunarodnopravnog okvira kao i postojećeg pravnog i institucionalnog okvira u Srbiji za primenu alternativnih krivičnih sankcija,

1 Minimalna standardna pravila UN o merama nezatvaranja (tzv. Tokijska pravila) (1990), Pravila UN o postupanju sa zatvorenicama i izvršenju nekustodijalnih mera prema ženama izvršiteljicama (tzv. Bankočka pravila) (2010), dokumenta doneta na nivou Saveta Evrope, posebno Preporuka br. R(1992)16 - Evropska pravila o sankcijama i merama u zajednici, Preporuka br. R(2000)23 o primeni Evropskih pravila o sankcijama i merama u zajednici, Preporuka br. R (2003)22 o uslovnom otpustu, Preporuka br. R (2014)4 o elektronskom nadzoru i slično. Kada su u pitanju mere i progami zasnovani na principima restorativne pravde, posebno su značajni sledeći dokumenti: Osnovni principi UN o primeni programa restorativne pravde u krivičnim slučajevima (2002), Direktiva EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta, (2012), kao i Preporuka Saveta Evrope br. R(99)19 o primeni posredovanja u krivičnim stvarima (1999) i Dokument Evropske pomoći žrtvama o položaju žrtve u procesu posredovanja (2005).

2 Tako je, na primer, kroz 253 izrečene kazne rada u javnom interesu u Srbiji u 2013. godini odrađeno više hiljada sati rada. Da su poslodavci morali za taj rad da angažuju radnike koje bi platili, izdvojili bi više od 12,7 miliona dinara. Sa druge strane, dnevni trošak za jedan zatvorski dan iznosi 15 evra. U: „Zatvorska ćelija kao zadnja opcija“, *Danas (Pravo Danas)*, 15. decembar 2014.

mera i postupaka, kao i rešenja sa elementima restorativne pravde. Pored toga, izvršena je i analiza postojeće literature i pregled dosadašnjih istraživanja stavova građana i stručnjaka, u svetu i u Srbiji, u vezi sa alternativnim sankcijama i restorativnom pravdom.³

Analiza početnog stanja podeljena je na tri dela: u prvom delu daje se analiza međunarodnog pravnog okvira i ukazuje na rešenja koja postoje u svetu vezano za alternativne sankcije i restorativnu pravdu; u drugom delu je data analiza pravnog i institucionalnog okvira u Srbiji relevantnog za primenu alternativnih sankcija i mera sa elementima restorativne pravde, dok je u trećem delu dat pregled dosadašnjih istraživanja stavova građana i stručnjaka u svetu i Srbiji vezano za primenu alternativnih sankcija i restorativne pravde.

³ Na pretraživanju literature vezano za dosadašnja istraživanja u svetu i Srbiji o stavovima građana i stručnjaka o restorativnoj pravdi i alternativnim sankcijama i prikupljanju podataka iz izdvojenih bibliografskih jedinica bila je angažovana Una Radovanović, asistentkinja na projektu *Promocija alternativnih sankcija i mera restorativne pravde* u periodu septembar-decembar 2014. godine.

Alternativne sankcije i restorativna pravda: pojam, međunarodni okvir i strana rešenja

Razvoj alternativnih krivičnih sankcija i koncepta restorativne pravde vezuje se za sedamdesete i osamdesete godina prošlog veka, kada su „nemoć“ klasičnih kazni i neuspeh ideje resocijalizacije podstakli potrebu za pronalaženjem novih (alternativnih) oblika reagovanja na kriminalitet, koji bi bili humaniji, efikasniji i lišeni retributivnih svojstava (Mrvić-Petrović, Đorđević 1998: 89-90), a kojima bi se, ujedno, delovalo u pravcu prevencije kriminaliteta i većeg uključivanja žrtava i zajednice u reagovanje na kriminalna ponašanja i reintegraciju učinilaca.

Iako nije uvek moguće napraviti jasno razgraničenje između alternativnih krivičnih sankcija i mera restorativnog karaktera, jer neke alternativne krivične sankcije, mere i postupci imaju ujedno i restorativni karakter, pri čemu stepen njihove restorativnosti može da bude različit, za potrebe dalje analize ćemo ukazati na pojam alternativnih sankcija i mera restorativne pravde odvojeno. Takođe, u nastavku će se, pored definisanja ova dva koncepta, dati kratak osvrt na međunarodnopravni okvir za njihovu primenu, kao i na to koji oblici alternativnih sankcija i mera restorativne pravde se danas primenjuju u drugim zemljama. Ovaj deo studije treba da posluži kao osnov za ocenu postojećeg pravnog i intitucionalnog okvira za primenu alternativnih sankcija i mera restorativne pravde u Srbiji.

Alternativne sankcije: pojam, međunarodni okvir i neka strana rešenja

Koncept alternativnih sankcija može biti shvaćen na različite načine i to „u zavisnosti od toga da li se vezuje isključivo za sistem krivičnih sankcija ili za funkciju koja se primenom mera alternativnih krivičnom kažnjavanju ostvaruje u pravosudnom sistemu“ (Mrvić-Petrović, Obradović, Novaković, 2005: 37). Stoga se može govoriti o užoj i široj definiciji alternativnih sankcija. Prema užoj (liberalnoj) definiciji, pod alternativnim krivičnim sankcijama podrazumevaju se samo sankcije i mere koje zamenjuju kaznu zatvora (isključivo vezivanje za sistem krivičnih sankcija). Sa druge strane, pak, pod alternativnim sankcijama u širem smislu (radikalna definicija) podrazumevaju se, pored alternativnih sankcija u užem smislu, i različite mere obrazovnog, medicinskog, vaspitnog, terapijskog karaktera, kao i postupci koji vode skretanju sa klasične krivične procedure, odnosno kojima se izbegava krivična

osuda – tzv. mere diverzionog karaktera (Mrvić-Petrović, Obradović, Novaković, 2005: 38). Utoliko se pojam alternativnih sankcija u širem smislu proširuje na mere i postupke koji se mogu primeniti izvan krivičnogpravnog sistema, ulazeći u domen socijalne zaštite.

U međunarodnim dokumentima se za alternativne krivične sankcije uglavnom koristi pojam nezavodske sankcije (*non-custodial sanctions*) i sankcije i mere koje se izvršavaju pod okriljem zajednice (*community sanctions and measures*), kod kojih se akcenat stavlja na promovisanje veće uloge društva u funkcionisanju krivičnogpravnog sistema i posebno uključivanje u tretman i reintegraciju učinilaca krivičnog dela.

Kada se govori o alternativnim sankcijama, može se napraviti razlika između starih, klasičnih supstituta kazne zatvora, kakve su novčana kazna, mere bezbednosti prinudnog lečenja, mere upozorenja, uslovni otpust osuđenog, oduzimanje imovine i slično, i novih, pravih alternativa, kao što su „poludnevno zatvaranje“, rad u javnom interesu, kućni zatvor sa ili bez elektronskog nadzora, uslovno odlaganje krivičnog postupka po osnovu načela oportuniteta i slično (Mrvić-Petrović, Obradović, Novaković, 2005; Konstantinović-Vilić, Kostić, 2006: 241). Uz to, alternativne sankcije mogu da se podele i prema vremenu primene na one koje se primenjuju pre ili tokom krivične procedure, koje praktično vode skretanju postupka i izbegavanju osude (mere diverzionog karaktera, odnosno alternativni vidovi postupanja), i one koje se primenjuju posle osude za određeno krivično delo (alternativne krivične sankcije i alternative izvršenju kazne zatvora).

Imajući sve navedeno u vidu, za potrebe projekta prihvaćena je šira definicija alternativnih krivičnih sankcija, pod kojima se podrazumevaju sankcije i mere koje se izvršavaju pod okriljem društvene zajednice, kao i postupci koji vode skretanju krivične procedure i izbegavanju osude, a kod kojih osumnjičeni, optuženi ili osuđeni preuzima odgovornost za obaveze koje treba da ispuni, čime se izbegava njegova stigmatizacija, a društvena zajednica se aktivno uključuje u izvršenje sankcije ili mere i reintegraciju učionioaca krivičnog dela (Mrvić-Petrović, Obradović, Novaković, 2005; Vasiljević-Prodanović, 2012). Uz to, pod alternativnim krivičnim sankcijama podrazumevamo one sankcije, mere i postupke, koji mogu da se primene pre, tokom i nakon sudskog postupka.

Pravni okvir za primenu alternativnih sankcija postavljen je brojnim međunarodnim dokumentima donetim na nivou Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske unije. Neki od tih dokumenata su pravno obavezujući, a drugi predstavljaju tzv. „meko“ pravo, pa iako nisu obavezujući, ipak postavljaju određeni okvir i daju smernice državama članicama za reforme zakonodavstva.

Minimalna standardna pravila UN o merama nezatvaranja (tzv. Tokijska pravila) (1990) smatraju se najvažnijim međunarodnim dokumentom kada je u pitanju promovisanje alternativnih sankcija. Ona sadrže okvirne smernice za sprovođenje alternativnih sankcija, odnosno mera i postupaka koji ne vode zatvaranju (nezavodske mere) i minimalne garancije za lica prema kojima se te mere sprovode. Ovaj dokument sugeriše primenu nezavodskih mera u svim fazama postupka, dakle, pre, tokom i nakon krivičnog postupka, bez diskriminacije prema bilo kom ličnom svojstvu lica prema kome se primenjuju. Tokijska pravila sadrže listu mera koje se mogu primeniti, uključujući različite mere opomene i upozorenja, različite modalitete novčane kazne i uslovne osude, rad u javnom interesu, konfiskaciju imovine, naknadu štete žrtvi, razne modalitete izvešenja kazne zatvora i slično. Dakle, ovim dokumentom se predviđaju kako klasični supstituti kazne zatvora, tako i tzv. prave alternativne sankcije, tj. one koje se izvršavaju pod okriljem zajednice i koje podrazumevaju aktivno učešće samog učinioca u procesu sopstvene resocijalizacije i reintegracije. Prilikom primene ovih mera treba da se vodi računa o potrebama učinioca za rehabilitacijom i reintegracijom, zaštiti društva i interesima žrtve, koja bi trebalo da bude konsultovana u pogledu mera koje bi se primenile kada god je to prikladno.

U Tokijskim pravilima posebna pažnja poklanja se učešću društva u sprovođenju i promovisanju nezavodskih, alternativnih mera. Društvena zajednica je važan resurs i faktor koji doprinosi uspostavljanju veza između učinioca i njegove porodice i lokalne zajednice, a njena uloga treba da bude komplementarna krivičnopravnom reagovanju. Učešće zajednice u sprovođenju alternativnih sankcija otvara prostor za pojedince da daju doprinos kako reintegraciji učinioca tako i zaštiti društva. Posebno se ohrabruju državni organi, privatni sektor i javnost uopšte da pruže podršku volonterskim organizacijama i volonterima koji se angažuju u sprovođenju alternativnih sankcija i promovisanju njihove primene. Uz to, posebna pažnja treba da se pokloni podizanju svesti javnosti o primeni ovih mera i to kroz seminare, konferencije, kampanje i druge aktivnosti, u čemu važnu ulogu imaju i mediji.

Posebnu pažnju primeni nezavodskih mera poklanjaju *Pravila Ujedinjenih nacija o postupanju sa zatvorenicama i izvršenju nekustodijalnih mera prema ženama izvršiteljicama* (tzv. Bankočka pravila) iz 2010. godine, u kojima se ističe potreba za širom primenom nezavodskih mera prema punoletnim i maloletnim osobama ženskog pola kao izvršiteljicama krivičnih dela. Kako se ističe u ovom dokumentu, prioritet bi uvek, kada je to moguće, trebalo davati nezavodskim merama, a posebno u slučaju kratkih kazni zatvora i pojedinih kategorija žena kao što su trudnice, majke s decom, stare žene i maloletnice. Nezavodske mere, kao i u Tokijskim pravilima i drugim relevantnim dokumentima, definišu se šire, pa se pod njima podrazumeva skretanje toka krivične procedure (diverzione mere) i primena alternativa zatvaranju pre, tokom i nakon sudskog postupka. Imajući u vidu etiologiju kriminaliteta žena i probleme sa kojima se susreću, Bankočka pravila posebno upućuju na razvijanje programa u zajednici koji bi bili usmereni na podršku ženama koje su bile žrtve rodno baziranog nasilja, lečenje zavisnosti i psihičkih problema žena, razvijanje roditeljskih sposobnosti i obučavanje za nalaženje zaposlenja.

Standardi koji su relevantni za primenu alternativnih sankcija sadržani su i u nizu dokumenata donetih na nivou Saveta Evrope, posebno u *Preporuci br. R(1992)16 - Evropska pravila o sankcijama i merama u zajednici*, *Preporuci br. R(2000)23 o primeni Evropskih pravila o sankcijama i merama u zajednici*, *Preporuci br. R (2003)22 o uslovnom otpustu*, *Preporuci br. R (2014)4 o elektronskom nadzoru* i slično (Mrvić-Petrović, Obradović, Novaković, 2005; Konstantinović-Vilić, Kostić, 2006).

Pored ovih dokumenata, kada su u pitanju maloletnici kao učinioci krivičnih dela, važna su još dva dokumenta usvojena na nivou Ujedinjenih nacija: *Standardna minimalna pravila za maloletničko pravosuđe* (tzv. Pekinška pravila) (1985) i *Konvencija UN o pravima deteta* (1989). U njima se poseban akcenat stavlja na mere diverzionog karaktera, odnosno mere i postupke koji bi značili neulaženje u sudski postupak ili njegovo skretanje, te preusmeravanje na službe u zajednici i primenu različitih vaspitnih, obrazovnih i socijalnih mera u odnosu na ovu kategoriju učinilaca. Uz to, prvenstvo treba davati neinstitucionalnim merama i tretmanu nad onim koji podrazumeva smeštanje maloletnika u neku instituciju.

Većina savremenih evropskih, ali i vanevropskih zakonodavstava kao alternativne sankcije predviđa rad u javnom interesu, različite modalitete uslovne osude uz nadzor (probacija), mere koje vode skretanju krivične procedure, različite modalitete izvršenja kazne zatvora (kuće na pola puta, vikend zatvaranje, kućni zatvor i slično), kao i mere koje imaju restorativni karakter i koje podrazumavaju susret žrtve i učinioca (posredovanje, poravnanje, rasprave i slično) (Mrvić-Petrović, Obradović, Novaković, 2005; Konstantinović-Vilić, Kostić, 2006; Vasiljević-Prodanović, 2012).

Restorativna pravda: pojam, međunarodni okvir i neka strana rešenja

Koncept restorativne pravde nije lako definisati, pa se u literaturi nailazi na različite definicije, prevažodno u zavisnosti od toga kako se sagledava odnos restorativne pravde prema tradicionalnom krivičnom pravnom sistemu (restorativna pravda kao alternativa krivičnom postupku ili kao komplementaran vid reagovanja) ili u zavisnosti od elemenata kojima se daje primat (proces, ishod ili skup principa/vrednosti) (više o tome u: Čopić, 2007, 2015). Imajući to u vidu, za potrebe ove studije opredelili smo se za definiciju sadržanu u *Osnovnim principima UN o primeni programa restorativne pravde u krivičnim slučajevima* iz 2002. godine. Prema odredbama ovog dokumenta, restorativna pravda podrazumeva sve programe koji su bazirani na restorativnom procesu i teže ostvarivanju restorativnih ciljeva. Restorativni proces podrazumeva uključivanje svih zainteresovanih strana - žrtve, učinioca i članova lokalne zajednice u rešavanje situacije nastale izvršenjem krivičnog dela i iznalaženje adekvatnih rešenja, kao što su posredovanje, pomirenje, rasprave/konferencije i krugovi kažnjavanja. Restorativni ciljevi, pak, podrazumevaju postizanje sporazuma kao rezultata restorativnog procesa, uključujući naknadu štete, rad u korist zajednice i druge programe koji su osmišljeni tako da omogućavaju reparaciju za žrtve i zajednicu, i reintegraciju za žrtvu i učinioca.

Primećuje se da je u ovoj definiciji restorativne pravde naglasak na participatornom procesu, koji je kreiran tako da dovede do željenih rezultata, a osobe koje učestvuju u takvom procesu, uključujući i žrtvu, smatraju se strankama, što je jedna od suštinskih razlika u odnosu na krivični postupak. Naime, krivični postupak je konstruisan tako da podrazumeva odnos između učinioca (koga obično reprezentuje njegov advokat) i države (čije interese štiti javni tužilac) (Nielsen, 2001: 151), dok se daleko manje pažnje posvećuje žrtvama, koje su uglavnom marginalizovane, nemaju procesni položaj stranke u postupku već se pojavljuje u ulozi svedoka. Imajući to u vidu, može se reći da je restorativna pravda pristup rešavanju sukoba, uključujući krivična i druga kažnjiva dela, koji polazi od potreba žrtve, zajednice i učinioca i okuplja sve strane u sukobu kako bi im se pomoglo da zajedno, na miran način, putem dijaloga razreše svoje sukobe i probleme i postignu sporazum o tome na koji način nastala šteta može da bude popravljena ili nadoknađena. Restorativna pravda je obnavljajuća pravda: ona nastoji da popravi/nadoknađi nastalu štetu i popravi narušene odnose i omogući poboljšanje međuljudskih odnosa u zajednici. Ona takođe nastoji da dovede do osnaživanja i žrtve i učinioca i da omogući da se oni ponovo integrišu u društvo.

Većina međunarodnih dokumenata koji sadrže standarde i smernice za poboljšanje položaja žrtve u krivičnom pravu i krivičnom postupku i njenu adekvatniju zaštitu,⁴ sugeriše i primenu restorativne pravde. Pri tome, u njima se to čini više načelno, odnosno, preporučuje se primena restorativnih programa, i to prevažodno u formi posredovanja između žrtve i učinioca, ali se ne ukazuje bliže na principe i standarde za njihovu primenu u praksi. Zato se u ovom domenu posebno važnim čine oni dokumenti koji se neposredno bave pitanjem restorativne pravde: *Osnovni principi UN o primeni programa restorativne pravde u krivičnim slučajevima* (2002), *Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (99) 19 o primeni posredovanja u krivičnim stvarima* (1999) i *Dokument Evropskog foruma službi za žrtve o položaju žrtve u procesu posredovanja* (2005).

⁴ Deklaracija UN o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći (1985), Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (85) 11 o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka (1985), (2001), Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope Rec (2006) 8 o pomoći žrtvama kriminaliteta (2006), Direktiva EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta (2012). Pa ipak, poslednji navedeni dokument poklanja više pažnje restorativnoj pravdi, posebno ukazujući na koristi koje ovaj pristup može da ima za žrtve.

Osnovni standardi za primenu programa restorativnog karaktera sadržani u navedenim dokumentima su: omogućavanje primene restorativne pravde u svim fazama krivičnog postupka; primena restorativne pravde samo u slučajevima kada postoji dovoljno dokaza za optuženje osumnjičenog; slobodan i dobrovoljan pristanak i žrtve i učinioca za uključivanje u program restorativne pravde kao i izlazak iz njega; saglašavanje žrtve i učinioca o osnovnim činjenicama u vezi sa krivičnim delom; prihvatanje odgovornosti od strane učinioca za izvršeno krivično delo i štetu koja je njime naneta; uzimanje u obzir svih razlika među stranama i nejednakosti u pogledu raspodele moći među njima; vođenje računa o bezbednosti strana koje učestvuju u restorativnom programu; i, učešće učinioca u restorativnom programu ne bi smelo da se kasnije u sudskom postupku tretira kao dokaz o priznanju krivice. Ovako određeni, osnovni standardi se dalje konkretizuju kroz čitav niz posebnih mera i zahteva (Čopić, 2009, 2015).

Posmatrano u odnosu na krivičnopravni sistem, restorativna pravda može da se javi u nekoliko oblika: vid skretanja krivičnog postupka (mere diverzionog karaktera), vrsta sankcija - alternativne ili restorativne sankcije, ili deo postojećih krivičnih sankcija, i deo tretmana lica koja se nalaze u ustanovama za izvršavanje institucionalnih sankcija.

Brojne evropske države su uvele restorativne procese, posebno posredovanje između žrtve i učinioca u reagovanje na kriminalitet. Posredovanje danas ima svoje zakonsko utemeljenje u većini država Evrope, bilo u okviru krivičnog i/ili maloletničkog zakonodavstva, bilo u okviru drugih, posebnih zakona, ili, pak, podzakonskih akata (na primer, Austrija, Nemačka, Poljska, Francuska, Luksemburg, Belgija, Engleska i Vels, Slovenija, Albanija, Bugarska, Moldavija, Ukrajina, Holandija i slično) (Pelikan, 2000; Bannenberg, 2000; Czarnecka-Dzialuk, Wojcik, 2000; Miers, Willemsens, 2004). Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina XX veka javljaju se restorativne rasprave (okupljanja, konferencije), i to na Novom Zelandu i u Australiji, da bi se njihova primena potom proširila i na neke države SAD, potom na Kanadu (više u: Umbreit, Zehr, 2003), a proteklih godina svoju eksperimentalnu primenu ovi oblici reagovanja doživljavaju i na teritoriji pojedinih evropskih zemalja (kao što su Engleska i Vels, Belgija, Holandija, Severna Irska), ali i u zemljama afričkog i azijskog kontinenta (Skelton, Frank, 2001, Johnstone, Van Ness, 2007). Najzad, početkom devedesetih godina XX veka počinju da se primenjuju i krugovi kažnjavanja/mirotvorstva, posebno u SAD i Kanadi (Bazemore, Umbreit, 2003), da bi se poslednjih par godina sa njihovom eksperimentalnom primenom počelo i u Evropi⁵.

⁵ Više o tome u: Developing Peacemaking Circles in a European Context, Final Research Report Presented to the European Commission by Project Coordinator Elmar G. M. Weitekamp, Eberhard Karls University Tübingen, Project: JLS/2010/JPEN/AG/1609, Criminal Justice Programme, European Commission, Directorate-General Justice, November 2013, dostupno na www.suggnome.be/pdf/onderzoek/PMC_final_report.pdf, pristupljeno 13. februara 2015. godine.

Pravni i institucionalni okvir za primenu alternativnih sankcija i rešenja sa elementima restorativne pravde u Srbiji

U ovom delu će prvo biti data analiza pravnog i institucionalnog okvira relevantnog za primenu alternativnih sankcija, mera i postupaka; potom će se ukazati na rešenja koja sadrže elemente restorativne pravde kako bi se u zaključku dala ocena postojećeg stanja u pogledu pozitivnih zakonskih rešenja i institucionalnog okvira za primenu alternativnih sankcija i rešenja sa elementima restorativne pravde, imajući pri tome u vidu međunarodne standarde i strana rešenja.

Alternativne sankcije, mere i vidovi postupanja u zakonodavstvu Republike Srbije

Polazeći od definicije alternativnih sankcija u širem smislu, koja je data u prethodnom delu studije, u nastavku će se ukazati na zakonski okvir za primenu alternativnih krivičnih sankcija, alternativa izvršenju kazne zatvora i alternativnih vidova postupanja, a potom će se ukazati na elemente restorativne pravde u postojećim rešenjima krivičnog i maloletničkog zakonodavstva.

Alternativne krivične sankcije

U članu 4 Krivičnog zakonika Republike Srbije (u daljem tekstu KZ)⁶ predviđene su četiri grupe krivičnih sankcija: kazne, mere upozorenja, mere bezbednosti i vaspitne mere, koje su, kako je zakonodavac naveo, usmerene na „suzbijanje dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom“. Kada su u pitanju kazne, zakonodavac je predvideo četiri kazne: zatvor, novčanu kaznu, rad u javnom interesu i oduzimanje vozačke dozvole, koje, pored opšte svrhe krivičnih sankcija, imaju za cilj specijalnu i generalnu prevenciju, dakle, uticaj na osuđenog da u buduće ne čini krivična dela i uticaj na druga lica da ne čine krivična dela, kao i izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona (član 5 KZ).

Kada se govori o alternativnim krivičnim sankcijama u slučaju punoletnih lica, prevashodno se misli na alternative kazni zatvora, pa se, imajući napred izneta rešenja u vidu, može reći da se kao alter-

⁶ Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

native ili supstituti kazni zatvora javljaju druge, blaže kazne (novčana kazna, kazna rada u javnom interesu), odnosno druge sankcije, kao što su mere upozorenja, i to sudska opomena i uslovna osuda. Međutim, polazeći od definicije alternativnih sankcija koja je usvojena za potrebe ove studije, pod alternativnim krivičnim sankcijama podrazumevaju se samo one sankcije koje se sprovode pod okriljem društvene zajednice, a čija je primena zasnovana na pretpostavci da se ciljevi kažnjavanja u velikoj meri mogu postići i bez kazne zatvora ili novčane kazne. Tu spadaju rad u javnom interesu i uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom.

a) Rad u javnom interesu

Rad u javnom interesu je sankcija koja se zasniva na „kombinaciji ciljeva kažnjavanja, rehabilitacije i reparacije pričinjene štete“ (Mrvić-Petrović, Obradović, Novaković, 2005: 43). Ovo je jedna od zakonom predviđenih kazni, koja se, kako stoji u članu 52 KZ, može izreći za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna. Dakle, u pitanju su, barem prema formalnom kriterijumu, odnosno visini zaprečene kazne, lakša krivična dela, odnosno krivična dela sa manjom društvenom opasnošću. Rad u javnom interesu može se izreći kao glavna i kao sporedna kazna. Uz to, rad u javnom interesu može biti zamena i za neplaćenu novčanu kaznu. Rad u javnom interesu kao kazna može se primeniti samo prema punoletnim učiniocima krivičnih dela.

Suštinu ove kazne čini svaki onaj rad koji je, s jedne strane, koristan za društvenu zajednicu, a kojim se, sa druge strane, ne vređa ljudsko dostojanstvo osuđenog i njegove porodice, niti se krše njihova osnovna prava i slobode, uključujući pravo na privatnost, i koji se ne vrši u cilju sticanja dobiti. Ovom kaznom se nastoji da se kod osuđenog lica razvije odgovorniji odnos prema društvu i posledicama sopstvenih postupaka. Uz to, jedno od osnovnih načela izvršenja ove kazne, kako je to predviđeno Pravilnikom o izvršenju kazne rada u javnom interesu⁷, je zabrana diskriminacije prema bilo kom ličnom svojstvu osuđenog lica.

Zakonodavac je propisao minimalno i maksimalno trajanje ove kazne: tako, kako stoji u članu 52 st. 3 KZ „rad u javnom interesu ne može biti kraći od šezdeset časova niti duži od tristašezdeset časova“. Pri tome, zakonodavac ograničava i dužinu obavljanja rada u javnom interesu tokom jednog meseca, propisujući da ovaj rad traje šezdeset časova u toku jednog meseca. Najzad, rad u javnom interesu može da bude obavljen za vreme koje ne može biti kraće od mesec dana, niti duže od šest meseci.

Prilikom donošenja odluke o izricanju ove kazne, sud uzima u obzir niz okolnosti i to: vrstu učinjenog krivičnog dela, ličnost učinioca, kao i njegovu spremnost da obavlja rad u javnom interesu. Dakle, jedan od važnih preduslova za primenu ove kazne je dobrovoljnost, odnosno pristanak učinioca da mu se ova kazna izrekne. U protivnom, nametanjem ove kazne učiniocu teško da bi se postigla svrha kažnjavanja, a posebno svrha ove kazne, dok bi se takav rad, sa druge strane, mogao smatrati prinudnim, što je protivno evropskim i međunarodnim standardima.

Kao i kod drugih alternativnih sankcija, mera ili vidova postupanja, kazna zatvora je nešto što uvek ostaje na raspolaganju sudu u slučaju da se rad u javnom interesu ne obavi, u celini ili delimično. Stoga, ukoliko osuđeni ne obavi sve sate izrečenog društveno korisnog rada, sud će ovu kaznu zameniti kaznom zatvora i to tako što će za svakih započetih osam časova rada u javnom interesu odrediti jedan dan zatvora (član 52 st. 5 KZ). Sa druge strane, pak, ukoliko učinilac ispunjava sve svoje obaveze vezane za rad u javnom interesu, sud mu može dužinu društveno korisnog rada umanjiti za jednu četvrtinu.

⁷ Sužbeni glasnik RS, br. 20/2008.

Izvršenje kazne rada u javnom interesu bliže je uređeno Pravilnikom o izvršenju kazne rada u javnom interesu, kao i Zakonom o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera⁸. Jedan od ključnih predušlova za izvršenje ove kazne je uspostavljanje saradnje između ministarstva nadležnog za poslove pravosuđa, s jedne strane, i ministarstava nadležnih za rad i zdravlje, potom sudova, organizacija nadležnih za zapošljavanje, kao i drugih državnih institucija i organizacija i organa lokalne samouprave, sa druge strane. Društveno koristan rad se obavlja kod poslodavaca, sa kojim ministarstvo nadležno za poslove pravosuđa zaključuje ugovor, bilo na osnovu javnog konkursa ili neposredne saradnje sa nadležnim državnim organima i organizacijama. Pri tome, primat se daje poslodavcima koji se bave delatnošću od društvenog interesa, a naročito humanitarnom, zdravstvenom, ekološkom ili komunalnom delatnošću. Pravilnikom su precizno definisana prava i obaveze svih subjekata, odnosno poslodavca, potom, poverenika koji je nadležan za nadzor nad obavljanjem rada u javnom interesu, kao i samog osuđenog lica.

Kazna rada u javnom interesu počela je da se izriče učinocima krivičnih dela 2007. godine, ali je, kako pokazuju podaci u tabeli 1, te, kao i tokom 2008. i 2009. godine njeno izricanje bilo sporadično.⁹

Tabela 1: Osuđena lica kojima je izrečena kazna rada u javnom interesu

GODINA	BROJ	INDEX	UDEO KAZNE RADA U JAVNOM INTERESU U STRUKTURI IZREČENIH KAZNI (%)
2007	48	100	0,3
2008	35	73	0,2
2009	51	106	0,3
2010	71	148	0,8
2011	357	744	2,9
2012	365	760	2,7
2013	348	725	2,4

U 2010. godini beleži se porast broja lica kojima je izrečena ova sankcija za oko 50% u odnosu na 2007. godinu, da bi se tek od 2011. godine zabeležio porast za više od sedam puta. Uz to, sve do 2011. godine kazna rada u javnom interesu činila je manje od 1% izrečenih kazni, da bi se od 2011. godine zabeležio porast udela ove kazne u strukturi kazni koje su izrečene punoletnim učinocima krivičnih dela.

Interesantno je pogledati i strukturu osuđenih lica, kojima je izrečena kazna rada u javnom interesu u 2013. godini i to prema vrsti krivičnih dela (tabela 2).¹⁰

⁸ Službeni glasnik RS, br. 55/2014.

⁹ Podaci dostupni u: Republički zavod za statistiku (2014) Punoletni učinoci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude, 2013. Bilten br. 588. Dostupno na <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/62/77/SB-588-PunoletniUcinociKD.pdf> Pristupljeno 5. januara 2015. godine.

¹⁰ Ibid.

Tabela 2: Lica osuđena na kaznu rada u javnom interesu prema vrsti krivičnih dela u 2013. godini

KRIVIČNA DELA	BROJ LICA OSUĐENIH NA KAZNU RADA U JAVNOM INTERESU	UDEO LICA OSUĐENIH NA KAZNU RADA U JAVNOM INTERESU ZA ODREĐENA KRIVIČNA DELA U UKUPNOM BROJU LICA OSUĐENIH NA OVU KAZNU (%)
Krivična dela protiv života i tela	52	14,9
Krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina	8	2,3
Krivična dela protiv časti i ugleda	2	0,6
Krivična dela protiv braka i porodice	12	3,4
Krivična dela protiv imovine	143	41,1
Krivična dela protiv privrede	2	0,6
Krivična dela protiv zdravlja ljudi	46	13,2
Krivična dela protiv životne sredine	21	6,0
Krivična dela protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine	1	0,3
Krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja	18	5,2
Krivična dela protiv državnih organa	30	8,6
Krivična dela protiv pravosuđa	2	0,6
Krivična dela protiv javnog reda i mira	8	2,3
Krivična dela protiv pravnog saobraćaja	1	0,3
Ostala krivična dela iz posebnih zakona	2	0,6
UKUPNO	348	100

Podaci u prethodnoj tabeli pokazuju da je u 2013. godini kazna rada u javnom interesu u najvećem broju slučajeva izrečena licima osuđenim za imovinska krivična dela, potom, u slučaju krivičnih dela protiv života i tela i protiv zdravlja ljudi. Pri tome, kada su u pitanju imovinska krivična dela, podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da je ova kazna u skoro 80% slučajeva izrečena licima koja su osuđena za krivično delo krađe – 110 lica (76,9%), potom za sitnu krađu, utaju i prevaru (13 lica), prikriivanje (8), prevaru (5), neovlašćeno korišćenje tuđeg vozila (4) i za tešku krađu, utaju i uništenje i oštećenje tuđe stvari (po 1 lice). Kada su u pitanju krivična dela protiv života i tela, pak, ova kazna je tokom 2013. godine izrečena prema 32 lica za učinjeno krivično delo lake telesne povrede (61,6%), a u manjem broju slučajeva za krivično delo ugrožavanje opasnim oruđem pri tiči i svadi (12

lica), učestvovanje u tuči (5) i tešku telesnu povredu (3). Najzad, kada su u pitanju krivična dela protiv zdravlja, od 46 lica kojima je izrečena kazna rada u javnom interesu, njih 36 je osuđeno zbog krivičnog dela neovlašćenog držanja opojnih droga i 10 za krivično delo naovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga.

Kada je u pitanju realizacija kazne rada u javnom interesu, tokom 2012. godine realizovano je 209 kazni rada u javnom interesu, a tokom 2013. godine 253.¹¹ Pri tome, realizovane kazne u javnom interesu tokom 2013. godine rezultirale su uštedom u republičkom budžetu u iznosu od 96.800 evra.¹²

b) Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom

Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom predstavlja modalitet uslovne osude, kao mere upozorenja, koje se, kako je predviđeno u članu 64 st. 2 KZ, primenjuju prema punoletnim licima za učinjeno lakše krivično delo i to onda kada se može očekivati da će upozorenje uz pretnju kazne (uslovna osuda) ili samo upozorenje (sudska opomena) dovoljno uticati na učinioca da više ne vrši krivična dela.

Zakonodavac je predvideo da se uslovna osuda može izreći kad je učiniocu za učinjeno krivično delo utvrđena kazna zatvora u trajanju manjem od dve godine. Pri određivanju ove sankcije, sud posebno uzima u obzir ličnost učinioca, njegov raniji život, njegovo ponašanje posle izvršenog krivičnog dela, stepen krivice i druge okolnosti pod kojima je delo učinjeno. Uz to, zakonodavac je predvideo i određena ograničenja u pogledu mogućnosti izricanja ove sankcije, koja se tiču visine zaprećene kazne i ranije osuđivanosti. Naime, uslovna osuda ne može da se izrekne za krivična dela za koja se može izreći kazna zatvora u trajanju od deset godina ili teža kazna, niti ako nije proteklo više od pet godina od pravnosnažnosti presude kojom je učiniocu bila izrečena kazna zatvora za krivično delo učinjeno s umišljajem.

Izricanjem uslovne osude, kako je navedeno u članu 65 st. 1 KZ, „sud učiniocu krivičnog dela utvrđuje kaznu i istovremeno određuje da se ona neće izvršiti, ako osuđeni za vreme koje odredi sud, a koje ne može biti kraće od jedne niti duže od pet godina (vreme proveravanja) ne učini novo krivično delo“. Pored toga, prilikom izricanja uslovne osude, sud može odrediti da će se kazna izvršiti i u sledećim situacijama: „ako osuđeni u određenom roku ne vrati imovinsku korist pribavljenu izvršenjem krivičnog dela, ne naknadi štetu koju je prouzrokovao krivičnim delom ili ne ispuni druge obaveze predviđene u krivičnopravnim odredbama“, što se čini posebno važnim posmatrano iz ugla žrtve.

Članom 71 KZ predviđena je mogućnost izricanja uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, dakle, jednog posebnog modaliteta uslovne osude, u kom slučaju sud odlučuje da se lice kome je izrečena uslovna osuda stavi pod zaštitni nadzor za određeno vreme u toku vremena proveravanja. Drugim rečima, primena uslovne osude sa zaštitnim nadzorom znači da osuđeni ostaje na slobodi, a kroz zaštitni nadzor preduzimaju se aktivne radnje, kojima se osuđenom pružaju pomoć i zaštita, a istovremeno se nad njim sprovodi nadzor sa ciljem da ne učini novo krivično delo. Pri tome, sud će se opredeliti za ovu vrstu uslovne osude onda kada se, s obzirom na ličnost učinioca, njegov raniji život, držanje posle izvršenog krivičnog dela, a naročito njegov odnos prema žrtvi krivičnog dela i okolnosti izvršenja dela, može očekivati da će se zaštitnim nadzorom potpunije ostvariti svrha uslovne osude.

11 Prezentacija Dušanke Garić, načelnice Odeljenja za tretman i i alternativne sankcije u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija u Ministarstvu pravde RS, na konferenciji za novinare „Mere za smanjenje zatvorske populacije – primeri dobre prakse“, koja je održana 3. decembra 2014. godine u Medija centru u Beogradu. Dostupno na http://www.mc.rs/upload/documents/prezentacije/120314_BCLJP.pdf pristupljeno 6. januara 2014. godine.

12 „Zatvorska ćelija kao zadnja opcija“, *Danas (Pravo Danas)*, 15. decembar 2014.

U članu 73 KZ predviđene su obaveze koje se mogu izreći učiniocu:

- 1) javljanje organu nadležnom za izvršenje zaštitnog nadzora u rokovima koje taj organ odredi;
- 2) osposobljavanje učinioca za određeno zanimanje;
- 3) prihvatanje zaposlenja koje odgovara sposobnostima učinioca;
- 4) ispunjavanje obaveza izdržavanja porodice, čuvanja i vaspitanja dece i drugih porodičnih obaveza;
- 5) uzdržavanje od posećivanja određenih mesta, lokala ili priredbi, ako to može biti prilika ili podsticaj za ponovno vršenje krivičnih dela;
- 6) blagovremeno obaveštavanje o promeni mesta boravka, adrese ili radnog mesta;
- 7) uzdržavanje od upotrebe droge ili alkoholnih pića;
- 8) lečenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi;
- 9) posećivanje određenih profesionalnih i drugih savetovališta ili ustanova i postupanje po njihovim uputstvima;
- 10) otklanjanje ili ublažavanje štete pričinjene krivičnim delom, a naročito izmirenje sa žrtvom učinjenog krivičnog dela.

Pri izboru napred navedenih obaveza, jedne ili više njih, i određivanju njihovog trajanja, sud će naročito uzeti u obzir sledeće okolnosti: starost učinioca, njegovo zdravstveno stanje, sklonosti i navike, pobude iz kojih je izvršio krivično delo, držanje posle izvršenog krivičnog dela, raniji život, lične i porodične prilike, uslove za ispunjenje naloženih obaveza, kao i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca, a od značaja su za izbor mera zaštitnog nadzora i njihovo trajanje (član 74 KZ).

Ukoliko osuđeni kome je izrečen zaštitni nadzor ne ispunjava obaveze koje mu je sud odredio, sudu stoje na raspolaganju sledeće mogućnosti: opomena, zamena izrečenih obaveza drugim, produženje trajanja zaštitnog nadzora u okviru vremena proveravanja ili opozivanje uslovne osude.

Izvršenje uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, kao i ovlašćenja, način rada i obaveze poverenika, koji je nadležan za izvršenje ove sankcije, bliže su definisani Pravilnikom o izvršenju uslovne osude sa zaštitnim nadzorom¹³, kao i Zakonom o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera. Kada je u pitanju izvršenje uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, pomenutim Pravilnikom je predviđeno da se ova sankcija izvršava na način kojim se osuđenom i njegovoj porodici garantuje poštovanje ljudskog dostojanstva, osnovnih prava i sloboda i privatnosti. Uz to, zabranjuje se diskriminacija prema bilo kom ličnom svojstvu.

Međutim, primena ove sankcije je sporadična. Tako je tokom 2012. godine realizovano 12, tokom 2013. godine – 14, a do početka decembra 2014. godine – 29 uslovnih osuda sa zaštitnim nadzorom.¹⁴

¹³ Sužbeni glasnik RS, br. 20/2008.

¹⁴ Prezentacija Dušanke Garić, načelnice Odeljenja za tretman i i alternativne sankcije u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija u Ministarstvu pravde RS, na konferenciji za novinare „Mere za smanjenje zatvorske populacije – primeri dobre prakse“, koja je održana 3. decembra 2014. godine u Medija centru u Beogradu. Dostupno na http://www.mc.rs/upload/documents/prezentacije/120314_BCLJP.pdf pristupljeno 6. januara 2014. godine.

Alternativni vidovi izvršenja kazne zatvora

U alternativne mere ili, preciznije, alternativne vidove izvršenja kazne zatvora, spada izvršenje kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje, odnosno, tzv. „kućni zatvor“, sa ili bez elektronskog nadzora.

U članu 45 KZ predviđeno je da sud može da odredi da se kazna zatvora do jedne godine, koja je izrečena učiniocu krivičnog dela, izvrši tako „što će je osuđeni izdržavati u prostorijama u kojima stanuje ukoliko se s obzirom na ličnost učinioca, njegov raniji život, njegovo držanje posle učinjenog dela, stepen krivice i druge okolnosti pod kojima je delo učinio može očekivati da će se i na taj način ostvariti svrha kažnjavanja“. U tom slučaju, osuđeni može da nastavi da radi ili da nastavi školovanje, ne raskidaju se socijalne veze, posebno veze sa porodicom, dakle, eliminišu se negativni efekti zatvaranja, što pomaže u procesu resocijalizacije i reintegracije osuđenog.

Prema podacima Uprave za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde RS, tokom 2012. godine realizovano je 678 mera kućnog zatvora, tokom 2013. godine – 725, a do početka decembra 2014. godine – 627.¹⁵

Alternativni vidovi postupanja, odnosno skretanje sa krivične procedure

Alternativni vidovi postupanja, odnosno alternativa sudskom postupku podrazumeva slučajeve u kojima, usled primene određenih instituta krivičnog (materijalnog i procesnog) i maloletničkog prava dolazi do skretanja sa klasične krivične procedure, pa samim i tim i do nekažnjavanja, odnosno neizricanja drugih krivičnih sankcija (tzv. mere diverzionog karaktera). Utoliko se ovaj vid postupanja može smatrati alternativom sankcionisanju uopšte, a time i kažnjavanju. U slučaju punoletnih lica, u ove vidove postupanja spadaju primena načela oportuniteta, poravnanje učinioca i oštećenog i oslobođenje od kazne, i izmirenje privatnog tužioca i osumnjičenog. Kada su u pitanju maloletnici kao učinioci krivičnih dela, do skretanja sudske procedure može da dođe usled primene načela oportuniteta i to posebno uslovljenog oportuniteta ili tzv. diverzije sa intervencijom u vidu primene vaspitnih naloga. U nastavku će se prvo ukazati na rešenja koja se odnose na skretanje postupka u slučaju punoletnih učinilaca krivičnih dela, a potom na rešenja koja su predviđena za maloletnike.

a) Skretanje postupka u slučaju punoletnih učinilaca krivičnih dela

Načelo oportuniteta

Načelo oportuniteta u slučaju krivičnog gonjenja punoletnih lica uvodi se u domaće krivičnoprocesno zakonodavstvo novelom Zakonika o krivičnom postupku iz 2001. godine, predstajajući važnu novinu posmatrano iz ugla kriminalne politike (Bejatović, 2008: 54).¹⁶ Dva su načina primene ovog načela: jedan se označava kao uslovno odlaganje krivičnog gonjenja, a drugi kao odbacivanje krivične prijave iz razloga pravičnosti (Đurđić, 2007: 184) ili kao institut stvarnog kajanja.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Više o razvoju načela oportuniteta u krivičnoprocesnom zakonodavstvu Srbije videti u: Bejatović i dr., 2012.

U členu 283 Zakonika o krivičnom postupku¹⁷ (u daljem tekstu ZKP) predviđa se da javni tužilac može da odloži krivično gonjenje za krivična dela za koja je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina. Odlaganje krivičnog gonjenja uslovljeno je prihvatanjem neke od zakonom predviđenih obaveza od strane osumnjičenog i njihovim izvršenjem u određenom roku, koji ne može biti duži od godinu dana. Prema ZKP, osumnjičenom se mogu postaviti sledeće obaveze:

1. da otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem krivičnog dela ili da naknadi pričinjenu štetu;
2. da na račun propisan za uplatu javnih prihoda uplati određeni novčani iznos, koji se koristi za humanitarne ili druge javne svrhe;
3. da obavi određeni društveno korisni ili humanitarni rad;
4. da ispuni dospelje obaveze izdržavanja;
5. da se podvrgne odvikavanju od alkohola ili opojnih droga;
6. da se podvrgne psihosocijalnom tretmanu radi otklanjanja uzroka nasilničkog ponašanja;
7. da izvrši obavezu ustanovljenu pravnosnažnom odlukom suda, odnosno poštuje ograničenje utvrđeno pravnosnažnom sudskom odlukom.¹⁸

Ako osumnjičeni u roku izvrši obavezu, javni tužilac će rešenjem odbaciti krivičnu prijavu i o tome obavestiti oštećenog, a odredba člana 51. stav 2. ZKP neće se primenjivati. Drugim rečima, ukoliko osumnjičeni ispuni obaveze i javni tužilac odbaci krivičnu prijavu, ne dolazi do krivičnog postupka i izricanja sankcije.

Postojeće zakonsko rešenje ima nekoliko nedostataka i, čini se, predstavlja korak unazad u odnosu na tendencije koje su postojale prethodnih godina. Kao prvo, za razliku od ranijeg rešenja kada je za obaveze plaćanja određenog novčanog iznosa u korist humanitarne organizacije, fonda ili javne ustanove, i obavljanja društveno korisnog ili humanitarnog rada bila potrebna prethodna saglasnost žrtve, danas to više nije slučaj, čime se žrtva krivičnog dela, odnosno oštećeni u krivičnom postupku stavlja u nepovoljniji položaj nego što je bio slučaj ranije i otvara se prostor za njenu sekundarnu viktimizaciju. Pored toga, nameće se pitanje šta se dešava sa žrtvom u slučaju primene ovog instituta. Naime, jezičkim tumačenjem odredbe koja glasi: „Ako osumnjičeni u roku izvrši obavezu iz stava 1. ovog člana, javni tužilac će rešenjem odbaciti krivičnu prijavu i o tome obavestiti oštećenog, a odredba člana 51. stav 2. zakonika neće se primenjivati“, zaključuje se da se oštećeni ne obaveštava unapred o primeni ovog instituta. S tim u vezi, oštećeni može da se oseti dvostruko oštećenim. Stoga bi trebalo predvideti da u slučaju primene bilo koje zakonom predviđene obaveze, mora o tome prethodno da se obavesti oštećeni i da se traži njegova saglasnost. Time bi se pojačala uloga žrtve u ovoj fazi krivične procedure. Uz to, kroz predviđanje saglasnosti oštećenog za primenu ovog instituta u celosti mogla bi da se obezbedi efikasnija kontrola odluka koje u pogledu načela oportuniteta donosi javni tužilac (Bejatović, 2008: 54). Postojeće rešenje, međutim, u potpunosti onemogućava sudsku kontrolu odluke javnog tužioca, a ne predviđa se neki drugi vid kontrole postupanja tužilaca.

17 Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.

18 U vezi sa obavezama koje se mogu odrediti osumnjičenom interesantno je pomenuti intenciju zakonodavca koja je došla do izražaja u ZKP iz 2006. godine do čije primene nije došlo. Naime, prema odredbama tog Zakonika bilo je izričito predviđeno da se u slučaju uplaćivanja određenog novčanog iznosa u korist humanitarne ili neke druge organizacije omogući uplata novca u korist fonda za zaštitu žrtava krivičnih dela. Takvom merom bi se svakako doprinelo poboljšanju položaja žrtava, m akar u pogledu mogućnosti više za njihovo obeštećenje. Uz to, bilo je predviđeno da, uz svaku od zakonom predviđenih obaveza, javni tužilac može kao poseban uslov osumnjičenom da odredi da ispuni imovinskoopravni zahtev oštećenog i/ili da se lično izvini oštećenom. Takvo rešenje, posebno u delu koji se tiče izvinjenja, vodilo bi ne samo materijalnom već i moralnom zadovoljenju žrtve, a možda i pomirenju sa učiniocem.

Takođe, tendencija širenja oportuniteta, koja je posebno bila vidljiva u novelama ZKP iz 2009. godine, zaustavljena je ZKP iz 2011. godine, koji je, uz određene izmene i dopune i danas na snazi. Naime, novelirani ZKP iz 2009. godine proširio je listu obaveza koje su stajale javnom tužiocu na raspolaganju, uvedena je bila mogućnost primene oportuniteta i u fazi glavnog pretresa, a bila je predviđena i obaveza javnog tužioca da za krivična dela za koja je zaprečena zatvorska kazna do tri godine zatvora obavezno ispita mogućnost primene uslovnog odlaganja krivičnog gonjenja, čime je praktično za ova krivična dela načelo oportuniteta postalo osnovno načelo, a ne odstupanje od načela legaliteta (Bejatović i dr., 2012: 14). Stoga je, ukupno gledano, umesto daljeg unapređenja ovog instituta, načinjen korak unazad u odnosu na rešenja koja su postojala čak i pre više od deset godina, kada je ovaj institut uveden u domaće krivičnoprocesno zakonodavstvo, a posebno u odnosu na intencije zakonodavca koje su došle do izražaja 2006. i 2009. godine.

Jedno skorije istraživanje primene načela oportuniteta¹⁹ pokazalo je da se ovaj institut mahom primenjuje u slučaju sledećih krivičnih dela: ugrožavanje javnog saobraćaja, nasilje u porodici, nedavanje izdržavanja, laka telesna povreda, neovlašćeno držanje opojnih droga, krađa i ugrožavanje sigurnosti, kao i u slučaju krivičnih dela iz člana 159 Zakona o energetici (Bejatović i dr., 2012: 84-88). Stoga je u pomenutom istraživanju, između ostalog, zaključeno da se „načelo oportuniteta i dalje restriktivno primenjuje u odnosu na krivična dela za koja je po zakonu moguća primena i da se praksa primene ovog načela svela na određeni i veoma mali broj krivičnih dela“ (Bejatović i dr., 2012: 85). Kada su u pitanju obaveze koje se nalažu osumnjičenom, ovo istraživanje je pokazalo da je učiniocima najčešće izricana mera plaćanje novčanog iznosa u korist humanitarne organizacije, fonda ili javne ustanove (63,5%), a potom mera kojom se učiniocu nalaže da otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem krivičnog dela ili da naknadi pričinjenu štetu (23,7%) (Bejatović i dr., 2012: 101).

Pored instituta uslovljenog oportuniteta, naš zakonodavac predviđa i čisti oportunitet ili „oportunitet pravičnosti“ (Ilić, 2009: 144), odnosno, institut stvarnog kajanja. U članu 284 ZKP predviđena je mogućnost odbacivanja krivične prijave u slučaju krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora do tri godine, i to u slučaju da je osumnjičeni, usled stvarnog kajanja, sprečio nastupanje štete ili je štetu u potpunosti već nadoknadio, a javni tužilac shodno okolnostima oceni da izricanje krivične sankcije ne bi bilo pravično. Primena ovog instituta vodi „skretanju“ krivične procedure, jer se u ovom slučaju neće primenjivati odredba člana 51. stav 2 ZKP, te ne dolazi do izricanja kazne ili neke druge krivične sankcije.

Izmirenje privatnog tužioca i osumnjičenog

U članu 505 ZKP predviđeno je da sudija, prilikom postupanja po privatnoj tužbi, može da pozove privatnog tužioca i osumnjičenog da određenog dana dođu u sud radi upoznavanja sa mogućnošću upućivanja na postupak medijacije. Da bi do upućivanja na medijaciju došlo, sa tim moraju da se saglase obe strane, dakle, upućivanje na medijaciju je dobrovoljno. Ovo rešenje može da se primeni pre zakazivanja glavnog pretresa, a od njegovog ishoda zavisi i dalji tok krivične procedure: pozitivan ishod medijacije, odnosno izmirenje privatnog tužioca i okrivljenog i namirenje imovinskopravnog zahteva, vodi „skretanju“ toka krivičnog postupka, jer sudija donosi rešenje o odbijanju privatne tužbe. U protivnom, u slučaju neuspešnog okončanja postupka medijacije, sudija će po prijemu obaveštenja o tome odrediti glavni pretres (član 504, st. 1).

¹⁹ U ovom istraživanju analizirano je 377 krivičnih predmeta u kojima su javni tužioci primenili oportunitet krivičnog gonjenja i to u periodu 2008-2011. godina u osam osnovnih javnih tužilaštava u Srbiji (u Beogradu, Jagodini, Kraljevu, Pančevu, Pirotu, Somboru, Valjevu i Vranju). Više o istraživanju videti u: Bejatović i dr., 2012.

Poravnanje učinioca i oštećenog i oslobođenje od kazne

Poravnanje učinioca i oštećenog uneto je po prvi put u domaće krivično zakonodavstvo Krivičnim zakonikom iz 2005. godine i to kao jedan od osnova za oslobođenje okrivljenog od kazne. Članom 59 KZ predviđeno je da sud može da oslobodi od kazne učinioca krivičnog dela ukoliko on ispuni obaveze precizirane sporazumom koji se postigne između njega (učinioca) i oštećenog. Ovakvo rešenje je moguće primeniti u slučaju krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna. U slučaju krivičnog dela za koje je propisana zatvorska kazna do pet godina, sud takođe može da oslobodi učinioca od kazne, ako je nakon izvršenog krivičnog dela, a pre nego što je saznao da je otkriven, učinilac otklonio posledice dela ili je nadoknadio pričinjenu štetu (član 58 st. 3).

Do primene ovih rešenja, kako ističe Delić (2005: 289), „dolazi onda kada su ispunjeni svi formalni uslovi za primenu kazne, ali se došlo do zaključka da bi se u konkretnom slučaju ciljevi kazne postigli i bez njenog izricanja, odnosno da su oni već postignuti“. Ovo rešenje je usmereno na popravljnje/naknadu štete koju je žrtva pretrpela usled izvršenog krivičnog dela, pri čemu može da dovede i do značajnije uloge same žrtve i to u delu koji se odnosi na postizanje sporazuma između nje i učinioca o popravljjanju štete. Ali, to samo pod pretpostavkom da se na odgovarajući način reguliše postupak postizanja sporazuma. Međutim, u ovom momentu još uvek ne postoji odgovarajući mehanizam, što je, čini se, ključna prepreka za primenu ovog instituta u praksi.

Analizom odredbe člana 59 KZ RS, dolazi se do nekoliko zaključaka (videti i: Delić, 2005: 291). Kao prvo, s obzirom da odredbama procesnog zakonodavstva nije regulisan mehanizam za postizanje sporazuma, čini se da okrivljeni i oštećeni treba samoinicijativno da postignu neki oblik vansudskog poravnanja. Drugo, ovakav sporazum bi trebalo da se postigne nakon stupanja optužnog akta na pravnu snagu, ali pre kazazivanja glavnog pretresa. Takođe, u istom periodu, tj. pre kazazivanja glavnog pretresa, okrivljeni bi trebalo da ispuni obaveze u pogledu kojih je postigao sporazum sa oštećenim. Najzad, u pogledu obaveza, s obzirom da zakonodavac ne postavlja nikakva ograničenja, čini se da bi one mogle da se sastoje u različitim radnjama: na primer, izvinjenju, naknadi štete, popravljjanju štete, radu u korist zajednice i tome slično. U vezi sa tim interesantno je navesti odluku Vrhovnog suda Srbije (Kž I 262/08), u kojoj je zauzet stav „da je dovoljno da je nesumnjivo utvrđeno da je postignut sporazum između učinioca i oštećenog i da je učinilac svoje obaveze iz tog sporazuma ispunio“ da dođe do oslobađanja učinioca od kazne (Stojanović, 2009: 14). To govori u prilog stavu da ova vrsta poravnanja ima neformalan karakter.

Međutim, ovakva situacija ipak može da vodi određenoj pravnoj nesigurnosti, pa i zloupotrebama. S tim u vezi, neke od bojazni u pogledu primene ovog rešenja bez adekvatnog regulisanja spornih pitanja odnose se na sledeće: da li primena poravnanja može da se posmatra kao izvestan pritisak na okrivljenog, te prihvatanje da postigne sporazum sa oštećenim i tako izbegne kaznu; potom, da li se primenom ovakvog rešenja, posebno ako se sporazumom predviđa naknada štete oštećenom, favorizuju i dovode u povoljniji položaj učinici koji su boljeg imovnog stanja, kao i da li se na ovaj način učinioci istih krivičnih dela mogu dovesti u nejednak položaj time što će možda sporazumom biti predviđeno da treba da ispune krajnje različite obaveze (Delić, 2005: 291-292).

Kako bi se otklonile iznete dileme i stvorio osnov za implementaciju ovog instituta u praksi, neophodno je dopuniti postojeće zakonodavstvo i regulisati navedena pitanja. Slično kao i u slučaju izmirenja privatnog tužioca i osumnjičenog kao osnova „skretanja“ toka klasične krivične procedure, i poravnanje između oštećenog i učinioca kao osnov oslobođenja od kazne trebalo bi vezati za jedan poseban postupak (na primer, posredovanje/medijaciju), koji bi sprovodila nezavisna služba, a u kome bi se strane sporazumele o načinu popravljjanja/nadoknade štete nastale izvršenjem krivičnog dela.

b) Skretanje postupka u slučaju maloletnih učinilaca krivičnih dela

U postupku prema maloletnicima, načelo oportuniteta se javlja u dva oblika: obični oportunitet (jednostavna diverzija) i uslovljeni oportunitet (diverzija sa intervencijom). Na ovom mestu, pažnju ćemo posvetiti samo drugom obliku načela oportuniteta, u kom slučaju tužilac za maloletnike odlaže pokretanje postupka, odnosno sudija za maloletnike obustavlja dalji postupak, pod uslovom da maloletnik ispuni određene obaveze, tj. jedna ili više vaspitnih naloga. Vaspitni nalozi predstavljaju posebnu vrstu mera *sui generis*, koje se po prvi put uvode u zakonodavstvo Srbije Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica²⁰.

Prema odredbama ovog Zakona, javni tužilac za maloletnike ili sudija za maloletnike mogu prema maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna da primene jedan ili više vaspitnih naloga (član 5). Preduslov za primenu ove vrste mera je priznanje krivičnog dela od strane maloletnika i njegov odnos prema krivičnom delu i oštećenom. Osnovna svrha vaspitnih naloga je nepokretanje krivičnog postupka prema maloletniku ili njegova obustava, kao i uticaj na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kroz preuzimanje određenih obaveza, a sve u cilju specijalne prevencije. Utoliko ova mera predstavlja primer diverzije sa intervencijom, kod koje postoji pretnja krivičnopravnom reakcijom u slučaju da maloletnik ne ispuni neku od predviđenih i preuzetih obaveza.

Zakonodavac je predvideo pet vaspitnih naloga:

1. poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela;
2. redovno pohađanje škole ili redovno odlazanje na posao;
3. uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
4. podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga; i
5. uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

Zakonom je predviđeno da javni tužilac može da primeni samo prva tri navedena naloga, dok sudiji, odnosno veću za maloletnike stoji na raspolaganju svih pet vaspitnih naloga, ali nije jasan *ratio* ovog rešenja. Naime, ovo rešenje nije u skladu sa idejom primene vaspitnih naloga kao vida skretanja sa klasične sudske procedure, te činjenicom da njihova primena treba da bude primarno vezana za ovlašćenja tužioca, a tek sekundarno, ukoliko iz nekog naloga do skretanja ne dođe pre pokretanja postupka, da se omogućiti primena i u kasnijoj fazi, tako da sudija ili veće za maloletnike imaju neku vrstu korektivne uloge. Stoga bi, kako navode i neki drugi autori (Satarić, Obradović, 2014), javnom tužiocu trebalo takođe staviti na raspolaganje svih pet vaspitnih naloga.

Jedno istraživanje o politici izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji je pokazalo da do primene vaspitnih naloga dolazi, mada sporadično (Perić, Milošević i Stevanović, 2008: 154). Sa druge strane, podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da se postepeno povećava broj maloletnika prema kojima je primenjen vaspitni nalog, ali da je udeo ove mere u ukupnom broju maloletnika prema kojima je podneta prijava još uvek nizak: 2013. godine iznosio je 5,33%.²¹

20 Službeni glasnik RS br. 85/2005.

21 Republički zavod za statistiku (2014) Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude, 2013. Bilten br. 589. Dostupno na <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/62/83/SB-589-Maloletni-2013.pdf> Pristupljeno 5. januara 2015. godine.

U 2013. godini, prema maloletnim učiniocima krivičnih dela vaspitni nalozi primenjeni su u 205 slučajeva, pri čemu je u 171 slučaju vaspitni nalog primenio javni tužilac, a u 34 sudija za maloletnike.²² Od 171 vaspitnog naloga koji je primenio javni tužilac, u odnosu na 110 maloletnika ova mera je primenjena zbog krivičnog dela protiv imovine. Kada su u pitanju vaspitni nalozi izrečeni od strane javnog tužioca, podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da je u 158 slučajeva izrečen vaspitni nalog poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela; u 8 slučajeva - redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao, a u 7 - uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja.

Kada su u pitanju vaspitni nalozi izrečeni od strane sudije za maloletnike, i tu se zapaža da se ova mera primenjuje mahom u slučaju imovinskih krivičnih dela (u 29 slučajeva), pri čemu su sudije mahom izricale vaspitne naloge redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao (12) i uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja (10), potom poravnanje sa oštećenim (5 maloga), podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga (4) i uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu (3).

Pa ipak, ono što još uvek čini prepreku za širu primenu ove vrste mera je nedostatak podzakonskog akta koji bi trebalo detaljnije da reguliše primenu vaspitnih naloga, a koji nije donet ni nakon deset godina od donošenja Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, odnosno devet godina od njegovog stupanja na snagu.

Elementi restorativne pravde u zakonodavstvu Srbije²³

Mirno rešavanje sporova na našem području ima dugu istoriju (Sahati, 1985). Sve do 19. veka na prostoru Srbije, ali i drugih delova bivše Jugoslavije, postojale su različite organizacione forme društvenog reagovanja u slučajevima sporova među ljudima: sud dobrih ljudi, posebne komisije, sud staraca i slično, koji su u rešavanju sukoba među članovima zajednice primenjivali običajno pravo. Na elemente restorativne pravde u odgovoru na kriminalitet u Srbiji nailazi se i kasnije, tj. u periodu nakon Drugog svetskog rata, i to u formi mirovnih veća i drugih samoupravnih sudova pred kojima je moglo da dođe do mirenja oštećenog i učinioca i rešavanja situacije nastale izvršenjem krivičnog dela za koje se goni po privatnoj tužbi (Sahati, 1985: 180-181). Međutim, tek su reforme krivičnog i maloletničkog zakonodavstva Srbije nakon 2000. godine, krenule u pravcu šireg uvođenja elemenata restorativne pravde u naš krivičnopravni sistem. Danas su odredbe restorativnog karaktera sadržane u Zakoniku o krivičnom postupku, Krivičnom zakoniku i Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, potom u Zakonu o posredovanju-medijaciji²⁴, kao i u pojedinim podzakonskim aktima, kao što su Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza,²⁵ Pravilnik o programu obuke za posrednike,²⁶ Pravilnik o izvršenju uslovne osude sa zaštitnim nadzorom²⁷ i slično.

²² Ibid.

²³ Ovaj deo se, uz određene izmene i dopune, oslanja na poglavlje „Pravni i institucionalni okvir za primenu restorativne pravde u reagovanju na kriminalitet u Srbiji“, u: Čopić, 2015: 219-249.

²⁴ Službeni glasnik RS br. 18/2005.

²⁵ Službeni glasnik RS br. 94/2006.

²⁶ Službeni glasnik RS br. 44/2005.

²⁷ Službeni glasnik RS, br. 20/2008.

Elementi restorativne pravde u krivičnom i maloletničkom zakonodavstvu Srbije mogu da se posmatraju kao oblik skretanja klasične krivične procedure (mere diverzinog karaktera), kao deo ili vrsta krivičnih sankcija i kao deo tretmana ili kao alternativa disciplinskom kažnjavanju. O većini sankcija, mera i vidova postupanja u kojima su sadržani i elementi restorativne pravde je prethodno bilo reči, pa će se sada samo istaći elementi restorativne pravde u tim rešenjima i ukazati na ona rešenja koja nisu pomenuta u prethodnom delu teksta, a u kojima su, takođe, sadržani elementi restorativne pravde. Uz to, na ovom mestu se neće ulaziti u analizu rešenja i praksi koje imaju restorativni karakter a koje predstavljaju deo tretmana ili alternativu disciplinskom kažnjavanju jer se tu radi o situacijama u kojima se neka zavodska mera, koja je izrečena, izvršava, pa ne može da se govori o postupanju pod okriljem zajednice.

Restorativna pravda kao oblik skretanja postupka

Elementi restorativne pravde kao oblik skretanja postupka sadržani su u rešenjima o načelu oportuniteta u slučaju maloletnih i punoletnih učinilaca krivičnih dela, odredbama o poravnanju učinioca i oštećenog kao osnovu za oslobađanje od kazne, i odredbama o izmirenju privatnog tužioca i osumnjičenog.

a) Načelo oportuniteta u slučaju maloletnika i punoletnih lica

Kada je u pitanju primena oportuniteta u slučaju maloletnika i to u formi primene vaspitnih naloga, posmatrano iz ugla restorativne pravde relevantnim se čini samo jedan vaspitni nalog - poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela. Upravo primena ovog vaspitnog naloga vodi i aktivitetu oštećenog, koji „od pasivne žrtve krivičnog dela preuzima mnogo aktivniju ulogu koja doprinosi njegovom osnaživanju“ (Stevanović, Milošević, 2006: 492).

Poravnanje između maloletnog učinioca krivičnog dela i žrtve ima za cilj otklanjanje, u celini ili delimično, štetnih posledica izvršenog krivičnog dela, i to putem naknade štete, izvinjenja, rada ili na neki drugi način. Primena ovog vaspitnog naloga uslovljena je pristankom oštećenog, što je sasvim logično s obzirom na prirodu mere. Ispunjenjem ovog vaspitnog naloga, žrtva može da ima moralnu i/ili materijalnu satisfakciju. Osim toga, ovaj vaspitni nalog pretpostavlja i aktivniju ulogu žrtve u postupku poravnanja pod uslovom da se na odgovarajući način reguliše sam proces poravnanja jer je to, shodno članu 86 Zakona, ostavljeno da bude uređeno podzakonskim aktom, koji još uvek nije donet. Uprkos tome, praksa pokazuje da se u nekim tužilaštvima i sudovima vaspitni nalozi ipak primenjuju, uključujući i vaspitni nalog poravnanje sa oštećenim, koji, kao što je napred navedeno, prema podacima za 2013. godinu, dominira u strukturi vaspitnih naloga izrečenih maloletnicima od strane tužilaca. Ali, kako primena ovog rešenja ne bi bila samo sporadična zbog nedostatka jasnih procedura i mehanizama za njegovu implementaciju, čini se važnim usvajanje podzakonskog akta koji bi detaljnije regulisao primenu vaspitnih naloga, a posebno poravnanja između žrtve i učinioca.

Kada su u pitanju punoletni učinioci krivičnih dela, institut uslovljenog oportuniteta bismo mogli da podvedemo pod meru sa elementima restorativnog karaktera samo u slučaju kada se osumnjičenom određuje obaveza da otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem krivičnog dela ili da naknadi pričinjenu štetu. Otklanjanje štetne posledice nastale izvršenjem krivičnog dela ili naknada pričinjene štete je obaveza koja za cilj ima popravljavanje štete koju je žrtva pretrpela i direktno je usmerena na njenu materijalnu satisfakciju. U preostalim slučajevima ovaj institut može da se posmatra kao diverziona

mera, koja je u potpunosti okrenuta učiniocu, pa se u tom delu o načelu uslovljenog oportuniteta može govoriti samo kao o alternativnoj formi postupanja i može se smatrati samo delimično restorativnom. Da bi ovaj institut imao veći stepen restorativnosti, čini se da bi njegovu primenu trebalo vezati za jedan od restorativnih procesa, na primer, posredovanje između žrtve i učinioca (medijaciju). Tek bi u tako predviđenom postupku, za čiju bi realizaciju bile nadležne nezavisne službe i/ili pojedinci, žrtva i učinilac, kroz dijalog, trebalo da se saglase o eventualnim obavezama koje se učiniocu ne bi name-tale, već bi ih on prihvatio. Takav postupak bi u mnogo većoj meri doprineo popravljajući štetu nastale krivičnim delom i aktivnijoj ulozi obe zainteresovane strane, a posebno žrtve u iznalaženju odgovara-jućih rešenja. Pri tome, odluku o upućivanju slučaja na posredovanje trebalo bi da donese tužilac i to uz prethodan dobrovoljni pristanak žrtve i osumnjičenog. Trenutno zakonsko rešenje, međutim, nije dovoljno jasno po pitanju kada se i na koji način šteta otklanja ili nadoknađuje i kakva je u tome uloga žrtve, odnosno oštećenog.

Pored uslovljenog oportuniteta, i institut stvarnog kajanja može delom da se posmatra kao mera restorativnog karaktera. Imajući u vidu zakonom određen preduslov za primenu instituta stvarnog kajanja - sprečavanje nastupanja štete ili naknada štete, može se reći da ovo rešenje ima pozitivne implikacije u pogledu reparacije, tj. (materijalnog) obeštećenja za žrtvu. Međutim, s obzirom da primena ovog instituta ne zahteva nužno susret i dijalog žrtve i učinioca i njihovo sporazumevanje o saniranju posledica krivičnog dela, ovo rešenje možemo da posmatramo samo kao delimično restorativno. Iako vodi popravljajući ili naknadi štete, tj. materijalnom obeštećenju žrtve, pitanje je u kojoj meri može primena ovog instituta da rezultira i popravljajući odnosu između žrtve i učinioca, što je ključna vrednost restorativne pravde. Osim toga, primećuje se da je ovaj institut više okrenut učiniocu krivičnog dela, posebno ako imamo u vidu da su ključni motivi za opredeljenje tužioca da postupa u ovom pravcu necelishodnost vođenja postupka i nepravičnost osude učinioca u konkretnom slučaju.

b) Izmirenje privatnog tužioca i osumnjičenog

S obzirom da član 505 ZKP predviđa mogućnost upućivanja slučaja koji se goni po privatnoj tužbi na medijaciju, ovo rešenje ima elemente restorativne pravde. Od ishoda medijacije zavisi i dalji tok krivične procedure: pozitivan ishod medijacije, odnosno izmirenje privatnog tužioca i okrivljenog i namirenje imovinskopravnog zahteva, vodi „skretanju“ toka krivičnog postupka, jer sudija donosi rešenje o odbijanju privatne tužbe. U protivnom, u slučaju neuspešnog okončanja postupka medijacije, sudija će po prijemu obaveštenja o tome odrediti glavni pretres.

Međutim, ključna dilema koja se javlja u vezi sa ovim institutom odnosi se na to kome se stranke upućuju na postupak medijacije i da li se u tom slučaju primenjuju odredbe Zakona o posredovanju-medijaciji. Ovim zakonom se određuju pravila postupka posredovanja-medijacije u spornim odnosima, koji, između ostalog, uključuju i sporne odnose u krivičnim stvarima. Dobro rešenje bi bilo da se na medijaciju stranke upućuju službama van suda, jer bi svaki pokušaj mirenja trebalo izmestiti iz suda i uputiti službama ili pojedincima koji bi bili nadležni za dalje vođenje postupka mirenja i poravanja, odnosno, posredovanja.

c) Poravnanje učinioca i oštećenog kao osnov oslobađanja od kazne

Poravnanje učinioca i oštećenog kao osnov oslobađanja od kazne je mera koja pored toga što vidi skretanju krivičnog postupka i predstavlja alternativu sankcionisanju sadrži i elemente restorativne

pravde. Ovo rešenje je usmereno na popravljavanje/naknadu štete koju je žrtva pretrpela usled izvršenog krivičnog dela, pri čemu može da dovede i do značajnije uloge same žrtve i to u delu koji se odnosi na postizanje sporazuma između nje i učinioca o obavezama koje učinilac treba da ispuni. Ali, to samo pod pretpostavkom da se na odgovarajući način reguliše postupak postizanja sporazuma. Međutim, kao što je napred pomenuto, u ovom momentu još uvek ne postoji odgovarajući mehanizam za to. Drugim rečima, procedura postizanja sporazuma zakonski nije regulisana, pa tako nije jasno na koji način se sporazum može postići, kao i kakva treba da bude forma sporazuma. Uz to, nije jasno šta bi bio predmet sporazuma, tj. u čemu treba da se sastoje obaveze koje se predviđaju postignutim sporazumom i na koji način se dokazuje da su obaveze ispunjene. Sporno pitanje su i rokovi u kojima bi obaveza trebalo da se ispuni. Sve to upućuje na potrebu daljeg rada na unapređenju postojećih rešenja i stvaranju adekvatnijeg institucionalnog okvira za realizaciju ovih rešenja.

Restorativna pravda kao deo ili vrsta postojećih sankcija

Elementi restorativne pravde ugrađeni su u pojedine krivične sankcije (čine njihov sastavni deo) ili se neke sankcije mogu posmatrati kao restorativne (u manjem ili većem stepenu). Ova rešenja sadržana su u Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, kojima se reguliše vaspitna mera posebne obaveze, i u odredbama Krivičnog zakonika a vezano za uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom.

a) Posebne obaveze u slučaju maloletnika

Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica predviđena je nova vrsta vaspitnih mera upozorenja i usmeravanja - posebne obaveze. Posebne obaveze mogu da se izreknu samostalno ili uz neku od zakonom predviđenih vaspitnih mera pojačanog nadzora. Zakonodavac je predvideo da sud može maloletniku da izrekne sledeće obaveze:

1. da se izvini oštećenom;
2. da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao;
3. da redovno pohađa školu ili ne izostaje sa posla;
4. da se osposobljava za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima;
5. da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
6. da se uključi u određene sportske aktivnosti;
7. da se podvrgne odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;
8. da se uključi u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu i da postupa po programima rada koji su za njega sačinjeni u tim ustanovama;
9. da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili da se priprema i polaže ispite kojima se proverava određeno znanje; i
10. da ne može da napusti mesto prebivališta ili boravišta, bez saglasnosti suda i posebnog odobrenja organa starateljstva.

Posmatrano iz ugla restorativne pravde, značajnim se čine tri posebne obaveze: izvinjenje oštećenom, naknada štete koja je krivičnim delom prouzrokovana i obavljanje neke forme društveno korisnog rada. Pri tome, primena prve dve navedene obaveze vodi moralnoj i/ili materijalnoj satisfakciji žrtve i aktivnijoj ulozi žrtve u procesu razrešenja situacije nastale krivičnim delom. One stoga mogu da doprinesu popravljaju odnosa između žrtve i učinioca, a, takođe, mogu da budu od značaja i za reintegraciju učinioca i smanjivanje njegove stigmatizacije. Treća obaveza, pak, iako ne podrazumeva aktivitet žrtve, tj. ne uključuje sve tri zainteresovane strane, ipak može da bude, makar delimično, restorativnog karaktera. Naime, svrha rada, odnosno, posla koji maloletnik treba da obavi mora da bude usmerena prvenstveno na otklanjanje štetnih posledica krivičnog dela.

Način primene vaspitnih mera posebnih obaveza detaljno je regulisan Pravilnikom o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza. Ovim Pravilnikom predviđeno je da se izvinjenje oštećenom kao posebna obaveza može izreći kada se proceni da na strani maloletnika postoji stvarno kajanje zbog izvršenog krivičnog dela, kao i razumevanje oštećenog da je krivično delo rezultat okolnosti za koje se može naći određeno razumno opravdanje. Sud će posebno voditi računa o potrebi da maloletnik i oštećeni izgrade bolje odnose i da ubuduće nemaju sukobe i nesporazume. Utoliko je ova sankcija upravljena na popravljaju odnosa narušenog krivičnim delom. U članu 6 Pravilnika predviđeno je da će sud u sednici veća sprovesti postupak izvinjenja maloletnika oštećenom, tako što će „maloletnik svojim rečima, na prikladan način, izraziti žaljenje i kajanje zbog krivičnog dela koje je učinio, a oštećeni potom svojom usmenom izjavom prihvatiti izjavu maloletnika“. U tom kontekstu, primećujemo da se očekuje da sudija za maloletnike ili veće za maloletnike, na neki način, postupaju kao posrednici u ovom procesu. Međutim, Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad²⁸ predviđeno je da se centri za socijalni rad staraju o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza, dakle, i ove obaveze. Stoga nije jasno kada će se ova obaveza ispuniti pred sudom, a kada će se maloletnik uputiti na centar za socijalni rad, jer se u praksi dešava da se ova obaveza izvršava i na jedan i na drugi način (Satarić, Obradović, 2014).

Primena posebne obaveze koja se sastoji u naknadi štete uslovljena je opravdanošću koja proističe iz stvarnog kajanja maloletnika, s jedne, i njegove rešenosti da štetu nastalu krivičnim delom nadoknadi oštećenom, sa druge strane, ali samo ako je sa tim saglasan i oštećeni. Prilikom donošenja odluke, sud posebno vodi računa o ličnim osećanjima i dostojanstvu maloletnika i oštećenog. Pravilnikom o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza je, takođe, predviđeno da sud određuje visinu i način naknade štete ličnim radom maloletnika, pri čemu se postavljaju određena ograničenja koja za cilj imaju zaštitu maloletnog učinioca krivičnog dela. Tako se predviđa da lični rad maloletnika može da traje najviše šezdeset časova u periodu od tri meseca, ali da ne sme da ometa školovanje ili zaposlenje maloletnika, odnosno, ne sme da šteti njegovom ugledu i dostojanstvu. Pravilnikom je precizirano i da svrha ličnog rada maloletnika mora biti usmerena prvenstveno na naknadu štete nastale krivičnim delom, ali da ekonomski efekat rada ipak nije odlučujući. Međutim, imajući u vidu odredbe ovog Pravilnika, uočava se da nije jasno koju vrstu rada maloletnik može da obavi, da li on obavlja neki posao neposredno za oštećenog (na primer, popravlja uništenu ili oštećenu stvar) ili svojim radom stiče određena sredstva koja se potom isplaćuju oštećenom na ime naknade štete. Takođe, nije jasno na šta se misli kada se navodi da ekonomski efekat rada nije odlučujuć, tačnije da li to znači da sam rad može da bude i simboličan i da nije neposredno usmeren na materijalnu naknadu štete oštećenom.

Posebnu obavezu koja se sastoji u obavljanju nekog društveno korisnog rada, tj. rada ili posla, ali bez naknade, sud može da izrekne maloletniku ukoliko smatra da bi uključivanjem maloletnika u rad

28 Službeni glasnik RS, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011, 1/2012.

humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja mogla da se ostvari svrha ove posebne obaveze. Slično kao i kod prethodne obaveze, članom 18 Pravilnika je predviđeno da će sud izvršiti izbor posla ili rada, koji ne može da bude usmeren na sticanje ekonomske koristi, ne sme da ometa školovanje maloletnika, niti sme da šteti njegovom ugledu i dostojanstvu. Svrha rada ili posla koji maloletnik treba da obavi mora biti usmerena prvenstveno na otklanjanje štetnih posledica krivičnog dela. Međutim, jedan od važnih preduslova za primenu ove sankcije je saradnja nadležnih državnih organa, pre svega centara za socijalni rad, i civilnog društva, i to na lokalnom nivou, kako bi se sa odgovarajućim ustanovama sklopili sporazumi koji bi omogućili da maloletnici, kojima je izrečena ova obaveza, u njima mogu da obave određeni rad ili posao. Maloletnik može da radi najviše 120 časova u periodu od šest meseci, ali tako da taj rad ne ometa njegovo školovanje ili zaposlenje.

Imajući u vidu ove dve poslednje posebne obaveze, čini se da nije dovoljno jasno njihovo razgraničenje u delu koji se tiče usmerenosti rada na otklanjanje štetnih posledica krivičnog dela. Drugim rečima, na koji način će se štetne posledice krivičnog dela otkloniti angažovanjem maloletnika u nekoj humanitarnoj organizaciji, osim ako se ne misli na simboličnu naknadu štete zajednici koju je izvršenjem dela maloletnik prouzrokovao. Uz to, diskutabilno je da li je predviđanje izvinjenja kao posebne obaveze adekvatno. Drugim rečima, da li je izvinjenje u tom kontekstu pravo, iskreno i da li znači da je maloletnik zaista razumeo svoje postupke i prihvatio odgovornost kako za njih, tako i za popravljavanje štete koju je naneo. Imajući sve navedeno u vidu, čini se da je potrebno dodatno preciziranje ovih rešenja, kao i vezivanje njihove primene za neki restorativni proces, na primer, posredovanje između žrtve i učinioca ili čak i neki vid rasprave/konferencije (na primer, porodične rasprave) u kome bi izvinjenje, sporazum o naknadi štete ili obavljanja nekog vida društveno korisnog rada bili mogući (restorativni) ishodi.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku,²⁹ u 2013. godini izrečeno je 611 posebnih obaveza u odnosu na 565 maloletnika (411 starijih i 154 mlađih maloletnika), od toga u 53 slučaja uz vaspitne mere pojačanog nadzora, a u ostalim slučajevima kao samostalna sankcija. U strukturi maloletnika prema kojima su tokom 2013. godine izrečene sankcije za maloletnike, oni kojima je izrečena posebna obaveza čine oko jedne petine (21,3%). Načešće primenjivana posebna obaveza je uključivanje maloletnika u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja - ona je izrečena za 241 maloletnika (42,7%). Kada su u pitanju druge dve posebne obaveze sa elementima restorativnog karaktera, primećuje se da je izvinjenje primenjeno u odnosu na 60 (10,6%) a naknada štete u odnosu na 38 (6,7%) maloletnika.

b) Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom

Kao što je napred već navedeno, članom 73 Krivičnog zakonika, kao jedna od obaveza koja može da bude obuhvaćena zaštitnim nadzorom u slučaju izricanja uslovne osude sa zaštitnim nadzorom je otklanjanje ili ublažavanje štete pričinjene krivičnim delom, a posebno izmirenje sa žrtvom učinjenog krivičnog dela, što, u ovom delu, daje ovoj krivičnoj sankciji elemente restorativne pravde. Izvršenje uslovne osude sa zaštitnim nadzorom regulisano je Pravilnikom o izvršenju uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, pri čemu je, kao što je već pomenuto, izvršenje zaštitnog nadzora u svakom konkretnom slučaju povereno povereniku. Ovim aktom je, između ostalog, predviđeno da poverenik posreduje u odnosima između osuđenog i žrtve radi izmirenja ili povodom postizanja sporazuma o otklanjanju ili ublažavanju štete.

²⁹ Republički zavod za statistiku (2014) Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude, 2013. Bilten br. 589, Dostupno na <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/62/83/SB-589-Maloletni-2013.pdf> Pristupljeno 12. februara 2015. godine.

Međutim, Pravilnikom se ne uređuje sam postupak eventualnog izmirenja ili postizanja sporazuma o otklanjanju ili ublažavanju štete. Stoga bi i ovaj institut trebalo vezati za jedan od restorativnih procesa, na primer, posredovanje između žrtve i učinioca (medijaciju). S tim u vezi, čini se da bi u delu koji se odnosi na izvinjenje i sporazum o naknadi štete najoptimalnije bilo slučaj uputiti specijalizovanoj službi koja bi se bavila posredovanjem između žrtve i učinioca. U tom slučaju, poverenici ne bi bili u ulozi posrednika, što je daleko prihvatljivije rešenje. Čini se da bi se tek na taj način obezbedilo realizovanje posredovanja na način koji bi bio nepristrasan, nezavisan i u kome bi se ipak više pažnje posvetilo žrtvi. U protivnom, ostaje bojazan da, i ako primena ove obaveze kao dela zaštitnog nadzora uz uslovnu osudu zaživi, žrtve mogu da budu marginalizovane, što bi rezultiralo umanjivanjem stepena restorativnosti ove mere.

Institucionalni okvir za izvršenje alternativnih sankcija i rešenja sa elementima restorativne pravde

Kako pojedini autori primećuju, tek kroz uspostavljanje institucionalnog okvira može se obezbediti adekvatna društvena kontrola nad primenom određenih mera i programa, uključujući i alternativne sankcije i restorativne pristupe, i to kroz uspostavljanje jasno definisanih obrazaca i modela postupanja u datim situacijama (Blad, 2006: 95-96). Polazeći od toga, može se reći da je pravni osnov za razvijanje institucionalnog okvira za izvršenje alternativnih sankcija i mera, uključujući i neke mere sa elementima restorativne pravde, postavljen donošenjem Zakona o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera, čija je primena otpočela septembra 2014. godine. Kako je predviđeno u članu 1 ovog Zakona, njime se uređuje postupak izvršenja vanzavodskih sankcija i mera izrečenih u krivičnom, prekršajnom ili drugom sudskom postupku, koje se izvršavaju u zajednici. Uz to, propisuje se svrha, sadržaj, način izvršenja, položaj lica u postupku, kao i nadzor nad izvršenjem. Poslove izvršenja vanzavodskih sankcija i mera sprovodi organizaciona jedinica nadležna za alternativne sankcije – tzv. Poverenička služba, u okviru Uprave za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde RS. U okviru Povereničke službe obrazuju se povereničke kancelarije za područje teritorijalne nadležnosti jednog ili više viših sudova. Do kraja 2014. godine, otvoreno je 25 povereničkih kancelarija, odnosno kancelarija za alternativne sankcije i to u svim sedištim viših sudova u Srbiji.³⁰ U okviru svake povereničke kancelarije, poslove izvršenja obavljaju državni službenici, tj. poverenici.

Poslovi izvršenja, između ostalog, uključuju praćenje izvršenja obaveza prema odluci javnog tužioca, kada se u odnosu na osumnjičenog odlaže krivično gonjenje (primena načela oportuniteta u slučaju punoletnih lica); organizacija, sprovođenje i praćenje izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje (tzv. kućnog zatvora) i organizacija, sprovođenje i praćenje izvršenja kazne rada u javnom interesu i zaštitnog nadzora kod uslovne osude.

Zakonom je predviđeno da poverenik izrađuje pojedinačni program postupanja za svako lice prema kome se sprovodi izvršenje, i to na osnovu procene ličnosti, ličnih prilika, zdravstvenog stanja, stručnih kvalifikacija, procene rizika i potreba lica prema kome se sprovodi izvršenje. Međutim, kako

30 Više informacija dostupno na internet stranici Ministarstva pravde i RS <http://www.drzavnauprava.gov.rs/vest/7901/otvorena-poslednja-kancelarija-za-alternativne-sankcije.php>. Pristupljeno 3. januara 2015. godine.

je primena ovog Zakona tek počela i kako se institucionalni okvir tek uspostavlja, ostaje da se prati primena ovih rešenja u praksi i rad povereničkih kancelarija.

Kada su u pitanju mere restorativnog karaktera koje podrazumevaju susret i dijalog žrtve i učinica, uočava se da je u našoj zemlji učinjen korak unazad. Naime, važan korak u uspostavljanju institucionalnog okvira učinjen je još 2006. godine sa osnivanjem Republičkog centra za medijaciju, koji je počeo sa radom aprila 2007. godine. U cilju obezbeđivanja što šire primene posredovanja kao mirnog rešavanja sukoba i činjenja ove usluge dostupne širem krugu korisnika na celoj teritoriji Republike Srbije, Centar za medijaciju je formirao mrežu svojih odeljenja, kako u Beogradu, tako i u drugim mestima u Srbiji. Nažalost, medijacija u krivičnim stvarima nikada nije zaživela u praksi ovog centra, da bi 2013. godine ovaj centar faktički i prestao da radi jer nisu dobijena sredstva iz budžeta (više o tome u: Čopić, 2015). Stoga danas nije sistemski rešeno pitanje primene onih rešenja koja bi vodila nekom vidu posredovanja ili poravnanja u slučaju punoletnih lica.

U slučaju maloletnika, praćenje primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza, o kojima je bilo reči u prethodnom delu, u nadležnosti je sistema socijalne zaštite, odnosno centara za socijalni rad kao organa starateljstva. Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad je predviđeno da centri za socijalni rad, između ostalog, treba da sarađuju sa javnim tužiocem, odnosno sudijom za maloletnike u izboru i primeni vaspitnih naloga; sprovode medijaciju između maloletnog učinioca i žrtve krivičnog dela; podnose izveštaj o ispunjenju vaspitnog naloga javnom tužiocu, odnosno sudiji za maloletnike, i staraju se o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza, što bi trebalo da podrazumeva i realizaciju posebnih obaveza koje uključuju i određenu vrstu susreta maloletnika i oštećenog.

Ocena postojećeg pravnog i institucionalnog okvira za primenu alternativnih sankcija i rešenja restorativne pravde

Uvođenje alternativnih sankcija, mera i postupaka, uključujući i rešenja sa elementima restorativne pravde u postojeći krivičnopravni sistem Srbije može da se okarakterise kao pozitivan korak u procesu harmonizacije domaće legislativne sa osnovnim smernicama sadržanim u relevantnim međunarodnim dokumentima. Predviđanjem alternativnih sankcija, mera i postupaka o kojima je bilo reči, a posebno uključivanjem elemenata restorativne pravde u postojeći krivičnopravni sistem, naš zakonodavac pokazuje intenciju okretanja merama koje bi, kako stoji i u Tokijskim pravilima, trebalo da rasterete postojeći pravosudni sistem (racionalizacija) i obezbede njegov efikasniji rad, da smanje broj lica koja se upućuju u zavode za izvršenje kazne zatvora, obezbede naknadu štete i popravljanje odnosa narušenih krivičnim delom, kao i aktivno uključivanje društvene zajednice u izvršenje mera, što je važan preduslov za efikasnu reintegraciju učinilaca.

Naš zakonodavac predviđa većinu sankcija, mera i postupaka koje sugerišu relevantni međunarodni dokumenti i poznaju strana zakonodavstva i omogućava njihovu dosta široku primenu u slučajevima lakših i srednje teških krivičnih dela (krivična dela za koja je predviđena kazna zatvora do tri ili pet godina), predviđajući opšte uslove za njihovu primenu, ne vezujući ih za određena krivična dela. Uz to, primena alternativnih sankcija i rešenja sa elementima restorativne pravde omogućena je kako prema maloletnicima, tako i prema punoletnim učiniocima krivičnih dela.

Rešenja o kojima je bilo reči donose i izvesno poboljšanje položaja žrtve u krivičnom sistemu, vodeći kako njenoj materijalnoj, tako i moralnoj satisfakciji. Takođe, neka rešenja postavljaju osnov za aktivnije uključivanje žrtve u razrešenje konkretne krivične stvari i za mogući uticaj na sam ishod postupka. To posebno dolazi do izražaja u slučaju mera koje podrazumevaju susret žrtve i učinioca (medijacija, poravnanje).

Postavljanje institucionalnog okvira za primenu alternativnih sankcija u vidu uspostavljanja tzv. Povereničke službe može se pozitivno oceniti, ali kako je funkcionisanje ovog sistema tek na početku, treba nadalje pratiti njegov rad. Takođe bi od samog početka trebalo raditi na jačanju saradnje povereničkih kancelarija i organizacija civilnog društva, koje poseduju znanje, resurse i kapacitete da pomognu u sprovođenju alternativnih sankcija i mera.

Međutim, analiza postojećeg pravnog okvira pokazuje da postoji nekoliko nedostataka, koji mogu da predstavljaju prepreke za adekvatnu primenu postojećih rešenja u praksi: međusobna neusklađenost postojećih propisa, nedostatak jasnih procedura i mehanizama za primenu postojećih rešenja, posebno onih koja podrazumevaju susret žrtve i učinioca i posredovanje među njima, i postupanje sudija, tužilaca i poverenika kao posrednika (medijatora).

O nekim nekonzistentnostima postojećih zakonskih rešenja je već bilo reči, pa je zato potrebno njih izmeniti i dopuniti kako bi se ona uskladila. Uz to, neophodno je usvajanje podzakonskih akata, koji još uvek nedostaju, posebno vezano za primenu vaspitnih naloga. Uz to, potrebno je jasno zakonsko normiranje postupaka koji podrazumevaju neku vrstu sureta i posredovanja, jer bi se time osigurala šira primena ovih rešenja, a ujedno smanjio otpor kod pravosudnih organa u pogledu primene u praksi i obezbedila pravna sigurnost, izvesnost i jednakost (Groenhuijsen, 2000: 73). S tim u vezi, posebno važnim se čini Zakon o posredovanju–medijaciji, koji, iako određuje pravila postupka posredovanja u spornim odnosima, uključujući i krivične slučajeve, ipak nije naišao na primenu u krivičnim stvarima, što ne znači da ne bi mogao, pod uslovom da se dopuni i prilagodi potrebama reagovanja na kriminalitet. Ovim Zakonom bi mogla u potpunosti da budu regulisana procesna pitanja posredovanja (medijacije), uključujući i poravnanje. U tom slučaju bi u odgovarajućim zakonskim propisima (krivičnog materijalnog i procesnog zakonodavstva) bilo dovoljno predviđanje uslova za upućivanje slučaja na posredovanje. Tako bi se postigla i veća uniformnost i standardizacija postupanja, dok bi se celokupan sistem funkcionisanja i primene rešenja sa elementima restorativne pravde pojednostavio, što se čini posebno važnim u sferi krivičnopravne reakcije.³¹ Predviđanjem ovog posebnog postupka razrešile bi se brojne dileme koje danas postoje (na primer, u vezi sa načelom oportuniteta, poravnanjem okrivljenog i oštećenog, izmirenjem stranaka u slučaju krivičnih dela koja se gone po privatnoj tužbi). Drugim rečima, ovakav postupak bi bio neka vrsta dopune postojećim rešenjima jer bi na daleko jasniji i adekvatniji način omogućio primenu rešenja koja postoje, ali koja se ili ne primenjuju ili se primenju sporadično.

Neka zakonska rešenja, poput onog o načelu oportuniteta u slučaju punoletnih učinilaca krivičnih dela, predstavljaju korak u nazad u odnosu na rešenja koja su postojala čak i pre više od deset godina, a koja su bila usmerena upravo na racionalizaciju postupanja i povećanje efikasnosti pravosuđa, pa je potrebno u tom delu uneti određene izmene. Takođe bi trebalo uskladiti terminologiju u relevantnim

³¹ U vezi sa tim treba ukazati na značajnu intenciju našeg zakonodavca, koja je došla do izražaja u odredbama Zakonika o krivičnom postupku iz 2006. godine, do čije primene ipak nije došlo. Naime, naš zakonodavac je tada prepoznao potrebu uvođenja i preciznog regulisanja jednog novog posebnog postupka - postupka posredovanja radi postizanja poravnjanja između žrtve i okrivljenog. Sam postupak bio je regulisan odredbama Pravilnika o postupku posredovanja radi poravnjanja (Službeni glasnik RS, br. 56/2007). Nažalost, Zakonom o izmenama i dopunama ZKP iz 2009. godine, odredbe o ovoj vrsti postupka nisu uvrštene u postojeće krivičnoprocesno zakonodavstvo. Ostaje dilema zašto se zakonodavac odlučio da ne unese odredbe o ovom postupku u ZKP, ako se ima na umu da je, bez njegovog regulisanja, bilo ZKP ili nekim posebnim zakonom, primena niza rešenja onemogućena ili otežana. Više o tome u Čopić, 2015.

zakonskim i podzakonskim aktima, jer se primećuje da se koriste različiti termini, koji nisu uvek u potpunosti i sinonimi: izmirenje, poravnanje, medijacija i slično.

Iz iznetih zakonskih rešenja se primećuje da danas u Srbiji sudije i tužioci, ali i poverenici i zaposleni u sistemu socijalne zaštite, u određenim situacijama treba da postupaju i postupaju kao posrednici (medijatori), tj. kao „nepriistrasni treći“. Ova njihova uloga je, međutim, diskutabilna, pa se nameće pitanje da li je to dobro rešenje i da li se tako može obezbediti nepristrasnost i neformalnost u rešavanju konkretne krivične stvari. Naime, sprovođenje rešenja restorativnog karaktera treba da se izmesti iz pravosudnog sistema, a u slučajevima maloletnika, i iz sistema socijalne zaštite. To neminovno upućuje na potrebu oživljavanja Republičkog centra za medijaciju ili razvijanja druge službe unutar koje bi se sprovodili restorativni procesi, odnosno, postupci medijacije, poravnanja o kojima zakonodavac govori, a na koje, shodno postojećim rešenjima, mogu da upućuju tužioci ili sudije. Uz to, nepohodnim se čini razvijanje i realizovanje obuka za one koji treba da postupaju u postupcima posredovanja u krivičnim slučajevima.

Primena rešenja o kojima je bilo reči još uvek nije na zadovoljavajućem nivou, pa se zato projekti usmereni na promovisanje šire primene alternativnih sankcija i restorativne pravde smatraju važnim. Uz to, potrebno je pratiti primenu ovih rešenja u praksi u cilju njihove evaluacije, kako bi se dalje razvijanje ovih mera zasnivalo na empirijskim dokazima.

Najzad, potreba pružanja žrtvama, ali i učiniocima, pomoći i podrške, pre svega u formi informacija o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi, dolazi do izražaja u slučaju primene svih analiziranih alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, jer bez odgovarajućeg informisanja, dešava se da žrtve ne razumeju kako to da okrivljeni neće biti gonjen ili mu neće biti izrečena kazna zatvora, te kako one mogu da zaštite svoja prava, a okrivljeni, pak, šta im i pod kojim uslovima stoji na raspolaganju.

Pregled rezultata istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi u svetu i Srbiji

Uvod

Pregled istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi u svetu i Srbiji baziran je na istraživanju dostupnih štampanih i elektronskih publikacija, tj. članaka, knjiga i istraživačkih izveštaja u kojima su sadržane informacije o istraživanjima koja su za predmet imala ispitivanje stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi. Izvori podataka o dosadašnjim istraživanjima u svetu i Srbiji identifikovali smo pregledom dostupne literature u štampanom obliku, pretraživanjem elektronskih baza (na primer, KoBSON portal) i pretraživanjem interneta. Sledeći korak bilo je izdvajanje bibliografskih jedinica u kojima su u potpunosti ili delimično sadržani opis metodologije i nalazi istraživanja, koja su se u potpunosti ili delimično bavila ispitivanjem stavova građana i/ili stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi. Podaci iz tako izdvojenih bibliografskih jedinica prikupljeni su primenom posebno konstruisanog upitnika. Upitnik se sastojao iz sledećih ključnih celina: podaci o predmetu i cilju istraživanja, podaci o metodologiji istraživanja, ključni nalazi istraživanja, zaključci i preporuke istraživanja.

Pregled i analiza postojećih, nama dostupnih istraživanja, poslužio je kao osnov za koncipiranje istraživanja stavova građana i stručnjaka u Srbiji, koja su sprovedena u okviru ovog projekta. Uz to, pregled rezultata istraživanja u svetu i Srbiji trebalo bi da, uz analizu međunarodnog pravnog okvira i postojećeg pravnog i institucionalnog okvira u Srbiji, posluži kao osnov za interpretaciju nalaza ova dva istraživanja.

Pregled i analiza istraživanja grupisani su prema dva osnovna kriterijuma: prvo, prema predmetu istraživanja, i to na dva nivoa - istraživanja o alternativnim sankcijama i istraživanja o restorativnoj pravdi, a unutar svake od ove dve grupe, dat je prikaz istraživanja stavova građana i istraživanje stavova stručnjaka, i, drugo, prema prostornoj dimenziji - istraživanja realizovana u svetu i istraživanja sprovedena u Srbiji.

Istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama

Kada su u pitanju istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama, dat je pregled nekoliko istraživanja stavova građana koja su sprovedena u svetu, dok na istraživanja stavova stručnjaka o ovom pitanju nismo naišli. Sa druge strane, kada je u pitanju Srbija, naišli smo samo na jedno istraživanje vezano za ispitivanje stavova stručnjaka o alternativnim sankcijama. Pri tome, u ovom delu je dat prikaz istraživanja koja su bila fokusirana na ispitivanje stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama ali kod kojih nije nužno prisutan ili nije posebno istaknut element restorativne pravde, odnosno kod kojih se ne podrazumeva nužno susret žrtve i učinioca. Drugim rečima, u ovim istraživanjima je fokus mahom na sankcijama poput društveno korisnog rada, probacije (uslovnog ostajanja na slobodi), nekih modaliteta izvršenja kazne zatvora ili nekih drugih vidova tretmana.

Istraživanja stavova građana o alternativnim sankcijama u svetu

Kada su u pitanju istraživanja stavova građana o alternativnim sankcijama u svetu, analizirali smo četiri istraživanja, od kojih su dva sprovedena u Velikoj Britaniji (Engleskoj i Velsu), a po jedno u Australiji i SAD. Jedno od ova četiri istraživanja bilo je fokusirano na ispitivanje mišljenja građana o alternativnim sankcijama, dok su ostala za predmet imala ispitivanje stavova građana o kažnjavanju, kriminalitetu i načinima reagovanja na njega i poverenju građana u pravosudni sistem, a unutar toga i o alternativnim sankcijama.

U Engleskoj je 2003. godine sprovedeno ispitivanje mišljenja građana o alternativama kazni zatvora (Maruna, King, 2004). Istraživanje je imalo tri faze. Prva faza je sprovedena juna 2003. godine u ruralnim i urbanim oblastima istočne Engleske i Londonu na reprezentativnom uzorku od 941 ispitanika primenom ankete. Nalazi su pokazali sledeće: skoro polovina ispitanika (47%) smatra da kazna zatvora treba da se primenjuje izuzetno i to kao poslednje sredstvo (*ultima ratio*); 31% ispitanika je mišljenja da su probacija i društveno koristan rad sasvim adekvatne sankcije u slučaju lica koje je po drugi put uhvaćeno u razbojništvu, 36% podržava volontiranje ili doniranje novca nekoj organizaciji kao alternativu zatvoru, a isti procenat i volontiranje za organizaciju koja se zalaže za pooštavanje kaznene politike.

Istraživanje je pokazalo da se nivo obrazovanja, socijalni status, pol i uzrast izdvajaju kao značajni prediktori opredeljivanja za alternativne, odnosno sankcije u zajednici. Tako, na primer, visoko obrazovane, starije žene iz viših socijalnih slojeva više podržavaju sankcije koje se izvršavaju pod okriljem zajednice. Takođe, ispitanici sa univerzitetskom diplomom su spremniji da podrže alternativne sankcije od onih sa nižim nivoom obrazovanja. Kada su u pitanju iskustvo viktimizacije, percepcija rasprostranjenosti kriminaliteta u području življenja i strah od kriminaliteta (instrumentalni prediktori), nalazi su pokazali da je strah od kriminaliteta jedini značajan prediktor u korist pozitivnog stava ispitanika prema alternativnim sankcijama. Nadalje, ekspresivni prediktori (zabrinutost za mlade, kolektivna efikasnost i poverenje, ekonomski pritisci i stanje kriminaliteta globalno) imaju snažan uticaj na opredeljivanje ispitanika za sankcije u zajednici. Najzad, uverenje u mogućnost iskupljenja je najjači faktor podrške alternativnim sankcijama. Iako je istraživanje još uvek bilo u toku, autori su uvideli da značajniju ulogu u pružanju podrške alternativnim sankcijama može imati percepcija javnosti o uzrocima kriminaliteta nego njihovo iskustvo viktimizacije.

Drugo istraživanje sprovedeno u Velikoj Britaniji, tačnije u Engleskoj i Velsu 2010. i 2011. godine, bavilo se ispitivanjem stavova građana o kažnjavanju, uključujući primenu alternativnih sankcija, i poverenja građana u pravosudni sistem (Hough, Radford, Jackson, Roberts, 2013). Ono se najvećim delom zasnivalo na podacima prikupljenim u navedenom periodu u okviru nacionalnog istraživanja kriminaliteta (*Crime Survey in England and Wales*). Istraživanje je realizovano na reprezentativnom uzorku od 46754 punoletnih ispitanika. Podaci su prikupljeni putem intervjua.

Istraživanje je pokazalo da ispitanici smatraju da je kriminalitet u porastu, iako zvanični podaci govore suprotno. Takođe su stava da su kazne izrečene na sudovima previše blage. Međutim, kada su ispitanici stavljeni u situaciju da se opredele za sankcije za dato krivično delo (hipotetički slučaj), nalazi su pokazali da su sankcije za koje su se opredeljivali bile relativno blage. Ispitanicima je, naime, predodređen slučaj krađe robe u prodavnici od strane punoletnog lica: u prvom slučaju je u pitanju bio primarni delinkvent, a u drugom povratnik. Ispitanici su se opredeljivali za jednu od ponuđenih sankcija. U prvom slučaju (primarni delinkvent), 37% njih je bilo za upozorenje/opomenu, po 26% za novčanu kaznu i društveno koristan rad, 9% za uslovnu osudu, a svega 2% za kaznu zatvora. U drugom slučaju (povratnik), pak, 42% njih je bilo za društveno koristan rad, 22% za novčanu kaznu, 5% za uslovnu osudu, 2% za upozorenje/opomenu, dok je skoro trećina njih – 29% bila za kaznu zatvora (Hough i dr., 2013: 26). Istraživanje je pokazalo da se kao prediktori punitivnih stavova građana izdvajaju: muški pol, niži socio-ekonomski status, niži stepen obrazovanja, veća zabrinutost u pogledu kriminaliteta i drugih devijantnih ponašanja i verovanje da je kriminalitet u Ujedinjenom Kraljevstvu generalno u porastu (Hough i dr., 2013: 15).

U Australiji je u periodu od 2004. do 2006. godine sprovedeno istraživanje mišljenja građana u dva grada (Melburn i Viktorija) o kažnjavanju prestupnika, kao i uticaju njihovih stavova na reforme zakonodavstva (Lovegrove, 2013). Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 471 osobe koje su bile podeljene u grupe od po oko 15 osoba. Svakoj grupi ispitanika prezentovan je jedan slučaj krivičnog dela. Sa detaljima svakog slučaja ispitanici su upoznale sudije. Ispitanici su zamoljeni da se za dati slučaj (individualno i anonimno) opredele za jednu ili više sankcija ili komponenti sankcija koje su bile ponuđene, a koje oni smatraju adekvatnom reakcijom u konkretnoj situaciji. Nakon toga, sudije su ispitanicima saopštavale koje su krivične sankcije bile izrečene u tim slučajevima. Ispitanici su potom diskutovali u grupama o svojim i razlozima sudija za opredeljivanje za konkretne sankcije (Lovegrove, 2013: 204-206).

Nalazi su pokazali da ukupno gledano ispitanici ispoljavaju određenu popustljivost (blagost) u pogledu opredeljivanja za određenu sankciju, mada su izrečene sankcije varirale u rasponu od najstrožijih do najblažih. Zaključeno je da je „značajan procenat učesnika nametnuo kazne koje su konzistentne sa njihovom sposobnošću da saosećaju sa prestupnicima, iako je značajan procenat sankcija odražavao nedostatak empatije“ (Lovegrove, 2013: 213). Zapažena su i dva načina racionalnog pristupanja problemu: u jednom je evidentna spremnost ispitanika da gledaju pozitivnu stranu prestupnika i razmatraju okolnosti u kojima je delo izvršeno, a u drugom, spremnost da se pažnja pokloni rehabilitaciji. Lovegrove navodi da su se među razlozima za i protiv ublažavanja kazne, između ostalog, nalazili razumevanje za prestupnika i potreba za njegovom rehabilitacijom (Lovegrove, 2013: 214).

U SAD je tokom 2001. godine sprovedeno ispitivanje mišljenja građana o kriminalitetu i načinima reagovanja na njega, koje je činilo deo jednog šireg istraživanja (Peter D. Hart Research Associates, Inc., 2002). Istraživanje je realizovano na reprezentativnom uzorku od 1056 punoletnih lica. Podaci su prikupljeni telefonskom anketom. Većina anketa je realizovana pre terorističkog napada na SAD 11. septembra 2001. godine. Kako bi se proverilo da li je nakon ovog događaja došlo do promene ključnih

stavova građana o krivičnom pravosuđu, realizovano je kraće follow-up istraživanje, na uzorku od 1014 punoletnih ispitanika (Peter D. Hart Research Associates, Inc., 2002: 19-20).

Nalazi istraživanja su pokazali da ispitanici smatraju da prevencija treba da bude primarni cilj krivičnog pravosuđa. Tako je tri četvrtine ispitanika (76%) podržalo predlog da se osobe osuđene za posedovanje psihoaktivnih supstanci, umesto kaznom zatvora, kazne lečenjem uz nadzor i radom u javnom interesu. U sličnom procentu ispitanici su bili mišljenja da licima koja vrše krivična dela bez elemenata nasilja treba izreći rad u javnom interesu pod nadzorom ili probaciju (75%), ili, pak, da kaznu zatvora služe vikendom, a preko nedelje zadrže svoje dotadašnje zaposlenje (73%). To upućuje na otvorenost ispitanika ka primeni alternativnih sankcija.

Sa druge strane, nalazi su pokazali da je među ispitanicima uvreženo mišljenje da postojeći zatvorski sistem ne uspeva da rehabilituje prestupnike, što, u suštini, predstavlja najveći nedostatak sistema penalnih ustanova u SAD, te u javnosti postoji velika podrška za razvijanje programa rehabilitacije i postpenalne zaštite (Peter D. Hart Research Associates, Inc., 2002: 13). Mišljenje američke javnosti o kriminalitetu se veoma malo promenilo nakon 11. septembra 2001. godine: građani i dalje podržavaju rad na suzbijanju kriminaliteta, i to kroz razvijanje proaktivnog pristupa, umesto pooštavanjem sankcija i podržavaju programe rehabilitacije i postpenalne zaštite (Peter D. Hart Research Associates, Inc., 2002: 17). Uzorkom istraživanja bio je obuhvaćen i jedan broj osoba (23%) koje su bile direktne ili indirektno žrtve krivičnog dela sa elementima nasilja. Kao i na nivou celog uzorka, među žrtvama postoji saglasnost da preventivno delovanje i rehabilitacija osuđenih treba da budu prioriteta sistema krivičnog pravosuđa, dakle, osobe sa iskustvom viktimizacije nisu pokazivale veću punitivnost u odnosu na one koji nisu imali takvo iskustvo (Peter D. Hart Research Associates, Inc., 2002: 19).

Istraživanja stavova stručnjaka o alternativnim sankcijama u Srbiji

Istraživanje mišljenja stručnjaka o alternativama kratkim kaznama zatvora u Srbiji sprovedeno je u periodu od 2007. do 2009. godine (Vasiljević-Prodanović, 2012). Istraživanje je obuhvatilo tri osnovna segmenta: ispitivanje mišljenja sudija krivičnih odeljenja o funkcionisanju krivičnog sistema i sankcijama koje se mogu izricati kao alternativa kazni zatvora; ispitivanje mišljenja poverenika u pogledu primene alternativnih sankcija i ispitivanje mišljenja predstavnika organizacija osoba sa invaliditetom o mogućnostima njihovog uključivanja u realizaciju alternativnih sankcija, posebno rada u javnom interesu.

U okviru prvog dela istraživanja podaci su prikupljeni putem intervjua sa 20 sudija krivičnih odeljenja tadašnjih opštinskih sudova u Beogradu. Nalazi do kojih se došlo su ukazali na prepoznavanje potrebe od strane ispitanika za obukom u pogledu primene u to vreme novih rešenja koja su predviđala uvođenje alternativnih sankcija. Takođe se došlo do zaključka da su ispitanici svesni štetnosti kazne zatvora i da istoj pribegavaju jedino kada je percipiraju kao najadekvatnije rešenje. Kada su u pitanju alternativne sankcije, ispitanici su naveli da najčešće primenjuju uslovnu osudu i novčane kazne, dakle, klasične supstitute kazne zatvora, i to zato što su najbolje upoznati sa njihovim efektima. Istraživanje je pokazalo da među ispitanicima postoji pozitivan stav prema kazni rada u javnom interesu, ali istovremeno i nepoverenje u njene efekte, s obzirom da postoji mogućnost izbegavanja izvršenja. Ispitanici su bili mišljenja da ne postoje uslovi za primenu u to vreme novih zakonskih rešenja i da za unapređenje krivičnog sistema treba razvijati saradnju između kreatora zakonodavne politike, pravosuđa i naučnih ustanova, sprovesti edukaciju sudija, nastaviti sa sprovođenjem reformi i razviti sistem postpenalne zaštite (Vasiljević-Prodanović, 2012: 339-342).

Kada je u pitanju ispitivanje mišljenja poverenika o alternativnim sankcijama, podaci su prikupljeni primenom ankete. Poverenici smatraju da ustanovama za izvršenje kazne zatvora nedostaje stručni kadar, da su uslovi u njima loši i da kapaciteti ustanova nisu u skladu sa potrebama. Ispitanici su, takođe, naveli da su alternativne sankcije blaže u odnosu na kratkotrajnu kaznu zatvora, a da se njihovom primenom ostvaruje ušteda u novcu i resursima, ali i da i sami osuđenici i zajednica mogu imati koristi od njihove primene. Kao prepreke za širu primenu alternativa kratkotrajnim zatvorskim kaznama, poverenici su naveli: nepoznavanje alternativnih sankcija od strane sudija i šire javnosti, nedostatak materijalnih resursa, nedovoljnu saradnju između nadležnih organa i (ne)zainteresovanost organizacija u kojima bi se sankcije izvršavale (Vasiljević-Prodanović, 2012: 356-357).

Najzad, kada je pitanju treći segment ovog istraživanja, podaci su prikupljeni putem ankete na uzorku od 186 osoba iz organizacija osoba sa invaliditetom iz Beograda, Novog Sada, Niša, Smedereva, Kragujevca, Kruševca, Čačka i Sombora. Istraživanje je pokazalo da ispitanici smatraju da organizacije za osobe sa invaliditetom imaju potrebu za volonterskim radom i većina njih je mišljenja da bi potrebu za angažovanjem pomoći mogli da zadovolje omogućavanjem licima osuđenim na rad u javnom interesu da svoju kaznu izvrše u njihovoj organizaciji. Ispitanici koji smatraju da bi angažovanje osuđenih lica bilo korisno za njihovu organizaciju imaju pozitivnije stavove prema ovim licima, od onih koji su protiv njihovog angažovanja. Autorka navodi da, i pored relativno dobre informisanosti, ispitanici imaju potrebu za edukacijom i informisanjem, kako bi sticanjem potpunije slike o ovoj alternativnoj sankciji organizacije za osobe sa invaliditetom lakše prepoznale svrhu rada u javnom interesu i koristi koje on može pružiti, kako njihovoj organizaciji, tako i lokalnoj zajednici (Vasiljević-Prodanović, 2012: 374-375).

Istraživanja stavova građana i stručnjaka o merama restorativne pravde

Istraživanja u svetu

a) Istraživanja stavova građana

Istraživanja koja su ispitivala šta građani misle o primeni restorativne pravde i u kojoj meri podržavaju primenu ovog vida reagovanja na kriminalna ponašanja mogu da budu svrstana u tri grupe: istraživanja koja ispituju mišljenje građana o primeni određenih programa restorativne pravde i značaju informisanja građana o njima, istraživanja koja ispituju mišljenje građana o primeni restorativne pravde u odgovoru na određene vidove kriminaliteta i istraživanja koja ispituju mišljenje građana o primeni restorativne pravde kao odgovoru na kriminalitet maloletnika. Pri tome, u obzir su uzeta kako istraživanja sprovedena na reprezentativnom uzorku, tako i ona koja su rađena na prigodnom uzorku.

Istraživanja koja ispituju mišljenje građana o primeni određenih programa restorativne pravde i značaju informisanja građana o njima

U ovoj grupi analizirana su dva istraživanja: jedno koje je istovremeno sprovedeno u Japanu i Australiji i jedno koje je sprovedeno u pet država Australije.

Prvo pomenuto istraživanje sprovedeno je u Japanu i Australiji, a za cilj je imalo ispitivanje stavova građana o restorativnoj pravdi i njihovoj spremnosti da prihvate ovaj vid reagovanja na kriminalitet (Huang, Braithwaite, Tsutomi, Hosoi, Braithwaite, 2011). Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnim uzorcima u obe zemlje - 1544 ispitanika u Japanu i 1967 ispitanika u Australiji. Podaci su prikupljeni primenom poštanske ankete. Na početku, ispitanici su kratko informisani o restorativnim raspravama (konferencijama), kao jednom programu restorativnog karaktera.³² Nakon toga, upitani su u kojoj meri se slažu sa tim da bi učešće žrtve, učinioca i zajednice u restorativnoj raspravi (konferenciji) bilo korisno za svaku od strana. Potom su zamoljeni da se oni stave u ulogu svake od strana (žrtve, učinioca i zajednice) i da navedu da li bi oni u tom slučaju prihvatili učešće u ovakvom programu. Posebno je ispitivan uticaj socijalnog kapitala na prihvatanje restorativnog pristupa koji je predstavljen. Pri tome, socijalni kapital je meren kroz percepciju ispitanika o sopstvenom učešću i učešću članova zajednice u životu zajednice, u smislu učešća u određenim događajima, rešavanju problema koji postoje u zajednici, i postojanja, aktivnosti i učešća u radu grupa i organizacija na nivou zajednice.

Nalazi istraživanja su pokazali da su u obe zemlje veću podršku primeni restorativne pravde (restorativnih rasprava/konferencija) dali ispitanici sa visokim socijalnim kapitalom, potom oni koji veruju u reintegraciju i rehabilitaciju prestupnika, koji vide veliki značaj u davanju mogućnosti žrtvama da izraze svoje mišljenje i potrebe i koji vide korist za žrtve u praštanju. Ispitanici iz Japana su prepoznali više koristi od restorativne pravde i pokazali veću otvorenost ka primeni restorativne pravde i to za sve učesnike (žrtvu, učinioca i zajednicu) u poređenju sa ispitanicima u Australiji. Međutim, autori ne navode procenete ispitanika u ove dve države koji su dali podršku ovom vidu reagovanja na kriminalitet.

Drugo istraživanje o tome kako informisanje utiče na stavove javnosti prema restorativnim raspravama (konferencijama) i da li na stavove građana ima uticaj perspektiva iz koje se informacije daju sprovedeno je u pet država u Australiji (Novi Južni Vels, Viktorija, Kvinslend, Južna Australija i Zapadna Australija) (Blackmore, 2014). Istraživanje je realizovano na uzorku od 87 ispitanika. Ispitanici su bili podeljeni u dve grupe: jedna grupa je imala priliku da se putem video materijala upozna sa restorativnom raspravom i to iz ugla izvršioca krivičnog dela, a druga iz ugla žrtve. Pre i nakon gledanja video materijala ispitanici su na petostepenoj Likertovoj skali procenjivali svoje razumevanje ovog restorativnog procesa. Iako ispitanici nisu pokazali visok stepen razumevanja restorativnih rasprava (konferencija) pre gledanja video materijala, jer je većina (66%) smatrala da je njihovo znanje o restorativnim raspravama slabo ili veoma slabo, oni su, u proseku, ipak imali donekle pozitivan stav prema ovom vidu reagovanja (Blackmore, 2014: 20).

Nakon odgledanog video materijala, ispitanici su komentarisali povoljnost restorativnih rasprava, kako za žrtve, tako i za učinioce, uočavajući neke korisne mogućnosti za obe strane, koje se ne nude u krivičnom postupku. Ispitanici su bili mišljenja da bi restorativne rasprave trebalo češće koristiti. Blackmore zaključuje da informacija ima značajan uticaj na obrazovanje pozitivnih stavova prema restorativnim raspravama (konferencijama) i da mogućnost posmatranja ovog vida reagovanja iz ugla jednog od učesnika otvara put ka njihovim primenama i u slučajevima teških krivičnih dela (Blackmore, 2014: 41-42).

³² Restorativne rasprave/konferencije predstavljaju program restorativne pravde koji okuplja veći broj lica (zavisno od forme, pored žrtve i učinioca, mogu da budu uključeni i njihovi srodnici i prijatelji, članovi lokalne zajednice, predstavnici države), koja se aktivno uključuju u razrešenje situacije nastale krivičnim delom. Zavisno od kruga lica koja mogu da uzmu aktivno učešće u raspravi, moguće je govoriti o različitim modalitetima ovog vida društvenog reagovanja na kriminalitet, pa se pored pojma porodične rasprave, danas koriste i termini poput društvene rasprave, restorativne rasprave ili samo rasprave (Raye, Roberts, 2007: 214).

Istraživanja koja ispituju mišljenje građana o primeni restorativne pravde u odgovoru na određene vidove kriminaliteta

Kada su u pitanju istraživanja koja ispituju mišljenje građana o primeni restorativne pravde u odgovoru na određene vidove kriminaliteta, analizirana su tri istraživanja, koja su sprovedena u Engleskoj, Australiji (država Novi Južni Vels) i Holandiji. Pri tome, sva tri istraživanja su ispitivala mišljenje građana o primeni određenih restorativnih pristupa u reagovanju na imovinski kriminalitet (krađa, džeparenje, razbojništvo) i na dela sa elementima nasilja (kao što su napad, vandalizam, kidnapovanje, silovanje).

U Engleskoj je 2011. godine sprovedeno istraživanje stavova građana o primeni restorativne pravde u slučajevima krađe i vandalizma (Prison Reform Trust, 2011). Poseban fokus bio je na ispitivanju stavova građana prema naknadi štete žrtvi od strane učinioca, potom, da li postoji podrška primeni društveno korisnog rada prema učiniocima krađe i vandalizma, da li građani podržavaju veću primenu restorativne pravde, i koje mere, uključujući zatvorsku kaznu, javnost vidi kao efikasne u prevenciji kriminaliteta i prekršaja protiv javnog reda i mira. Uzorak je činilo 1000 ispitanika starijih od 18 godina, a kao tehnika za prikupljanje podataka korišćena je telefonska anketa.

Nalazi istraživanja pokazali su da 94% ispitanika smatra da učinioci dela kao što su krađa i vandalizam treba da obave društveno koristan rad kao deo kazne, kako bi nadoknadili zajednici štetu koju su učinili; njih 88% se slaže da žrtve krađa i vandalizma treba da imaju mogućnost da razgovaraju sa učiniocem o nanetoj povredi i šteti koju su pretrpele; 71% ispitanika smatra da žrtve treba da učestvuju u donošenju odluke o načinu na koji učinilac treba da nadoknadi štetu. Ispitanici su bili mišljenja da su mere poput boljeg nadzora nad mladima od strane roditelja (84%), i bolji sistem zaštite mentalnog zdravlja (80%) efikasnije u prevenciji kriminaliteta u odnosu na naknadu štete žrtvi (79%) i društveno koristan rad (76%), koji se, pak, smatraju efikasnijim od tretmana lečenja zavisnosti od droga (74%) i kazne zatvora (65%) (Prison Reform Trust, 2011).

Na gotovo identičnoj metodologiji kao prethodno istraživanje, krajem 2011. godine sprovedeno je i istraživanje u Australiji (država Novi Južni Vels) (Moore, 2012). Glavni cilj istraživanja bio je da se ispita mišljenje građana ove australijske države i njihova podrška restorativnim principima kada su u pitanju krađa/vandalizam i napad (nasilje). Uzorkom je bilo obuhvaćeno 2530 osoba. Podaci su prikupljeni putem telefonske ankete.

Ovo istraživanje je pokazalo postojanje snažne podrške građana za principe restorativne pravde. Većina ispitanika (85,9%) smatra da učinioci za napred navedene oblike kriminaliteta treba da obave društveno koristan rad kao deo kazne; potom da žrtva treba da ima mogućnost da razgovara sa učiniocem o šteti koju je pretrpela (87,3%), kao i da žrtva treba da bude uključena u odlučivanje o načinu na koji će joj šteta biti nadoknađena (73,8%). Slično kao u prethodnom istraživanju, i u ovom se pokazalo da se naknada štete i društveno koristan rad percipiraju kao efikasniji u prevenciji kriminaliteta u odnosu na zatvorsku kaznu. Takođe, istraživanje je pokazalo da su žene, ispitanici nižeg obrazovnog nivoa, oni koji su bili žrtve kriminaliteta, kao i ispitanici sa punitivnijim stavovima zapravo davali više podrške restorativnim principima.

U jednom istraživanju sprovedenom u Holandiji, ispitivan je odnos onih koji nisu neposredno pogođeni određenim krivičnim delom (nezavisni posmatrači kako su nazvani u istraživanju) prema retributivnoj i kompenzatornoj pravdi (Van Prooijen, 2010). Kao prvi deo istraživanja, autor je na uzorku od 27 studenata jednog univerziteta u Amsterdamu sproveo anketno, a na uzorku od 31 studenta eksperimentalno istraživanje. U oba poduzorka fokus je bio na delima koja su srednje težine (džeparenje, napad i razbojništvo) i koja zahtevaju neki vid novčanog plaćanja od strane učinioca. Cilj je bio da se dode

do saznanja o tome da li postoji razlika između sume novca koju će ispitanici predlagati kao novčanu kaznu za izvršioca i iznosa koji treba da bude plaćen žrtvi na ime naknade štete (kažnjavanje naspram kompenzacije). Rezultati obe studije su pokazali da ispitanici smatraju novčano plaćanje pravednijim ako je kategorisano kao kazna za učinioca nego kada se posmatra kao naknada štete žrtvi, odnosno da se odlučuju za veće novčane iznose ukoliko ih posmatraju kao kaznu za izvršeno krivično delo, nego ukoliko ih posmatraju kao naknadu štete žrtvi (Van Prooijen, 2010: 75-76).

Drugi deo istraživanja bio je eksperiment na uzorku od 91 studenta, u kome je ispitanicima pružena mogućnost da se za tri slučaja koja su im data (razbojništvo, kidnapovanje i silovanje), a za koja je vođen krivični postupak, detaljnije informišu o kažnjavanju učinioca i kompenzaciji žrtava, a onda je od njih traženo da procene da li će u konkretnim slučajevima pravda biti zadovoljena. Pošavši od pretpostavke da će ispitanici tražiti više informacija o retributivnim nego o kompenzatornim merama, autor je zaključio da ispitanici sva tri prikazana krivična dela smatraju dovoljno ozbiljnim da se na njihove aktere primene i retributivne i kompenzatorne mere. Ipak, zadovoljenje pravde su, kako je i očekivano, ispitanici videli jedino u korišćenju retributivne pravde, odnosno kažnjavanju izvršioca (Van Prooijen, 2010: 78). Dakle, oba ova dela istraživanja su pokazala da ispitanici više podržavaju kažnjavanje nego naknadu štete kada je pitanju dostizanje pravde u slučajevima dela koja su im predočena.

Najzad, u trećem delu studije, Van Prooijen je pokušao da utvrdi da emocionalna distanciranost od žrtve vodi tome da se veće novčano davanje posmatra kao pravednije ako se kategoriše kao kazna nego ako se posmatra kao naknada štete. Ovaj deo istraživanja je sproveden na uzorku od 106 studenata. Sam proces je bio sličan kao u prve dve studije: ispitanicima je dat scenario kao i da zamisle osobu koja im je veoma bliska (jedna grupa) i sa kojom ne osećaju takvu povezanost (druga grupa), a potom su pitani za novčane iznose koji bi bili pravedni kao kazna za učinioca ili kao naknada štete za žrtvu u tim situacijama. Nalazi su pokazali da samo kada se ispitanici osećaju emocionalno distancirano od žrtve smatraju da je veći novčani iznos pravedniji ako je definisan kao kazna za učinioca nego kada je kategorisan kao naknada štete za žrtvu (Van Prooijen, 2010: 80).

Istraživanja koja ispituju mišljenje građana o primeni restorativne pravde kao odgovoru na kriminalitet maloletnika

U ovom delu analizirana su dva istraživanja koja su ispitivala mišljenje građana o primeni restorativne pravde kao odgovoru na kriminalitet maloletnika: jedno je sprovedeno u Rumuniji, a drugo u Hong Kongu.

Jedno od istraživanja koje je, između ostalog, nastojalo da ispita u kojoj meri građani pokazuju otvorenost ka primeni restorativne pravde kao načinu reagovanja na kriminalitet maloletnika sprovedeno je 2003. godine u Bukureštu (Rumunija) (Haines, 2007). Podaci su prikupljeni putem ankete, primenom metode „grudve snega“, na uzorku od 295 ispitanika starijih od 18 godina.

Ovo istraživanje je pokazalo da građani, sa jedne strane, podržavaju kažnjavanje maloletnika i strožiji odnos prema njima, ali da, sa druge strane, pokazuju spremnost da podrže primenu alternativnih, nezavodskih sankcija i mera restorativne pravde. Tako je većina ispitanika (72,2%) bila mišljenja da su sudovi blagi prilikom odlučivanja o sankcijama za maloletnike, što je, kako autorka navodi, kao i u drugim istraživanjima, rezultat uticaja informisanosti građana o maloletničkom kriminalitetu i kažnjavanju, kao i opterećenosti stereotipima o nasilničkom kriminalitetu maloletnika. Kako bi se prevazišla ova ograničenja, ispitanicima su date detaljnije informacije o konkretnom krivičnom delu izvršenom od strane maloletnika i načinu reagovanja (predočen im je slučaj šesnaestogodišnjaka za koga je sud utvrdio da je odgovoran za krađu robe u određenoj vrednosti). Dobijeni podaci su pokazali

da dobijanje prodbrobnijih informacija o slučaju utiče na promenu stava, te da je veliki deo ispitanika davao podršku nezavodskim merama, kao što su rad u korist društvene zajednice (54,9%) ili probacija (31,9%), dok je manje od 10% ispitanika i dalje bilo za kaznu zatvora. Takođe, upitani da li bi pristali na pomirenje sa učiniocem i postizanje dogovora o naknadi štete u slučaju krađe, polovina ispitanika (50,2%) je dala pozitivan odgovor, dajući tako podršku primeni mera restorativnog karaktera.

Drugo istraživanje o stavovima građana prema uvođenju koncepta restorativne pravde u krivičnopravni sistem za maloletnike sprovedeno je 2008. godine u Hong Kongu (Lee, 2009). Koristeći tehniku telefonskih intervjua, ispitano je 333 građana Hong Konga starijih od 18 godina. Kada su građani upitani koje metode smatraju najadekvatnijim za rešavanje problema maloletničkog prestupništva, većina ispitanika (63,4%) je navodila i kaznu i tretman/rehabilitaciju. Pri tome, tretman/rehabilitacija je češće birana reakcija (24,9%) u odnosu na kažnjavanje (9,9%). Uz to, najviše ispitanika smatra da je glavna funkcija krivičnopravnog sistema za maloletnike tretman/rehabilitacija maloletnika (80,2%), potom odvracanje od ponovnog činjenja krivičnih dela (79,6%), a tek onda kažnjavanje (73,0%) (Lee, 2009: 475), što ukazuje na prednost koju ispitanici daju tretmanu i rehabilitaciji u odnosu na kažnjavanje.

Nakon što su ukratko upoznati sa konceptom restorativne pravde, ispitanici su upitani da li bi podržali takav vid reagovanja na kriminalitet maloletnika, odnosno njegovo uvođenje u sistem maloletničkog pravosuđa. Podaci su pokazali da je velika većina ispitanika - njih 88,9% dala potvrđan odgovor. Istraživanje je pokazalo postojanje statistički značajne veze između stepena obrazovanja i podrške restorativnom pristupu: što je stepen obrazovanja viši, veća je podrška restorativnom pristupu. Iako nema statističke značajnosti, podaci su pokazali da osobe koje su bile krivično gonjene ili imaju prijatelje ili rođake koji su bili maloletni prestupnici, procentualno više podržavaju uvođenje restorativne pravde u sistem maloletničkog pravosuđa od onih koji nisu imali takva neposredna ili posredna iskustva (Lee, 2009: 476-477). Autor zaključuje da u javnosti postoji podrška za uvođenje koncepta restorativne pravde u pravosudni sistem za maloletne učinioce krivičnih dela i predlaže angažovanje zagovornika restorativne pravde, koji bi se zalagao za prihvatanje ovog koncepta od strane sudija, tužilaca i policije.

b) Istraživanja stavova stručnjaka

Istraživanja stavova stručnjaka o merama restorativne pravde mogu da se grupišu u dve osnovne grupe: istraživanja koja su ispitivala mišljenje stručnjaka, posebno sudija i tužilaca, o konceptu restorativne pravde i mogućnostima njegove primene i istraživanja koja su ispitivala mišljenje stručnjaka o mogućnosti primene restorativne pravde u slučajevima rodno baziranog nasilja.

Istraživanja mišljenja sudija i tužilaca o konceptu restorativne pravde i mogućnostima njegove primene

Analizirana su dva istraživanja mišljenja sudija i tužilaca o konceptu restorativne pravde i mogućnostima njegove primene, koja su početkom 2000. godina sprovedena u Južnoafričkoj Republici i Poljskoj.

Tokom 2001. i 2002. godine, u šest gradova u Južnoafričkoj Republici sprovedeno je istraživanje koje je za cilj imalo ispitivanje mišljenja sudija i tužilaca o tome šta su primarni ciljevi restorativne pravde, u kojim slučajevima je njena primena odgovarajuća, čemu ona doprinosi, zbog čega je njena upotreba problematična i zbog čega je vlada ove zemlje posvećena uvođenju mera restorativne pravde (Naude, Prinsloo, 2005). Podaci su prikupljeni putem ankete. Uzorak je činilo 69 ispitanika, od kojih su većina bili tužioci (61%), a ostalo sudije (39%).

Nalazi istraživanja su pokazali da, uprkos tome što je u vreme istraživanja restorativna pravda bila nov koncept, stepen podrške ispitanika za primenu restorativne pravde je bio veći od očekivanog. Oko dve trećine ispitanika se saglasilo sa tim da je restorativna pravda pogodan način reagovanja i da sudovi treba da poklone više pažnje potrebama žrtava. Rezultati istraživanja pokazali su da ispitanici prepoznaju neke od najznačajnijih ishoda restorativne pravde, poput jačanja i izgradnje zajednice, osveščivanja na strani učinioca štete koju je naneo žrtvi, prihvatanja odgovornosti od strane učinioca i aktivnog učešća svih koji su direktno ili indirektno pogođeni događajem u proces. Uprkos tome, uočen je nedostatak znanja o restorativnoj pravdi kod ispitanih stručnjaka, pa je ukazano na potrebu obuke tužilaca i sudija o konceptu restorativne pravde i njegovoj primeni. Uz to, ukazano je i na potrebu postojanja jasnih smernica i protokola za postupanje u slučajevima primene restorativnog pristupa (Naude, Prinsloo, 2005: 63-65).

Sa druge strane, ispitanici su pokazali određeni oprez u pogledu primene restorativne pravde u odgovoru na seksualne delikte, u slučaju recidiva i kod teških slučajeva nasilja. Takođe su pokazali nedostatak znanja u pogledu odnosa žrtava prema restorativnoj pravdi: jedna trećina ispitanika je navela da susret sa izvršiocom može samo da poveća stepen straha i emocionalnog stresa kod žrtve, a u sličnom broju su sudije i tužiocima smatrali da posredovanje između žrtve i učinioca može da prouzrokuje sekundarnu viktimizaciju, dok je, istovremeno, stav jedne trećine njih bio da mnoge žrtve ne bi bile voljne i spremne da učestvuju u postupku posredovanja (Naude, Prinsloo, 2005: 63-65).

U Poljskoj je tokom 2004. godine sprovedeno istraživanje koje je za cilj imalo ispitivanje mišljenja sudija o primeni posredovanja između žrtve i učinioca u slučaju punoletnih učinilaca krivičnih dela, kao i dolaženje do saznanja o nivou njihovog poznavanja koncepta restorativne pravde, proceni korisnosti ovog pristupa u reagovanju na kriminalitet i mišljenju o daljoj reformi zakonodavstva u ovom domenu (Czarnecka-Dzialuk, 2010: 231). Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 304 ispitanika, i to sudija, koji su bili podeljeni u dve grupe. Prvu grupu je činio 101 ispitanik, odnosno sudije koje su tokom 2003. godine upućivale slučajeve na posredovanje, dok su u drugoj grupi bile sudije koje nisu upućivale slučajeve na posredovanje (njih 203). Podaci su prikupljeni putem intervjua.

Rezultati istraživanja pokazuju da 80% ispitanika poseduje znanje o pravnim aspektima posredovanja, ali da oni koji su se dodatno edukovali (kroz publikacije, konferencije i diskusije) češće upućuju slučajeve na posredovanje od onih koji nisu imali dodatnu edukaciju. Međutim, opšti stav ispitanika prema posredovanju se razlikuje između dve grupe: 76,6% sudija koje su upućivale slučajeve na posredovanje prihvata posredovanje kao vid reagovanja na kriminalitet, dok je to slučaj sa 47,4% onih koji su bili u grupi sudija koje nisu upućivale slučajeve na posredovanje. Takođe, ispitanici iz ove dve grupe su neveli različite razloge za neupućivanje slučajeva na posredovanje. Sudije koje su upućivale slučajeve na posredovanje su kao razloge neupućivanja u nekim situacijama navodili da stranke nisu pristale na posredovanje (odsustvo dobrovoljnosti), da je stranka izostajala sa ročišta, udaljenost mesta boravka strana i mali broj medijatora. Za razliku od njih, sudije iz druge grupe su kao razloge za neupućivanje na posredovanje navodile da ono prolongira postupak, da posredovanje nije efikasno i da stranke nisu zainteresovane da učestvuju u posredovanju; potom, da nema dovoljno medijatora niti slučajeva koji su pogodni za posredovanje i da nedostaju jasni propisi. Kada su upitani o mogućim načinima povećanja zainteresovanosti sudija za posredovanje, ispitanici iz prve grupe su govorili o potrebama informisanja stručnjaka o dobiti od učestvovanja u posredovanju i informisanja stranaka o mogućnostima posredovanja. Sa druge strane, 10% ispitanika iz druge grupe, koja nije upućivala slučajeve na posredovanje, prepoznalo je potrebu za informisanjem i stručnjaka i stranaka, dok čak 40% njih nije znalo šta je to što se može uraditi kako bi se povećalo interesovanje za širu primenu ovog vida reagovanja na kriminalitet punoletnih lica (Czarnecka-Dzialuk, 2010: 232).

Istraživanja koja ispituju mišljenje stručnjaka o primeni restorativne pravde u slučajevima rodno baziranog nasilja

Poslednju grupu istraživanja stavova stručnjaka o primeni restorativne pravde čine ona istraživanja koja su se bavila stavovima stručnjaka o primeni ovog pristupa u reagovanju na rodno bazirano nasilje. Analizirana su tri takva istraživanja, od kojih su dva sprovedena u Australiji, a jedno na Novom Zelandu.

Prvo od dva istraživanja mišljenja stručnjaka o primeni restorativne pravde u slučajevima rodno baziranog nasilja koja su sprovedena na prostoru Australije, realizovano je tokom 2001. i 2002. godine u dve australijske države - Južna Australija i Kvinslend (Curtis-Fawley, Daly, 2005). Podaci su prikupljeni putem intervjua sa predstavnicima 15 organizacija (državnih institucija i organizacija civilnog društva), koje se zalažu za prava žrtava (u smislu razvijanja politika ili pružanja neposrednih usluga žrtvama), i to žrtava seksualnog nasilja, nasilja u porodici i dece žrtava seksualnog zlostavljanja.

Istraživanje je pokazalo da ispitanici pokazuju otvorenost za primenu restorativne pravde u slučajevima rodno baziranog nasilja prevashodno zbog njihove razočaranosti pravosuđem, koje je izgrađeno na patrijarhalnim osnovama, sistemski neadekvatno i šteti samoj žrtvi, posebno ženama i deci, ali ne odbacuju u potpunosti oslanjanje na njega. Većina ispitanika je uvidela značaj postojećeg pravosudnog sistema, dok, istovremeno, pokazuju spremnost za korišćenje alternativnih i paralelnih procesa u slučajevima rodno baziranog nasilja, koji mogu bolje da služe interesima različitih kategorija žrtava (Curtis-Fawley, Daly, 2005: 631-632). Autorke su posebno istakle da sve dok se restorativna pravda posmatra kao suprotnost krivičnom sistemu, ona će biti viđena kao 'meka' opcija, koja nije sposobna da se nosi sa teškim krivičnim delima poput rodno baziranog nasilja (Curtis-Fawley, Daly, 2005: 632). Stoga je neophodno raditi na edukaciji i podizanju svesti stručnjaka kako bi se prevazišao ovaj dualizam i radilo na osmišljavanju budućnosti restorativne pravde oblikovane pod uticajem feminističkih promišljanja. Uz to, potreban je fleksibilniji i pragmatičniji pristup, koji će omogućiti razmatranje uslova u kojima restorativna pravda može biti primenjena, potom u kojim situacijama se može primeniti, tj. u slučaju kojih krivičnih dela i odnosa između žrtve i učinioca, kao i kada može da bude vid skretanja klasičnog krivičnog postupka, a kada njemu paralelan proces (Curtis-Fawley, Daly, 2005: 632-633).

Drugo istraživanje fokusirano na primenu restorativne pravde u slučajevima rodno baziranog nasilja, tačnije jednog njegovog vida – nasilja u porodici, realizovano je 2002. godine u Australiji (Nancarrow, 2006). Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 20 ispitanica – 10 domorodačkih žena (Aboridžinki) i 10 koje to nisu, od kojih je jedan broj njih bio angažovan u radnim grupama koje su se bavile pitanjem nasilja prema domorodačkim i nedomorodačkim ženama, a drugi su činile žene koje rade na pružanju pomoći i podrške žrtvama nasilja u porodici. Podaci su prikupljeni putem intervjua.

Nancarrow je zaključila da se u pogledu reagovanja na nasilje u porodici mišljenje ove dve grupe ispitanica značajno razlikuje i da je u osnovi te razlike različito viđenje „vlasništva“ nad nasiljem u porodici. Drugim rečima, socijalni status i kulturološko nasleđe utiču na mišljenje ispitanih žena o prihvatljivosti restorativnog pristupa u reagovanju na nasilje u porodici. Domorotkinje tako odbacuju krivično pravosuđe kao neadekvatno za rešavanje pitanja nasilja u porodici, jer je, po njima, ono vlasništvo domorodačke zajednice. One smatraju da pravosudni sistem ne zastupa interese domorodačke zajednice, štaviše, on povećava nasilje u ovim zajednicama i dovodi do povećane kontrole i razjedinjavanja ovih zajednica od strane države. Sa druge strane, pak, mada uviđaju da krivičnopravni sistem ne postiže ključne ciljeve, nedomorotkinje smatraju da on ipak ima moć koja je potrebna da bi se prenela osuda zajednice ovog vida nasilja. Ipak, obe grupe ispitanica su se složile da je najznačajniji cilj društvenog reagovanja zaustavljanje nasilja i da se među tri najznačajnija cilja društvene reakcije kod obe grupe ispitanica nalazi pružanje podrške ženama (Nancarrow, 2005: 101-102).

Obe grupe ispitanica su se složile da se restorativnom pravdom može postići bolje obnavljanje narušenih odnosa u zajednici. Međutim, iako su obe grupe izrazile stav da sistem krivičnog pravosuđa može postići značajne efekte kada je u pitanju odgovornost muškaraca za nasilje i slanje poruke da je nasilje pogrešno, domorotkinje su smatrale da se isti efekti mogu postići i restorativnom pravdom. One vide restorativnu pravdu kao bolji vid reakcije na nasilje u porodici, pod uslovom da se procesi razvijaju i kontrolišu u lokalnoj zajednici, a krivično pravosuđe vide kao odgovor na pitanja koja se ne mogu rešiti restorativnom pravdom. Nedomorotkinje, pak, imaju suprotan stav: krivično pravosuđe smatraju najboljim primarnim odgovorom na nasilje, a restorativnu pravdu treba primenjivati na nenasilne aspekte slučajeva, pod uslovom da je u tim postupcima žrtva u fokusu i da žene dobrovoljno uzimaju učešće u njima (Nancarrow, 2005: 101-102).

Na Novom Zelandu je 2004. godine sprovedeno istraživanje o mišljenju lidera javnog mnjenja (onih koji utiču na formiranje javnog mnjenja u domenu restorativne pravde i rodno baziranog nasilja) o restorativnoj pravdi u slučajevima rodno baziranog nasilja (Proietti-Scifoni, 2008). Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku, koji je činilo 19 lidera i liderki javnog mnjenja. Okvir za formiranje uzorka činilo je 58 osoba iz državnih organa, pravosuđa, službi za žrtve, verske zajednice, kao i facilitatori i drugi praktičari koji primenjuju programe restorativne pravde. Podaci su prikupljeni putem intervjua.

Proietti-Scifoni navodi šest glavnih nalaza ovog istraživanja (Proietti-Scifoni, 2008:73-74). Najznačajniji je tipologija u zavisnosti od (ne)prihvatanja mogućnosti primene restorativne pravde u slučajevima rodno baziranog nasilja: *pristalice* (koji podržavaju primenu restorativne pravde u slučajevima rodno baziranog nasilja), *skeptici* (koji su protiv) i *neodlučni* (koji podržavaju primenu restorativne pravde u slučajevima rodno baziranog nasilja, ali u zavisnosti od konteksta u kome se nasilje dešava i kulturoloških obrazaca). Dalje, bez obzira na mesto lidera/ke javnog mnjenja u tipologiji, svi su smatrali da je seksualno zlostavljanje dece oblik nasilja koji je najmanje pogodan za primenu restorativne pravde. U vezi sa tim je i treći nalaz, koji pokazuje da je ukupna ocena svake grupe slična za partnersko, porodično i seksualno nasilje, sa varirajućim stepenom slaganja u zavisnosti od njihovog položaja u tipologiji. Četvrto, iako su postojale varijacije u stepenu podrške, svi ispitanici su ukazivali na potrebu za dodatnom zaštitom i uslovima pod kojima se restorativna pravda može primenjivati u slučajevima rodno baziranog nasilja. Peto, mišljenje lidera/ki javnog mnjenja ne može da se objasni samo jednim faktorom, jer na njihovo mišljenje utiče više faktora, najviše iskustvo sa restorativnom pravdom, trenutna profesionalna pozicija i njihovo razumevanje kulturološke relevantnosti restorativne pravde. Na kraju, mišljenja ispitanika o restorativnoj pravdi su pratila njihovu percepciju sistema krivičnog pravosuđa: oni koji uviđaju brojne slabosti u sistemu krivičnog pravosuđa u većoj meri podržavaju restorativnu pravdu.

Istraživanja u Srbiji

Kada su u pitanju istraživanja stavova građana i stručnjaka o merama restorativne pravde u Srbiji, analizirana su dva istraživanja od kojih je jedno ispitalo stavove studenata o društvenoj reakciji na kriminalitet, uključujući primenu mera sa elementima restorativne pravde, a drugo se bavilo ispitivanjem mišljenja stručnjaka o primeni restorativne pravde.

a) Istraživanja stavova studenata

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu je, u saradnji sa Viktimološkim društvom Srbije, 2009. godine sproveo istraživanje mišljenja studenata Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, sa studijskog smera prevencija i tretman poremećaja ponašanja, o društvenoj reakciji na kriminalitet, pri čemu je meren odnos studenata prema merama represivnog i restorativnog karaktera (Nikolić-Ristanović, Dimitrijević, Stevković, 2009a, Nikolić-Ristanović, Dimitrijević, Stevković, 2009b). Podaci su prikupljeni putem ankete na uzorku od 360 studenata i studentkinja pomenutog fakulteta. Istraživanjem su ispitivana mišljenja studenata o društvenoj reakciji na različita kažnjiva ponašanja (imovinski kriminalitet, nasilni kriminalitet, seksualne delikte, saobraćajne delikte, delikte u vezi sa drogama, kao i neke prekršaje), i to primenom restorativnih mera (upozorenje uz pretnju kaznom, nadoknada štete od strane učinioca, poravnanje između počinioca i žrtve i obaveza društveno korisnog rada) i retributivnih/represivnih mera (novčana kazna, uslovna zatvorska kazna i kazna zatvora).

Nalazi istraživanja ukazuju na, ukupno posmatrano, veću sklonost ispitanika da se za data kažnjiva ponašanja opredeljuju za represivne mere (Nikolić-Ristanović, Dimitrijević, Stevković, 2009b: 65). Tako 96,1% ispitanika podržava kaznu zatvora za ponuđene oblike prestupa, a 34,4% podržava uslovnu zatvorsku kaznu. Za ove dve sankcije ispitanici su se uglavnom opredeljivali u slučaju krivičnih dela protiv života i tela i za imovinska dela, mada je u slučaju imovinskih krivičnih dela uočeno i opredeljivanje za novčanu kaznu. Na izraženu represivnost ukazuje i podatak da više od polovine ispitanika (62,2%) odobrava smrtnu kaznu. Ispitanici su se ređe opredeljivali za mere restorativnog karaktera, smatrajući ove mere prihvatljivim za lakša, posebno imovinska krivična dela ili prekršaje, naročito ukoliko su se u ulozi izvršilaca nalazile mlade osobe (Nikolić-Ristanović, Dimitrijević, Stevković, 2009a: 367).

Autorke navode da se punitivnost, kao što je i bilo očekivano, snižava sa godinom studija, što objašnjavaju izmenama kurikuluma i njegovim usmeravanjem na poslednjim godinama studija na prevenciju i restorativnu pravdu. Nedostatak poverenja u mere restorativnog karakterka autorke, nadalje, objašnjavaju i time da se korišćenje restorativnog pristupa u reagovanju na kriminalitet u Srbiji više može smatrati izuzetkom. Pol ispitanika nije od značaja kada se posmatraju mere retributivnog karaktera, ali je prepoznata veća podrška restorativnim merama od strane studentkinja: 27,5% ispitanica je dalo podršku restorativnim merama, nasuprot 16,7% ispitanika. Nalazi istraživanja pokazali su da stavovi studenata ne zavise od njihovog osećanja nesigurnosti i straha od kriminaliteta. Na punitivnost stavova ne utiče ni iskustvo viktimizacije i može se reći da se u ovom slučaju kao prediktori mogu izdvojiti težina izvršenog krivičnog dela i godina studija (Nikolić-Ristanović, Dimitrijević, Stevković, 2009a: 369-374).

b) Istraživanja stavova stručnjaka

Jedino istraživanje koje je bilo usmereno na ispitivanje mišljenja stručnjaka o primeni restorativne pravde u Srbiji sprovedeno je 2008-2009. godine (Čopić, 2015). Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku, koga su činila 53 ispitanika iz Beograda i Niša, i to sudije, tužioc i policijski službenici. Podaci su prikupljeni putem ankete, koja je sprovedena na osnovu prethodno koncipiranog upitnika.³³

Nalazi istraživanja su pokazali da se kod ispitanika uočava pozitivan stav prema primeni restorativnog pristupa kao načina reagovanja na kriminalitet, ali da mogućnosti za praktičnu primenu još uvek nisu dovoljno razvijene. Kod ispitanika je uočena težnja da primenu restorativne pravde posmatraju kao

³³ Uptinik koji je korišćen kao instrument za prikupljanje podataka čini sastavni deo brošure *Restorativna pravda i prava žrtava*, koja je nastala u okviru projekta „Restorativna pravda i prava žrtava: podizanje svesti stručnjaka, medija i građana“, koji je 2006. godine realizovalo Viktimološko društvo Srbije u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo.

odgovor na lakša krivična dela i u slučajevima primarnih delinkvenata. Kada je u pitanju unapređivanje postojećeg sistema krivičnog pravosuđa, nalazi istraživanja su pokazali da on može biti unapređen uvođenjem elemenata restorativnog karaktera. Ipak, u vreme ovog istraživanja nije bilo moguće odrediti u kojoj meri je došlo do unapređivanja pravosuđa, s obzirom da su elementi restorativne pravde bili tada relativno novi.

Prema mišljenju ispitanika, stvaranje uslova za unapređivanje sistema krivičnopravne reakcije može se postići na sledeće načine: uspostavljanjem mehanizama za primenu pojedinih mera; proširivanjem ljudskih resursa; obezbeđivanjem organizacionih, materijalnih i tehničkih mogućnosti za primenu pojedinih mera restorativne pravde; proširivanjem primene restorativnih mehanizama na veći broj krivičnih dela; obezbeđivanjem saradnje sa lokalnom zajednicom; češćom primenom pojedinih mera, poput naknade štete ili rada u korist društvene zajednice; promovisanjem primene restorativnih mehanizama; podizanjem svesti naučne, stručne i opšte javnosti o dometima i značaju restorativnog pristupa; i edukacijom stručnjaka van krivičnopravnog sistema (Ćopić, 2015: 263-264).

Zaključak

Pregled istraživanja o stavovima građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i prihvatanju restorativnog pristupa u reagovanju na kriminalitet, ukupno gledano, govori o tome da među građanima i stručnjacima postoji podrška za primenu alternativnih sankcija i mera restorativne pravde.

Kada je u pitanju ispitivanje stavova građana, istraživanja koja pokazuju da građani daju podršku alternativnim sankcijama i merama restorativne pravde čine se posebno važnim u kontekstu savremenog penalnog populizma (Soković, 2012: 95). Naime, ova istraživanja pokazuju da građani nisu punitivni u onoj meri u kojoj to smatraju političari, predstavnici pravosuđa i drugih državnih organa (Maruna, King, 2004), koji zapravo pogrešno percipiraju stavove građana o kazenoj politici i krivičnopravnom sistemu, zagovarajući stalno jačanje represije u ime zaštite građana, posebno žrtava. U prilog tome govore i nalazi istraživanja, koji pokazuju da građani koji su imali iskustvo viktimizacije nemaju punitivnije stavove od onih koji nisu imali takvo iskustvo. Dakle, iskustvo viktimizacije ne utiče značajno na stavove građana o sankcijama koje se izvršavaju pod okriljem zajednice, posebno o onim koje imaju i restorativni karakter. Uz to, neka istraživanja su pokazala da ni strah od kriminaliteta nije značajan prediktor punitivnosti građana. Štaviše, stiče se utisak da upravo šira primena alternativnih sankcija, uključujući one sa elementima restorativne pravde, koje podrazumevaju aktivno uključivanje građana i zajednice u reagovanje na određena kriminalna ponašanja i reintegraciju učinilaca, može da vodi i izvesnom smanjenju straha od kriminaliteta.

Rezultati pojedinih istraživanja ukazuju na značaj informisanja građana u cilju unapređivanja znanja o alternativnim sankcijama i posebno restorativnoj pravdi, a posledično, i izgradnje pozitivnih stavova prema ovim vidovima reakcije društva na kriminalitet. Neka istraživanja su pokazala da, kako primećuju i drugi autori, kod građana postoje mitovi o kriminalitetu, koji se formiraju pod snažnim uplivom senzacionalističkih medijskih izveštavanja, a koji nadmašuju realni kriminalitet (Soković, 2012: 95). Takvo stanje rezultira time da su, kako pokazuju neka istraživanja, početni stavovi građana punitivniji. Sa druge strane, pak, dobijanje informacija o određenim vidovima reagovanja (na primer, o restorativnim raspravama) ili o samom događaju deluje u pravcu davanja veće podrške primeni alternativnih

sankcija i mera restorativne pravde. Ovi nalazi upućuju na potrebu rada na stalnom informisanju građana i podizanju njihove svesti o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi.

Uočeno je da određene socio-demografske karakteristike građana, poput pola (ženski), uzrasta (starosti), nivoa obrazovanja (viši), kao i uverenje u mogućnost iskupljenja, razmatranje uzroka činenja krivičnih dela, isticanje potrebe za tretmanom i rehabilitacijom učinioca, ali i davanje prostora da se čuje mišljenje žrtava i da se žrtvama nadoknadi šteta, mogu biti značajni prediktori podrške građana da se na kriminalitet reaguje alternativnim sankcijama i merama restorativne pravde. To je, delom, kako su neka istraživanja pokazala, povezano i sa nepoverenjem građana u krivičnopravni sistem i mogućnost popravljnja učinilaca u ustanovama za izvršenje zavodskih sankcija.

Primena alternativnih sankcija i mera restorativne pravde se, kako pokazuju istraživanja stavova građana, mahom vezuje za određene kategorije učinilaca (posebno mlade, kao i primarne delinkvente) ili određene vrste kriminaliteta (lakša, posebno imovinska krivična dela).

Istraživanja stavova stručnjaka, posebno o primeni mera restorativne pravde, pokazuju postojanje podrške reagovanju na kriminalitet ovim merama. Podrška merama restorativne pravde od strane stručnjaka se posebno uočava u slučaju kada sami stručnjaci primećuju da postoji nedostatak nekih sistemskih rešenja, da krivični postupak šteti samoj žrtvi i kada su svesni da institucionalizacija može imati negativne efekte na učinioca. Sa druge strane, pak, stručnjaci pokazuju određenu dozu bojazni i opreza u pogledu primene restorativne pravde, posebno u pogledu uključivanja žrtava i primene ovih vidova reagovanja u slučaju pojedinih vidova kriminaliteta, posebno u domenu seksualne delinkvencije. Iako je primena restorativne pravde u slučajevima rodno baziranog nasilja predmet debate, jer se navode brojni razlozi i za i protiv njene primene (videti, na primer, Pali, Madsen, 2011; Wager, 2013), pojedina istraživanja ipak pokazuju da stručnjaci ne odbacuju u potpunosti primenu restorativnih mehanizama, posebno posredovanja između žrtve i učinioca, ni u ovim slučajevima. U tim situacijama je posebno važno postojanje jasnih procedura i obezbeđivanje zaštite žrtve.

Pojedina, ne tako brojna istraživanja sprovedena u Srbiji, u skladu su sa onim do čega se došlo istraživanjima u drugim državama. Ona su pokazala da je za širu primenu alternativnih sankcija, ali i mera restorativne pravde potrebno stvoriti odgovarajuće uslove, što, između ostalog, podrazumeva i informisanje šire javnosti o mogućnostima i značaju reagovanja društva ovim merama, kako bi se dobila šira podrška, ali i obuke stručnjaka koji ova rešenja primenjuju u praksi. Uz to, kao i u svetu, i u Srbiji je penalna politika najvećim delom rezultat političkog izbora (Soković, 2012: 99), pa je potrebno sprovesti istraživanja stavova i građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i merama restorativne pravde kako bi se na empirijskim dokazima razvijala politika reagovanja na kriminalna ponašanja.

Stavovi građana
o alternativnim sankcijama
i merama restorativne pravde:
rezultati istraživanja

Sanja Čopić, Bejan Šaćiri, Una Radovanović

Uvod

U okviru projekta *Promocija alternativnih sankcija i mera restorativne pravde*, sprovedena su dva istraživanja: istraživanje stavova građana i građanki o alternativnim sankcijama i merama restorativne pravde i istraživanje stavova stručnjaka zaposlenih u institucijama, ustanovama i nezavisnim telima o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija u odgovoru na kažnjiva ponašanja. U ovom delu studije iznosi se metodološki okvir prvog navedenog istraživanja i analiza nalaza do kojih se došlo, dok su nalazi drugog pomenutog istraživanja dati u posebnom odeljku ove studije.

O istraživanju

Predmet i cilj istraživanja

Predmet istraživanja bilo je ispitivanje stavova građana i građanki u pet gradova u Srbiji o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi. Istraživanje je imalo za cilj dolaženje do saznanja o nivou upoznatosti građana sa restorativnom pravdom i alternativnim sankcijama kao oblicima društvene reakcije na kriminalitet i mišljenju građana o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija kao društvenih odgovora na kriminalitet, te nivou podrške za njihovu primenu. Drugim rečima, ovim istraživanjem se nastojalo doći do saznanja o tome šta građani misle o tome koje su to moguće forme reagovanja društva i države pored kazne zatvora i novčane kazne u slučaju kažnjivih ponašanja i da li mogu da se primenjuju neke druge mere koje bi vodile popravljanju štete nastale izvršenjem kažnjivog dela i popravljanju odnosa koji su usled njegovog izvršenja narušeni.

Istraživanje je sprovedeno u Beogradu, Nišu, Kragujevcu, Leskovcu i Zrenjaninu.

Metod

Podaci su prikupljeni putem ispitivanja, primenom ankete. Kao instrument za prikupljanje podataka korišćen je polustrukturirani upitnik. Upitnik se sastojao iz četiri osnovne celine. Prvu celinu činili su opšti podaci o ispitaniku/ispitanici, koji su, pored osnovnih socio-demografskih podataka, uključili i podatke o neposrednoj ili posrednoj viktimizaciji ispitanika, potom, o njihovom iskustvu povređivanja drugih, učešću u krivičnom ili nekom drugom sudskom postupku u kome je suđeno za neko kažnjivo delo, kao i o tome na koji način ispitanici dobijaju informacije i saznanja o stanju i kretanju kriminaliteta u našoj zemlji. Drugu celinu činila su pitanja kojima se nastojalo doći do saznanja o upoznatosti ispitanika sa restorativnom pravdom i alternativnim sankcijama i merama. Treću celinu činila su pitanja o mišljenju ispitanika o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija kao oblika društvenog reagovanja na kriminalitet. U poslednjem delu upitnika, ispitanici su mogli da navedu svoje komentare, sugestije, predloge vezano za temu istraživanja.

Ispitanicima su anketari davali upitnik da ga sami popune. U slučaju da ispitanik nije želeo ili iz nekog razloga nije mogao sam da popunjava upitnik (npr. nepismen/a je, ne vidi, nema dovoljno vremena da sam/sama čita), anketari su čitali svako pojedino pitanje i ponuđene odgovore i u upitniku zaokruživali odgovarajući odgovor koji ispitanik da ili pisali odgovore koje ispitanik da na otvorena pitanja. Anketari su bili prisutni tokom anketiranja (popunjavanja upitnika od strane ispitanika) kako bi mogli da daju dodatna pojašnjenja pitanja ili instrukcija koje su bile navedene u upitniku.

Ovo istraživanje je imalo akcioni karakter, koji se ogledao u podizanju svesti ispitanika o restorativnoj pravdi i alternativnim sankcijama i mogućnostima njihove primene. To je rađeno na dva načina: putem informacija o restorativnoj pravdi i alternativnim sankcijama i merama, koje su se nalazile u samom upitniku, a koje su ispitanici mogli da pročitaju popunjavajući upitnik, i putem informativnog materijala koji su tokom anketiranja anketari ostavljali ispitanicima. Pri tome, informativni materijal činili su brošura o restorativnoj pravdi i pravima žrtava¹ i materijal sa kontakt podacima Viktimološkog društva Srbije u okviru koga funkcioniše služba za žrtve *VDS info i podrška žrtvama* i spiskom usluga koje Služba nudi žrtvama kriminaliteta i kršenja ljudskih prava².

1 Brošura *Restorativna pravda i prava žrtava* nastala je u okviru projekta „Restorativna pravda i prava žrtava: podizanje svesti stručnjaka, medija i građana“, koji je 2006. godine realizovalo Viktimološko društvo Srbije u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo. Ova brošura sadrži osnovne informacije o tome šta je restorativna pravda, koja su osnovna obeležja ovog oblika reagovanja na kriminalitet, koji su glavni principi i programi restorativne pravde, od kakvog je ona značaja za žrtvu, učinioca i društvo, kao i koje odredbe krivičnog i maloletničkog zakonodavstva Republike Srbije sadrže elemente restorativnog karaktera.

2 Usluge koje pruža *Služba VDS info i podrška žrtvama* uključuju: Poverenje, razumevanje i osnažujuću podršku; Informacije o pravima i načinima njihovog ostvarivanja; Razmatranje mogućnosti za rešavanje problema i aktiviranje podrške u porodici i socijalnoj sredini; Informacije o psihološkim reakcijama i dinamici oporavka nakon povređujućeg događaja; Praktične informacije za ponovno uspostavljanje životnih tokova posle povređujućeg događaja; Upućivanje u nadležne specijalizovane institucije i organizacije u Beogradu i Srbiji u zavisnosti od konkretnih potreba; Informacije o procesu medijacije i drugim načinima mimog rešavanja problema; Upućivanje u nadležne specijalizovane institucije i organizacije u Beogradu i Srbiji u zavisnosti od konkretnih potreba; Praćenje i podršku na sudu, kontaktima sa državnim institucijama i u procesu medijacije; Podršku osuđenima koje su posle dugogodišnjeg trpljenja nasilja izvršile krivično delo; Informacije o alternativnim sankcijama koje se u našem pravnom sistemu mogu izreći izvršiocima krivičnih dela.

Formiranje uzorka

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 304 punoletna ispitanika. Uzorak nije reprezentativan, pa ni nalazi do kojih se došlo ne mogu da budu generalizovani na celokupnu populaciju Srbije ili pojedinih gradova u kojima je istraživanje sprovedeno, ali daju sliku o tome šta ispitanici misle o mogućnostima primene alternativnih sankcija i mera restorativne pravde u odgovoru društva i države na kriminalitet.

Prilikom formiranja uzorka, anketari su vodili računa o tome da anketiranje obavljaju u različitim delovima grada u kojima je istraživanje sprovedeno, kako bi se obuhvatili centralni i periferni delovi grada. Odabir ispitanika/ispitanica bio je slučajan, ali kako uzorak nije reprezentativan, nije bilo nužno sprovesti anketiranje po određenom principu izbora ulica, zgrada, kuća i samih ispitanika, ali je jedna od instrukcija bila da ne treba uraditi sve ankete na jednom mestu. Tako su u uzorak ušli samo punoletni građani oba pola, koji su bili voljni da popune upitnik, odnosno daju odgovor na postavljena pitanja. S obzirom da je drugi deo istraživanja obuhvatio stručnjake zaposlene u određenim institucijama, prilikom odabira ispitanika, anketari su imali instrukciju da ne uključuju ciljano u uzorak sudije, tužioce, policijske službenike, radnike centara za socijalni rad, advokate i slično.

Tokom anketiranja, anketari su vodili računa o kontroli starosne i polne strukture uzorka, kako bi struktura bila što ujednačenija kada su u pitanju ove demografske karakteristike.

Obuka anketara i prikupljanje podataka

Na prikupljanju podataka bilo je angažovano sedam anketara i anketarki.³ Pre početka prikupljanja podataka organizovana je jednodnevna obuka za anketare i anketarke.⁴ Tokom obuke, anketari i anketarke su upoznati sa projektom u celini i istraživanjima koja se realizuju u okviru njega, s posebnim fokusom na upoznavanje sa predmetom, ciljem i metodologijom istraživanja stavova građana i građanki o restorativnoj pravdi i alternativnim sankcijama. Pored toga, anketari i anketarke su se upoznali sa osnovnim postavkama koncepta restorativne pravde (pojmom, principima, odnosu prema retributivnoj pravdi, programima restorativne pravde i značajem koja ona ima za strane koje su, direktno ili indirektno, pogođene određenim događajem), elementima restorativne pravde u zakonodavstvu Srbije i sa osnovnim pojmovima vezanim za alternativne sankcije, mere i vidove postupanja. Posebna pažnja posvećena je upoznavanju sa načinom formiranja uzorka i načinom prikupljanja podataka. Anketari i anketarke su se tokom obuke detaljno upoznali sa upitnikom, a potom su ga sami popunjavali, kao bi se na licu mesta otklonile sve nedoumice i nejasnoće vezano za pitanja sadržana u upitniku.

³ Anketari i anketarke bili su voloneri, saradnici i članovi Viktimološkog društva Srbije: Milica Popović i Una Radovanović (Beograd), Branislav Urošević (Zrenjanin), Vera Jovović (Kragujevac), Vida Vilić i Filip Mirić (Niš) i Zoran Radenović (Leskovac). Anketarima i anketarkama se i ovom prilikom zahvaljujemo na uloženom trudu, strpljenju i predanosti tokom rada na prikupljanju podataka, koji uvek predstavlja izazov, ali i značajno iskustvo.

⁴ Obuku su koncipirale i realizovale dr Sanja Čopić i Jasmina Nikolić iz Viktimološkog društva Srbije. Obuci je prisustvovala i Nataša Nikolić iz Fondacije „Centar za demokratiju“, koja je anketare i anketarke upoznala sa projektom u celini.

Podaci su prikupljeni tokom novembra 2014. godine u Beogradu, Nišu, Kragujevcu, Zrenjaninu i Leskovcu. Anketiranje je sprovedeno u kući ispitanika, na njihovom radnom mestu, na ulici, u kafiću, parku i slično. Ankete su bile anonimne.

Anketari i anketarke su imali instrukciju da beleže broj i, ako je moguće, razloge odbijanja da se učestvuje u istraživanju. Tako je od ukupno 544 osobe koje su kontaktirane, njih 240 (44,1%) odbilo da učestvuje u istraživanju, tako da se beleži dosta visoka stopa odbijanja. Pri tome, najveći broj odbijanja je zabeležen u Zrenjaninu, potom u Beogradu, a onda u Leskovcu i Kragujevcu, dok u Nišu nije bilo ni jedno odbijanje. Kada su u pitanju razlozi odbijanja da se učestvuje u istraživanju, uočava se da je to mahom nedostatak vremena, potom, nezainteresovanost za temu istraživanja, trenutno neraspoloženje ili se loše osećaju, božazan da će davati subjektivne odgovore (jer su, na primer, pravnici po struci) i tome slično.

Za obradu podataka korišćen je program SPSS 18.0. Podaci su obrađeni deskriptivnom statistikom i Hi-kvadrat testom. Pored kvantitativne, urađena je i kvalitativna analiza odgovora ispitanika/ca na otvorena pitanja.

Prikupljanje podataka: iskustva i izazovi

Tokom rada na prikupljanju podataka anketari su imali zadatak da beleže svoja iskustva, zapažanja i probleme na koje naiđu. Analizom njihovih beleški došlo se do sledećih uvida.

Ukupno posmatrano, anketari i anketarke nisu nailazili na veće probleme tokom rada na prikupljanju podataka.

Zapažanja pojedinih anketara i anketarki je da su mlađi građani (oni između 20 i 30 godina) bili spremniji da izađu u susret anketarima i pristanu da učestvuju u istraživanju. Sa druge strane, uočena je i određena doza nepoverljivosti kod starijih građana (onih preko 60 godina), posebno u Beogradu, u kojim slučajevima je anketarkama trebalo više vremena da potencijalnim ispitanicima pojasne o čemu se radi, da im ukažu na to da je anketa potpuno anonimna i da dobiju njihov pristanak za učešće u istraživanju. Uz to, beleške anketara govore u prilog tome da su u slučajevima u kojima su anketirani stariji građani uglavnom sami anketari čitali pitanja i ponuđene odgovore i upisivali odgovarajuće odgovore ispitanika u upitnik, dok su mlađi ispitanici sami popunjavali upitnik. Jedan anketar je naveo da je njegov opšti utisak da su građani generalno nezainteresovani za učešće u ovakvim istraživanjima i da teško prihvataju novine bez obzira na značaj koje one imaju za društvo i njih lično. Najzad, zapažanje jednog anketara je da ispitanici nisu pokazali neku veću zainteresovanost za informativni materijal koji im je ostavljan tokom anketiranja.

Opis uzorka

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 304 punoletna ispitanika.

Socio-demografske karakteristike ispitanika

Mesto

Istraživanje je realizovano u pet gradova na teritoriji Republike Srbije. Od ukupnog broja ispitanika, u Beogradu je anketirano 100 (32,9%) osoba, u Zrenjaninu 53 (17,4%), u Nišu 51 (16,8%), dok je u Kragujevcu i Leskovcu anketirano po 50 (16,4%) osoba.

Pol

Polna struktura uzorka je ujednačena. Ispitana su 153 (50,3%) muškarca i 151 (49,7%) žena.

Uzrast

Najviše ispitanika je bilo iz starosne kategorije od 18 do 35 godina – 112 (36,8%). Zatim slede ispitanici koji pripadaju starosnoj kategoriji od 36 do 60 godina – 102 (33,6%), dok je najmanje ispitanika bilo iz starosne kategorije preko 60 godina – 90 (29,6%).

Bračno stanje i deca

Skoro polovina ispitanika - njih 141 (46,4%) - je u vreme realizovanja istraživanja bila u braku, dok se nešto manje njih, 106 (34,9%), izjasnilo kao neoženjen/neudata. Nadalje, uzorkom je obuhvaćeno 24 (7,9%) udovaca i udovica, 19 (6,3%) osoba koje su razvedene i 14 (4,6%) osoba koje žive u vanbračnoj zajednici.

Više od polovine ispitanika - 159 (52,3%) potvrdno je odgovorilo na pitanje da li imaju decu, dok je kod nešto manje njih odgovor na ovo pitanje bio negativan (145 ili 47,7%).

Obrazovanje

Gledano prema nivou obrazovanja, nešto manje od polovine ispitanika ima završenu srednju školu – 136 (44,7%). Zatim slede ispitanici koji imaju završen fakultet – 89 (29,3%), višu ili visoku školu – 41 (13,5%) i magistraturu/doktorat – 21 (6,9%). Uz to, 11 (3,6%) ispitanika ima završenu osnovnu školu, dok se po tri osobe (1,0%) nisu školovale i završile osnovnu školu.

Iskustvo viktimizacije i činjenja povređujućih ponašanja prema drugima

Na pitanje da li se njima ili članovima njihove porodice dogodilo da budu izloženi nekom ponašanju koje je neprijatno, povređujuće i kažnjivo (npr. krađi, preveri, džeparenju, provali, nanošenju telesnih povreda, nasilju u porodici, ugrožavanju bezbednosti, ugrožavanju bezbednosti u saobraćaju i slično), više od polovine ispitanika - 171 (56,3%) - dalo je potvrđan odgovor, dok je njih 133 (43,8%) navelo da nisu imali takvo iskustvo.

Sa druge strane, 53 (17,4%) ispitanika su navela da im se dogodilo da prema nekome učine nešto neprijatno ili da drugome nanesu neku štetu, dok 251 (82,6%) ispitanik nije imao takvo iskustvo.

Pojavljivanje pred sudom

Takođe nas je interesovalo da li su se ispitanici ikada pojavljivali pred sudom u nekom postupku u kome je suđeno za neko kažnjivo delo i u kojoj ulozi.

Ukupno je 139 ispitanika navelo da su se pojavljivali pred sudom. Većina ispitanika se pojavljivala pred sudom jednom, a nekoliko njih se pojavljivalo pred sudom više puta. Tako je ukupan broj pojavljivanja ispitanika pred sudom 143. Ispitanici su se na sudu najčešće pojavljivali u ulozi svedoka – 65 (45,5%), zatim u ulozi oštećenog – 38 (26,6%) i ulozi osumnjičenog – 24 (16,8%). U značajno manjem broju su zastupljena pojavljivanja ispitanika pred sudom u drugom svojstvu, pa su evidentirana četiri (2,8%) pojavljivanja ispitanika u ulozi stručne javnosti i dva (1,4%) pojavljivanja ispitanika u ulozi novinara. Ispitanici su u 10 (7,0%) slučajeva naveli neki drugi razlog pojavljivanja pred sudom, odnosno pojavljivanje u drugom svojstvu od nevedenog: po dva (1,4%) pojavljivanja ispitanika u postupku brakorazvodne parnice, u ulozi javnosti i ulozi pripravnika/saradnika; i po jedno pojavljivanje ispitanika (0,7%) u ulogama lekara- svedoka u postupku veštačenja, zastupnika i supervizora i zbog saobraćajnog prekršaja.

Informacije i saznanja o stanju i kretanju kriminaliteta u Srbiji

Velika većina ispitanika - njih 299 (98,4%), se na neki način informiše o stanju i kretanju kriminaliteta u Srbiji. Na pitanje o tome na koji način dobijaju informacije i saznanja o stanju i kretanju kriminaliteta u našoj zemlji, ispitanici su imali mogućnost davanja višestrukih odgovora, pa je zabeležen ukupno 681 odgovor.

Najzastupljeniji način informisanja ispitanika o stanju i kretanju kriminaliteta u Srbiji je putem TV i radio prijemnika – 248 (36,4% svih odgovora o načinu informisanja), zatim putem dnevnih novina – 181 (26,6%) i interneta – 174 (25,6%). Informisanje preko prijatelja, rođaka i kolega je srednje zastupljeno među ispitanicima - 75 (11,0%) ispitanika informiše se na ovaj način. U tri (0,4%) slučaja ispitanici se informišu na neki drugi način, pri tome navodeći da su do informacija došli putem društvenih mreža, rada u pravosuđu i na seminarima i/ili edukacijama (po jedna odgovor ili 0,1%).

Nalazi istraživanja

Analiza nalaza istraživanja koja sledi, podeljena je u tri celine: upoznatost ispitanika sa restorativnom pravdom i alternativnim sankcijama, mišljenje ispitanika o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija i stavovi ispitanika o principima restorativne pravde, odnosno nivo slaganja ispitanika sa njima.

Upoznatost ispitanika sa restorativnom pravdom i alternativnim sankcijama

Kako bi se došlo do saznanja o tome da li su, u kojoj meri i na koji način, upoznati sa pojmom restorativna pravda i sa mogućnošću primene alternativnih sankcija, ispitanicima su bila postavljena dva osnovna pitanja: *Da li ste imali prilike da se upoznate sa pojmom restorativna pravda?* i *Da li Vam je poznato da prema zakonodavstvu Srbije postoji mogućnost da se licu koje izvrši neko kažnjivo delo umesto kazne zatvora izreknu alternativne sankcije, tj. druge mere koje podrazumevaju ostanak na slobodi uz prihvatanje određenih obaveza koje to lice treba da ispuni?* U nastavku sledi analiza podataka do kojih se došlo vezano za ova pitanja.

Upoznatost ispitanika sa pojmom restorativna pravda

Na pitanje „Da li ste imali prilike da se upoznate sa pojmom restorativna pravda?“ , potvrđan odgovor dala su samo 24 (7,9%) ispitanika, dok je njih 280 (92,1%) navelo da im ovaj pojam nije poznat.

Utvrđeno je da postoje statistički značajne razlike u pogledu upoznatosti sa pojmom restorativna pravda između ispitanika iz različitih gradova: ispitanici iz Niša su u većoj meri upoznati sa ovim pojmom nego ispitanici iz drugih gradova ($\chi^2=27,979$; $df=4$; $p=0,001$).

Nalazi do kojih se došlo pokazuju da pol, starost, bračno stanje ili nivo obrazovanja, kao ni ranije iskustvo viktimizacije ili povređujućeg postupanja prema drugima ne utiču značajno na upoznatost ispitanika sa pojmom restorativna pravda. Tako je gotovo jednak broj žena (13 ili 8,6%) i muškaraca (11 ili 7,2%) navelo da su upoznati sa pojmom restorativna pravda. Interesantno je da je od 24 ispitanika koji su naveli da su upoznati sa ovim pojmom, njih 18 sa višom ili visokom stručnom spremom ili završenom magistraturom, odnosno doktoratom. Takođe, 13 (11,6%) ispitanika pripada

stariosnoj kategoriji od 18 do 36 godina, potom 8 (7,8%) starosnoj kategoriji od 36 do 60 godina, a njih 3 (3,3%) su stariji od 60 godina. Najzad, njih 14 (8,2%) je imalo iskustvo viktimizacije, a 10 (7,5%) nije imalo takvo iskustvo.

Ispitanici koji su naveli da su upoznati sa pojmom restorativna pravda uglavnom su se sa njim upoznali putem TV, interenta, štampe, dakle, putem medija; potom, u razgovoru sa prijateljima, iz stručne literature i tokom studiranja.

Pored toga, interesovalo nas je i na šta ispitanici pomisle kada se kaže restorativna pravda, dakle, na šta ih ovaj pojam asocira. Na ovo pitanje odgovarali su svi ispitanici. Analizom njihovih odgovora uočava se da oko jedne trećine njih ne pomisli ni na šta, odnosno da ih pojam restorativna pravda ni na šta ne asocira i da ne znaju šta ovaj pojam može da znači. Sa druge strane, oko dve trećine ispitanika je navelo na šta pomisle kada se kaže restorativna pravda, pri čemu ih ovaj pojam mahom asocira na restauraciju, restoraciju, obnavljanje, restituciju. U tom smislu, oni su navodili da restorativna pravda za njih znači vraćanje u pređašnje stanje, popravljavanje odnosa, naknadu štete, pomirenje, aktivno uključivanje u dijalog, dogovor oko popraljanja štete, sporazum i slično. O tome svedoče sledeći navodi ispitanika:

„Izraz me asocira na povraćajnu pravdu.“

„Slični su mi pojmovi ‘restauracija’ i ‘restoracija’, te mislim da je u pitanju neki vid popravljajna.“

„Proces u kome se pokušava da se dođe do najboljeg rešenja za obe strane (počinioca i žrtvu).“

„Obnavljajuća pravda, način rešavanja sporova van suda u korist obe strane.“

Neki ispitanici restorativnu pravdu doživljavaju kao alternativni način kažnjavanja, postupanja, rešavanja problema, a neki i kao blaži, brži, ekonomičniji i manje stresan način rešavanja problema i sporova. To ilustruju reči pojedinih ispitanika:

„Na brže i efikasnije, manje stresno rešavanje problema, bez stvaranja sudskih troškova.“

„Blaži oblik sprovođenja pravde, pokušaj da se prestup što bezbolnije reši po obe strane, učinioca i žrtvu, naći kompromisno rešenje ukoliko je moguće.“

Pojedini ispitanici ovaj pojam vezuju za zaštitu i oporavak žrtava:

„Oporavak žrtve, ‘pomirenje’ počinioca i žrtve, rešavanje problema uz društveno-koristan rad, smanjivanje mogućnosti da se krivično delo ponovi.“

Pojedini ispitanici restorativnu pravdu doživljavaju kao neku pravdu, odnosno, kao uspostavljanje pravde, ali bez preciziranja kakva je ta pravda. Međutim, jedan, ne tako veliki broj ispitanika, naveo je da je to odložena, naknadna pravda ili pravda koja kasni. Potom, da je to naknadno utvrđivanje odgovornosti i krivice, nakon okončanja sudskog postupka. Nekoliko ispitanika je pojam restorativna pravda vezalo za osvetu, iskupljenje, selektivnu pravdu, korupciju, nedostatak pravde ili, pak, uzimanje pravde u svoje ruke, ali je njih manje u odnosu na ispitanike koji restorativnu pravdu vide kao obnavljanje i popravljajanje.

Podaci do kojih se došlo pokazuju da su ispitanici veoma slabo upoznati sa pojmom restorativna pravda, pa je informisanju građana o tome šta je restorativna pravda, koje su njene mogućnosti i koji su mogući efekti ovog vida reagovanja na kriminalitet potrebno posvetiti više pažnje. Međutim, ono

što se čini pozitivnim je nalaz da, kada su upitani na šta pomisle kada se kaže restorativna pravda, ispitanici uglavnom vezuju ovaj pojam za ono što jesu osnovni principi, ciljevi ili vrednosti restorativne pravde (popravljanje, obnavljanje, vraćanje u pređašnje stanje, nadoknada štete, aktivno učešće svih zainteresovanih strana i slično).

Upoznatost ispitanika sa alternativnim sankcijama

Na pitanje da li su upoznati sa postojanjem mogućnosti da se licu koje izvrši neko kažnjivo delo umesto kazne zatvora izreknu alternativne sankcije, tj. druge mere koje podrazumevaju ostanak na slobodi uz prihvatanje određenih obaveza koje to lice treba da ispuni, više od tri četvrtine ispitanika - 237 (78%) odgovorilo je potvrdno, dok je njih 67 (22%) dalo negativan odgovor.

Podaci pokazuju da su ispitanici iz Zrenjanina u većoj meri upoznati sa mogućnostima izricaja alternativnih sankcija nego ispitanici iz drugih gradova.

Tabela 3. Upoznatost ispitanika sa alternativnim sankcijama prema mestu istraživanja

GRAD		UPOZNATOST SA ALTERNATIVNIM SANKCIJAMA		UKUPNO
		DA	NE	
Beograd	Broj	79	21	100
	Procenat	79,0%	21,0%	100,0%
Zrenjanin	Broj	48	5	53
	Procenat	90,6%	9,4%	100,0%
Niš	Broj	43	8	51
	Procenat	84,3%	15,7%	100,0%
Kragujevac	Broj	34	16	50
	Procenat	68,0%	32,0%	100,0%
Leskovac	Broj	33	17	50
	Procenat	66,0%	34,0%	100,0%
Ukupno	Broj	237	67	304
	Procenat	78,0%	22,0%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=13,212, df=4, p=0,010

Nalazi do kojih se došlo pokazuju da pol, starost, bračno stanje ili nivo obrazovanja, kao ni ranije iskustvo viktimizacije ili povređujućeg postupanja prema drugima ne utiču značajno na upoznatost ispitanika sa mogućnostima reagovanja države na kažnjiva ponašanja primenom alternativnih sankcija. Tako je sličan procenat muškaraca (123 ili 80,4%) i žena (114 ili 75,5%) iz uzorka naveo da su upoznati sa mogućnostima primene alternativnih sankcija. Oko 80% ispitanika starosti od 18 do 35 godina (89 ili 79,5%), odnosno od 36 do 60 godina (84 ili 82,4%) je upoznato sa alternativnim sankcijama, dok je, procentualno gledano, sa njima upoznato nešto manje onih preko 60 godina (64 ili 71,1%). Kada

je u pitanju obrazovni nivo, podaci pokazuju da je sa alternativnim sankcijama upoznat 101 (74,3%) ispitanik sa završenom srednjom školom, 35 (85,4%) sa završenom višom ili visokom školom, 71 (79,8%) sa završenim fakultetom i 20 (95,2%) ispitanika sa magistraturom ili doktoratom. U približno istom procentu su sa alternativnim sankcijama upoznati ispitanici sa iskustvom viktimizacije (131 ili 76,6%) i oni koji nisu imali takvo iskustvo (106 ili 79,7%).

Ispitanici koji su naveli da su upoznati sa mogućnošću primene alternativnih sankcija u našoj zemlji, bili su zamoljeni da navedu koje su to alternativne sankcije, odnosno mere koje su njima poznate. Analizom odgovora ispitanika na ovo pitanje, došlo se do zaključka da ispitanici kao alternativne sankcije prepoznaju posebno društveno koristan rad i tzv. kućni zatvor, sa ili bez elektronskog nadzora (narukvice ili nanogice, kako su navodili). Pored toga, ispitanici su kao alternativne sankcije navodili i uslovnu osudu, novčanu kaznu, naknadu štete, a u pojedinim slučajevima i uplatu novčane sume u humanitarne svrhe, oduzimanje predmeta, oduzimanje vozačke dozvole, terapiju, medijaciju, vaspitne mere. Dakle, može se zaključiti da su ispitanici upoznati i sa „pravim“ alternativnim sankcijama i merama, kakav je rad u korist zajednice, potom sa alternativnim vidovima izvršenja kazne zatvora (tzv. „kućni zatvor,“), ali i sa klasičnim supstitutima kazne zatvora, kakve su uslovna osuda, novčana kazna ili oduzimanje vozačke dozvole.

Podaci do kojih se došlo ovim istraživanjem pokazuju da su ispitanici dobro upoznati sa mogućnostima da se u našoj zemlji učinocima krivičnih dela umesto kazne zatvora mogu izreći alternativne sankcije ili mere, odnosno sankcije i mere koje se sprovode pod okriljem društvene zajednice, a čija je primena zasnovana na pretpostavci da se ciljevi kažnjavanja u velikoj meri mogu postići i bez kazne zatvora ili novčane kazne. Pri tome, oni mahom prepoznaju kao alternativne sankcije i mere rad u korist društvene zajednice i tzv. „kućni zatvor“, kao alternativni vid izvršenja zatvorske kazne, koji ne bi bio prava alternativa kazni zatvora, pa bi trebalo raditi i na informisanju i upoznavanju građana i sa drugim alternativnim sankcijama shvaćenim u širem smislu.

Mišljenje ispitanika o mogućnostima primene alternativnih sankcija i restorativne pravde

Do podataka o tome šta ispitanici misle o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija kao oblika društvenog reagovanja na određene vidove kriminaliteta i u odnosu na određene kategorije izvršilaca krivičnih dela, došlo se na tri načina.

Ispitanici su prvo zamoljeni da navedu koja bi od mera društvenog reagovanja, koje su bile ponuđene u upitniku kao mogući vidovi reagovanja na kriminalna ponašanja, bila najprimerenija/najadekvatnija u slučaju određenih kažnjivih ponašanja koja su ispitanicima bila data. Kao moguće mere društvenog reagovanja na kažnjiva ponašanja ispitanicima su predstavljene sledeće mere:

- Upozorenje/opomena;
- Žrtva i učinilac treba sami, privatno, putem razgovora da se dogovore na koji način nastala šteta može da bude nadoknađena, popravljena i posledice dela sanirane;
- Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca (plaćanje žrtvi za štetu koja je nastala i povrede i patnje koje je preživela, vraćanje ukradene stvari, popravljanje oštećene stvari, izvinjavanje žrtvi i sl.);

- Medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca koja predstavlja postupak u kome jedna osoba (posrednik) pomaže žrtvi i učiniocu da kroz dijalog dođu do sporazuma o tome kako da se saniraju posledice određenog događaja tako da obe strane budu zadovoljne;
- Obavljanje rada u korist društvene zajednice (npr. rad u staračkom domu, sređivanje parkova i slično);
- Uslovna zatvorska kazna usled koje lice ostaje na slobodi i mora dobro da se vlada, a ako ponovo izvrši neko delo koje je kažnjivo može da ode u zatvor;
- Kazna zatvora;
- Tretman lečenjem;

Pored toga, ispitanici su mogli da navedu i neku drugu meru, koja nije bila ponuđena i da napišu u čemu bi se ona sastojala.

Sa druge strane, u upitniku su bila navedena sledeća kriminalna ponašanja u vezi sa kojima je trebalo da se ispitanici opredele za jednu od ponuđenih mera reagovanja:

- Džepna krađa u autobusu;
- Krađa robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara;
- Provala u stan sa namerom izvršenja krađe;
- Nanošenje lake telse povrede nepoznatom licu;
- Fizičko nasilje u porodici;
- Vožnja u pijanom stanju usled koje je naneta manja materijalna šteta;
- Izazivanje saobraćajne nezgode u kojoj je jedno lice povređeno.

Ispitanici su imali mogućnost da za svako navedeno kažnjivo ponašanje odaberu jednu meru društvenog reagovanja. U ovom delu, navedena kriminalna ponašanja nisu detaljnije opisivana, tako da nije bilo naznačeno ko je učinilac, a ko žrtva, kada se i kako događaj odigrao i slično.

Drugo, interesovalo nas je koje od napred navedenih mera društvenog reagovanja bi, prema mišljenju ispitanika, mogle naći primenu u slučaju nasilničkog ponašanja različitih kategorija učinilaca: punoletnih žena i muškaraca, sa jedne strane, i osoba različite starosti, koje su bile podeljene u sledeće kategorije: osobe od 14 do 16 godina; od 16 do 18 godina; od 18 do 21 godine; starije od 21 godine, i starije od 65 godina, sa druge strane. Pri tome, ispitanicima nije bilo dato nikakvo dodatno pojašnjenje nasilničkog ponašanja. U ovom slučaju imali su mogućnost davanja višestrukih odgovora, odnosno, mogućnost odlučivanja za više mera društvenog reagovanja u zavisnosti od kategorije učinioca datog kriminalnog ponašanja.

Najzad, treći način dolaženja do podataka o tome šta misle ispitanici o mogućnostima primene mera restorativne pravde i alternativnih sankcija u odgovoru na kažnjiva ponašanja usledio je nakon davanja informacija ispitanicima o tome šta je restorativna pravda i koji je njen cilj, kao i šta se podrazumeva pod alternativnim sankcijama i merama.⁵ Nakon što su informisani o restorativnoj pravdi i alternativnim sankcijama, ispitanici su zamoljeni da navedu da li se slažu ili ne sa primenom određenih vidova društvenog reagovanja na ponašanja koja su im prethodno bila predočena ali bez detalja i to onda kada dobiju više informacija za svaki pojedinačni slučaj (na primer, o tome da je učinilac muškarac ili žena, punoletno lice ili maloletnik, da li je u pitanju povrat, ko je žrtva u konkretnom slučaju, u kojim okolnostima je delo izvršeno i slično). Drugim rečima, ispitanicima su predočene kratke priče

⁵ Ove informacije su činile sastavni deo upitnika.

(scenarija) u vezi sa kojima su upitani da li bi određeni oblik reagovanja (koji je takođe naveden u opisu svakog slučaja) bio adekvatan.

U nastavku sledi analiza podataka do kojih se došlo o mišljenju građana o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija na svaki od navedena tri načina.

Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na određena kažnjiva ponašanja

Odgovori ispitanika na pitanje koja bi mera društvenog reagovanja bila najadekvatnija/najprimerenija u slučaju različitih kažnjivih ponašanja, koja su bila navedena u upitniku, pokazuju da se, ukupno gledano, jedna trećina (33,3%) odgovora ispitanika o merama društvenog reagovanja odnosi na kaznu zatvora (Tabela 4). U odgovorima ispitanika slede uslovna osuda (16,4%), nadoknada štete žrtvi od strane učinioca (15,2%), obavljanje rada u korist društvene zajednice (10,4%), medijacija (6,9%), tretman lečenjem (6,4%) i privatni dogovor žrtve i učinioca (5,5%). Najmanji udeo u odgovorima ispitanika imaju upozorenje/opomena (3,7%) i neke druge mere koje su ispitanici naveli nezavisno od onih koje su im bile ponuđene (2,3%).

Na ovom mestu bi bilo interesantno ukazati u kojoj meri su se, ukupno gledano, ispitanici opredeljivali za kaznu zatvora, sa jedne strane, i za mere koje bi bile alternativa lišenju slobode sa druge strane, bez obzira na vrstu kažnjivog ponašanja. Drugim rečima, sve mere koje su bile ponuđene ispitanicima kao moguće mere reagovanja, a koje se ne odnose na kaznu zatvora, možemo da svrstamo u jednu grupu i da ih posmatramo kao alternativu kazni zatvora, pri čemu neke od mera u ovoj grupi imaju i restorativni karakter⁶. U tu grupu bi ušle sledeće mere: upozorenje/opomena, privatni dogovor žrtve i učinioca, nadoknada štete, medijacija, rad u korist društvene zajednice, uslovna osuda i tretman lečenjem. Tako posmatrano, uočava se da 65,9% svih odgovora ispitanika o merama koje bi bile adekvatna reakcija na data kažnjiva ponašanja čine alternative kazni zatvora, a 34,1% svih odgovora se odnosi na kaznu zatvora, što, ukupno posmatrano, govori u prilog otvorenosti ispitanika ka alternativnim sankcijama, merama i vidovima postupanja.

Ukoliko bismo sada posmatrali samo grupu alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, sve mere reagovanja koje su navedene, mogli bismo dalje da grupišemo na one koje pokazuju veći ili manji stepen restorativnosti, dakle, na mere sa elementima restorativne pravde (privatni dogovor žrtve i učinioca i medijacija kao restorativni procesi, i nadoknada štete i rad u korist društvene zajednice kao mogući restorativni ishodi) i one koje bi bile klasična alternativa ili supstitut kazne zatvora (upozorenje/opomena, uslovna osuda i tretman lečenjem). U tom slučaju, primećuje se da u odgovorima ispitanika mere sa elementima restorativne pravde čine 58,9% svih alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, a mere koje nemaju nužno restorativne elemente (upozorenje/opomena, uslovna osuda i tretman lečenjem) - 41,1%. To, pak, govori u prilog spremnosti ispitanika da prihvate mere sa elementima restorativne pravde kao način reagovanja na kažnjiva ponašanja koja su im bila predočena.

⁶ Iz ove analize isključeni su slučajevi u kojima nije bilo podataka i oni u kojima su ispitanici navodili neke druge mere kao primerene u slučaju pojedinih kažnjivih ponašanja.

Tabela 4. Odgovori ispitanika o merama društvenog reagovanja na određene vidove kriminalnog ponašanja

MERA DRUŠTVENOG REAGOVANJA	DŽEPNA KRAĐA U AUTOBUSU		KRAĐA ROBE IZ PRODAVNIČICE U VREDNOSTI OD 3000 DINARA		PROVALA U STAN SA NAMEROM IZVRŠENJA KRAĐE		NANOŠENJE LAKE TELESNE POVREDE NEPOZNATOM LICU		FIZIČKO NASILJE U PORODICI		VOŽNJA U PIJANOM STANJU USLED KOJE JE NANETA MANJA MATERIJALNA ŠTETA		IZAZIVANJE SAOBRAĆAJNE NEZGODE U KOJOJ JE JEDNO LICE POVREĐENO		UKUPNO (PREMA MERAMA)	
	BR.	%	BR.	%	BR.	%	BR.	%	BR.	%	BR.	%	BR.	%	BR.	%
Upozorenje/ opomena	36	11,8	20	6,6	1	0,3	5	1,6	3	1,0	11	3,6	2	0,7	78	3,7
Privatni dogovor žrtve i učinioca	35	11,5	39	12,8	8	2,6	15	4,9	3	1,0	10	3,3	6	2,0	116	5,5
Nadoknada štete žrtve od strane učinioca	98	32,2	96	31,6	41	13,5	30	9,9	8	2,6	27	8,9	23	7,6	323	15,2
Medijacija (posredovanje)	18	5,9	21	6,9	13	4,3	35	11,5	19	6,3	12	3,9	29	9,5	147	6,9
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	43	14,1	53	17,4	20	6,6	29	9,5	7	2,3	34	11,2	35	11,5	221	10,4
Uslovna zatvorska kazna	30	9,9	36	11,8	52	17,1	78	25,7	29	9,5	60	19,7	64	21,1	349	16,4
Kazna zatvora	34	11,2	34	11,2	163	53,6	95	31,3	164	53,9	92	30,3	126	41,4	708	33,3
Tretman lečenjem	4	1,3	1	0,3	2	0,7	12	3,9	61	20,1	48	15,8	8	2,6	136	6,4
Neka druga mera	6	2,0	4	1,3	4	1,3	4	1,3	10	3,3	10	3,3	11	3,6	49	2,3
Nema podataka	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	0,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	0,0
Ukupno (prema ponašanju)	304	100,0	304	100,0	304	100,0	304	100,0	304	100,0	304	100,0	304	100,0	2128	100,0

Kada se posmatraju mere reagovanja za koje su se ispitanici opredeljivali u zavisnosti od kažnjivog ponašanja, primećuje se da se više od polovine ispitanika opredeljivalo za kaznu zatvora kao najadekvatniju meru reagovanja u slučaju fizičkog nasilja u porodici – 164 (53,9%) i u slučaju provale u stan sa namerom izvršenja krađe – 163 (53,6%) ispitanika. Uz to, ispitanici su se u značajnom broju opredeljivali za kaznu zatvora kao meru društvenog reagovanja i u slučaju izazivanja saobraćajne nezgode u kojoj je jedno lice povređeno – 126 (41,4%).

Iako oko jedne trećine ispitanika smatra kaznu zatvora primerenom reakcijom i u slučaju nanošenja lakih telesnih povreda nepoznatom licu – 95 (31,3%) i vožnje u pijanom stanju usled koje je naneta manja materijalna šteta – 92 (30,3%), ipak se primećuje da se u slučaju ovih kažnjivih ponašanja, ukupno gledao, ispitanici više opredeljuju za alternativne vidove reagovanja.

Najzad, u slučaju džepne krađe u autobusu i krađe robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara, velika većina ispitanika se opredelila za alternative kazni zatvora, među kojima posebno mesto imaju nadoknada štete žrtvi i rad u korist zajednice.

U nastavku su analizirani podaci dobijeni za svaki vid kažnjivog ponašanja posebno. Pri tome, za potrebe dalje analize, sva data kažnjiva ponašanja svrstana su u tri grupe: imovinski kriminalitet (džepna krađa u autobusu, krađa robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara i provala u stan sa namerom izvršenja krađe), nasilnički kriminalitet (nanošenje lake telesne povrede nepoznatom licu i fizičko nasilje u porodici) i saobraćajni delikti (vožnja u pijanom stanju usled koje je naneta manja materijalna šteta i izazivanje saobraćajne nezgode u kojoj je jedno lice povređeno). U okviru svake grupe, analiziraju se odgovori ispitanika o adekvatnosti mera reagovanja na data kažnjiva ponašanja i ukazuje se na uočene razlike u pogledu opredeljivanja za različite mere društvenog reagovanja za svaki vid kažnjivog ponašanja u odnosu na mesto prebivališta ispitanika i druge faktore (pol, starost, obrazovanje, iskustvo viktimizacije i slično).

a) Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na imovinske delikte

U grupu imovinskih delikata svrstana su sledeća kažnjiva ponašanja: džepna krađa u autobusu, krađa robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara i provala u stan sa namerom izvršenja krađe. Za svako dato kažnjivo ponašanje, ispitanici su zamoljeni da se opredele za jednu od ponuđenih mera koju smatraju najadekvatnijom reakcijom u datom slučaju.

Džepna krađa u autobusu

U slučaju džepne krađe u autobusu, ispitanici su najčešće navodili naknadu štete žrtvi od strane učinioca kao adekvatnu meru – 32,2%. Sledi obavljanje rada u korist društvene zajednice (14,1%), a potom i upozorenje/opomena (11,8%), privatni dogovor žrtve i učinioca (11,5%) i kazna zatvora (11,2%). Medijacija je prepoznata kao adekvatna mera u svega 5,9% slučajeva.

Tabela 5. Mere društvenog reagovanja u slučaju džepne krađe u autobusu

DŽEPNA KRAĐA U AUTOBUSU	BROJ	PROCENAT
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	98	32,2%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	43	14,1%
Upozorenje/ opomena	36	11,8%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	35	11,5%
Kazna zatvora	34	11,2%
Uslovna zatvorska kazna	30	9,9%
Medijacija (posredovanje)	18	5,9%
Tretman lečenjem	4	1,3%
Neka druga mera	6	2,0%
Ukupno	304	100,0%

Ukoliko bismo posmatrali kaznu zatvora sa jedne, i sve ostale mere kao alternative zatvoru, sa druge strane, uočava se da se velika većina ispitanika (86,8%) u slučaju džepne krađe u autobusu opredelila

za mere koje predstavljaju alternativu kazni zatvora. Uz to, ispitanici koji su se opredelili za neku od alternativa zatvoru su se u najvećem broju (73,5%) opredelili za mere sa elementima restorativne pravde, među kojima dominiraju nadoknada štete i rad u korist zajednice, kao mogući restorativni ishodi.

Kada se posmatra mera nadoknade štete, primećuje se da ispitanici iz Kragujevca u znatno većoj meri smatraju ovu meru adekvatnim vidom društvenog reagovanja na džepnu krađu u autobusu u odnosu na ispitanike iz drugih mesta u kojima je istraživanje sprovedeno ($\chi^2=15,059$; $df=4$; $p=0,005$).

Takođe je utvrđena značajna statistička razlika u pogledu izbora nadoknade štete kao adekvatne mere društvenog reagovanja između muških i ženskih ispitanika u slučaju džepne krađe u autobusu. Žene iz uzorka u većoj meri podržavaju nadoknadu štete kao adekvatnu meru reagovanja u slučaju ovog kašnjevog ponašanja u odnosu na muškarce.

Tabela 6. Povezanost pola ispitanika i izbora nadoknade štete kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju džepne krađe u autobusu

POL		NADOKNADA ŠTETE U SLUČAJU DŽEPNE KRAĐE		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	39	114	153
	Procenat	25,5%	74,5%	100,0%
Ženski	Broj	59	92	151
	Procenat	39,1%	60,9%	100,0%
Ukupno	Broj	98	206	304
	Procenat	32,2%	67,8%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=6.418, df=1, p=0,008

Najzad, među ispitanicima koji su imali neposredno ili posredno iskustvo viktimizacije se uočava veća podrška nadoknadi štete u slučaju džepne krađe, nego među ispitanicima koji nisu imali ovakvo iskustvo.

Tabela 7. Povezanost viktimizacije ispitanika i izbora nadoknade štete kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju džepne krađe u autobusu

VIKTIMIZACIJA		NADOKNADA ŠTETE U SLUČAJU DŽEPNE KRAĐE		UKUPNO
		DA	NE	
Da	Broj	63	108	171
	Procenat	36,8%	63,2%	100,0%
Ne	Broj	35	98	133
	Procenat	26,3%	73,7%	100,0%
Ukupno	Broj	98	206	304
	Procenat	32,2%	67,8%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=3.795, df=1, p=0,034

Za primenu društveno korisnog rada u slučaju džepne krađe u autobusu u većoj meri se zalažu ispitanici iz Zrenjanina nego ispitanici iz drugih gradova u kojima je rađeno istraživanje ($\chi^2=12,349$; $df=4$; $p=0,015$). Sa druge strane, zanimljiv je podatak da nijedan ispitanik iz Leskovca nije odabrao ovu meru reagovanja u slučaju džepne krađe.

Međutim, ispitanici iz Zrenjanina u značajno većoj meri u odnosu na ispitanike iz drugih mesta, smatraju da je i kazna zatvora adekvatna u slučaju džepne krađe ($\chi^2=10,772$; $df=4$; $p=0,029$). Sa druge strane, nijedan ispitanik iz Leskovca ne smatra da bi bilo adekvatno da se učinilac džepne krađe u autobusu kazni zatvorom.

Uz to, utvrđena je statistički značajna razlika između ispitanika iz različitih uzrasnih kategorija u podržavanju kazne zatvora kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju džepne krađe: ispitanici preko 60 godina u većoj meri podržavaju ovu meru nego ispitanici iz preostale dve starosne kategorije.

Tabela 8. Povezanost starosti ispitanika i izbora kazne zatvora kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju džepne krađe u autobusu

UZRAST		KAZNA ZATVORA U SLUČAJU DŽEPNE KRAĐE		UKUPNO
		DA	NE	
18-35 godina	Broj	6	106	112
	Procenat	5,4%	94,6%	100,0%
36-60 godina	Broj	12	90	102
	Procenat	11,8%	88,2%	100,0%
Preko 60 godina	Broj	16	74	90
	Procenat	17,8%	82,2%	100,0%
Ukupno	Broj	34	270	304
	Procenat	11,2%	88,8%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=7,802, $df=2$, $p=0,020$

Najzad, utvrđena je statistički značajna razlika u izboru privatnog dogovora između žrtve i učinioca kao adekvatne mere u slučajevima džepne krađe između ispitanika iz različitih mesta: ispitanici iz Leskovca se u većoj meri opredeljuju za ovu meru u odnosu na ispitanike iz drugih mesta ($\chi^2=22,028$; $df=4$; $p=0,001$). Isto tako, ispitanici iz Leskovca u većoj meri navode upozorenje/opomenu kao adekvatnu meru u slučaju džepne krađe u odnosu na ispitanike iz ostalih gradova ($\chi^2=93,989$; $df=4$; $p=0,001$).

Krađa robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara

Kao što se može videti iz tabele 9, tri najčešće mere koje navode ispitanici kao adekvatne mere društvenog reagovanja za kažnjivo delo krađa robe iz prodavnice su: nadoknada štete žrtvi od strane učinioca (31,6%), obavljanje rada u korist društvene zajednice (17,4%) i privatni dogovor između žrtve i učinioca (12,8%).

Tabela 9. Mere društvenog reagovanja u slučaju krađe robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara

KRAĐA ROBE IZ PRODAVNICE U VREDNOSTI OD 3000 DINARA	BROJ	PROCENAT
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	96	31,6%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	53	17,4%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	39	12,8%
Uslovna zatvorska kazna	36	11,8%
Kazna zatvora	34	11,2%
Medijacija (posredovanje)	21	6,9%
Upozorenje/ opomena	20	6,6%
Tretman lečenjem	1	0,3%
Neka druga mera	4	1,3%
Ukupno	304	100,0%

Dakle, kao i u slučaju džepne krađe, procentualno gledano, ispitanici daju veću podršku alternativnim sankcijama i merama (87,5%), nego kazni zatvora (11,2%). U okviru alternativnih sankcija i mera, ispitanici se procentualno više opredeljuju za mere koje imaju restorativni karakter (78,6%), posebno za nadoknadu štete i društveno koristan rad, dakle, restorativne ishode.

Posmatrano prema mestima, uočava se da su se ispitanici iz Zrenjanina u većoj meri opredeljivali za uslovnu osudu u slučaju krađe robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara ($\chi^2=13,238$; $df=4$; $p=0,010$) nego ispitanici iz drugih gradova u kojima je sprovedeno istraživanje. Ispitanici iz Kragujevca su se u većoj meri opredeljivali za rad u korist zajednice nego ispitanici iz Beograda, Zrenjanina, Niša i Leskovca ($\chi^2=10,787$; $df=4$; $p=0,029$). Najzad, ispitanici iz Leskovca su se u većoj meri opredeljivali za privatni dogovor ($\chi^2=46,194$; $df=4$; $p=0,001$) i upozorenje/opomenu kao adekvatnu meru reakcije u slučajevima krađe robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara ($\chi^2=25,370$; $df=4$; $p=0,001$) nego ispitanici iz drugih mesta.

Posmatrano prema polu ispitanika, utvrđeno je da su se ispitanice više opredeljivale za primenu nadoknade štete kod krađe robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara od ispitanika.

Tabela 10. Povezanost pola ispitanika i izbora nadoknade štete kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju krađe robe iz prodavnice

POL		NADOKNADA ŠTETE U SLUČAJU KRAĐE ROBE IZ PRODAVNICE U VREDNOSTI OD 3000 DINARA		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	41	112	153
	Procenat	26,8%	73,2%	100,0%
Ženski	Broj	55	96	151
	Procenat	36,4%	63,6%	100,0%
Ukupno	Broj	96	208	304
	Procenat	31,6%	68,4%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=3,259, $df=1$, $p=0,046$

Sa druge strane, pak, ispitanici muškog pola su se u većoj meri odlučivali za društveno koristan rad kao adekvatan način reagovanja na krađu robe iz prodavnice nego žene iz uzorka.

Tabela 11. Povezanost pola ispitanika i izbora društveno korisnog rada kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju krađe robe iz prodavnice

POL		DRUŠTVENO KORISTAN RAD U SLUČAJU KRAĐE ROBE IZ PRODAVNICE U VREDNOSTI OD 3000 DINARA		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	33	120	153
	Procenat	21,6%	78,4%	100,0%
Ženski	Broj	20	131	151
	Procenat	13,2%	86,8%	100,0%
Ukupno	Broj	53	251	304
	Procenat	17,4%	82,6%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=3,658, df=1, p=0,039

Dobijen je podatak da se ispitanici starosti između 36 i 60 godina u većoj meri odlučuju za upozorenje učinioca kod krađe robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara u odnosu na ispitanike iz preostale dve starosne kategorije.

Tabela 12. Povezanost starosti ispitanika i izbora upozorenja/opomene kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju krađe robe iz prodavnice

UZRAST		UPOZORENJE/OPOMENA U SLUČAJU KRAĐE ROBE IZ PRODAVNICE U VREDNOSTI OD 3000 DINARA		UKUPNO
		DA	NE	
18-35 godina	Broj	5	107	112
	Procenat	4,5%	95,5%	100,0%
36-60 godina	Broj	12	90	102
	Procenat	11,8%	88,2%	100,0%
Preko 60 godina	Broj	3	87	90
	Procenat	3,3%	96,7%	100,0%
Ukupno	Broj	20	284	304
	Procenat	6,6%	93,4%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=6,820, df=2, p=0,033

Posmatrano iz ugla starosnih kategorija, značajno veću podršku primeni nadoknade štete u slučaju krađe robe iz prodavnice pružili su ispitanici preko 60 godina nego ispitanici iz preostale dve starosne kategorije.

Tabela 13. Povezanost starosti ispitanika i izbora nadoknade štete kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju krađe robe iz prodavnice

UZRAST		UPOZORENJE/OPOMENA U SLUČAJU KRAĐE ROBE IZ PRODAVNICE U VREDNOSTI OD 3000 DINARA		UKUPNO
		DA	NE	
18-35 godina	Broj	38	74	112
	Procenat	33,9%	66,1%	100,0%
36-60 godina	Broj	22	80	102
	Procenat	21,6%	78,4%	100,0%
Preko 60 godina	Broj	36	54	90
	Procenat	40,0%	60,0%	100,0%
Ukupno	Broj	96	208	304
	Procenat	31,6%	68,4%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=7,971, df=2, p=0,019

Međutim, ispitanici starosti preko 60 godina takođe u većoj meri podržavaju i kaznu zatvora u slučaju krađe robe iz prodavnice nego ispitanici iz druge dve starosne kategorije.

Tabela 14. Povezanost starosti ispitanika i izbora kazne zatvora kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju krađe robe iz prodavnice

UZRAST		UPOZORENJE/OPOMENA U SLUČAJU KRAĐE ROBE IZ PRODAVNICE U VREDNOSTI OD 3000 DINARA		UKUPNO
		DA	NE	
18-35 godina	Broj	11	101	112
	Procenat	9,8%	90,2%	100,0%
36-60 godina	Broj	7	95	102
	Procenat	6,9%	93,1%	100,0%
Preko 60 godina	Broj	16	74	90
	Procenat	17,8%	82,2%	100,0%
Ukupno	Broj	34	270	304
	Procenat	11,2%	88,8%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=6,066, df=2, p=0,048

U slučaju krađe robe iz prodavnice, za medijaciju su se češće odlučivali ispitanici koji su naveli da su ispoljili neki vid povređujućeg ponašanja prema drugim osobama nego ispitanici koji nisu imali takvo iskustvo ($\chi^2=3,961$; df=1; p=0,047), što svakako otvara prostor za širu primenu ovog vida reagovanja na kažnjiva ponašanja.

Provala u stan sa namerom izvršenja krađe

U slučaju provale u stan u nameri izvršenja krađe, više od polovine ispitanika se opredelilo za kaznu zatvora kao adekvatnu meru društvenog reagovanja (53,6%). Slede uslovna osuda (17,1%) i nadoknada štete žrtvi od strane učinioca (13,5%).

Tabela 15. Mere društvenog reagovanja u slučaju provale u stan sa namerom izvršenja krađe

PROVALA U STAN SA NAMEROM IZVRŠENJA KRAĐE	BROJ	PROCENAT
Kazna zatvora	163	53,6%
Uslovna zatvorska kazna	52	17,1%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	41	13,5%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	20	6,6%
Medijacija (posredovanje)	13	4,3%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	8	2,6%
Tretman lečenjem	2	0,7%
Upozorenje/ opomena	1	0,3%
Neka druga mera	4	1,3%
Ukupno	304	100,0%

Kada je u pitanju provala u stan sa namerom izvršenja krađe, kaznu zatvora kao adekvatnu meru reagovanja u većoj meri podržavaju ispitanici iz Zrenjanina nego ispitanici iz drugih mesta ($\chi^2=33,561$; $df=4$; $p=0,001$). Sa druge strane, pak, ispitanici iz Leskovca u značajno većoj meri biraju nadoknadu štete kao adekvatnu meru u odnosu na ispitanike iz drugih gradova ($\chi^2=28,278$; $df=4$; $p=0,001$).

Kada je u pitanju pol ispitanika, nalazi pokazuju da su se ispitanice u većoj meri opredelivale za rad u korist zajednice u slučaju provale u stan sa namerom izvršenja krađe nego ispitanici muškog pola.

Tabela 16. Povezanost pola ispitanika i izbora društveno korisnog rada kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju provale u stan

POL		DRUŠTVENO KORISTAN RAD U SLUČAJU PROVALE U STAN		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	5	148	153
	Procenat	3,3%	96,7%	100,0%
Ženski	Broj	15	136	151
	Procenat	9,9%	90,1%	100,0%
Ukupno	Broj	20	284	304
	Procenat	6,6%	93,4%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=5,494, $df=1$, $p=0,016$

Statistički značajna razlika između muških i ženskih ispitanika utvrđena je i u pogledu odabira kazne zatvora kao adekvatne mere reagovanja u slučaju provale u stan: u ovom slučaju ispitanici muškog pola su se u većoj meri opredelili za kaznu zatvora nego ispitanice.

Tabela 17. Povezanost pola ispitanika i izbora kazne zatvora kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju provale u stan

POL		KAZNA ZATVORA U SLUČAJU PROVALE U STAN		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	92	61	153
	Procenat	60,1%	39,9%	100,0%
Ženski	Broj	71	80	151
	Procenat	47,0%	53,0%	100,0%
Ukupno	Broj	163	141	304
	Procenat	53,6%	46,4%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=5,253, df=1, p=0,015

Ispitanici starosti preko 60 godina u većoj meri podržavaju kaznu zatvora kod kažnjivog dela provale u stan nego ispitanici iz drugih starosnih kategorija.

Tabela 18. Povezanost starosti ispitanika i izbora kazne zatvora kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju provale u stan

UZRAST		KAZNA ZATVORA U SLUČAJU PROVALE U STAN		UKUPNO
		DA	NE	
18-35 godina	Broj	48	64	112
	Procenat	42,9%	57,1%	100,0%
36-60 godina	Broj	59	43	102
	Procenat	57,8%	42,2%	100,0%
Preko 60 godina	Broj	56	34	90
	Procenat	62,2%	37,8%	100,0%
Ukupno	Broj	163	141	304
	Procenat	53,6%	46,4%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=8,626, df=2, p=0,013

Podaci o mišljenju ispitanika o mogućnostima primene alternativnih sankcija i mera u slučaju imovinskih delikata, pokazuju da percipiranje težine određenog kažnjivog ponašanja utiče na stav ispitanika o adekvatnosti alternativnih sankcija. Tako velika većina ispitanika daje podršku alternativama lišenju

slobode u slučaju džepne krađe u autobusu i krađe robe u prodavnici, koji se percipiraju kao lakša dela, odnosno dela sa manjom društvenom opasnošću, dok je nešto više od polovine ispitanika stava da je u slučaju provale u stan najprimerenija reakcija izricanje kazne zatvora. Ukupno gledano, žene iz uzorka su spremnije da prihvate alternativne vidove reagovanja nego muškarci u slučaju imovinskih delikata. Stariji ispitanici (preko 60 godina) pokazuju viši nivo represivnosti nego oni iz mlađih starosnih kategorija, posebno u slučaju krađe robe iz prodavnice i provale. Najzad, iskustvo viktimizacije ne utiče značajno na punitivniji stav ispitanika u pogledu reagovanja u slučajevima imovinskih delikata.

b) Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilnički kriminalitet

U nasilnički kriminalitet uvrštena su dva dela: nanošenje lake telesne povrede nepoznatom licu i fizičko nasilje u porodici. I za ova dela ispitanici su mogli da se opredele samo za jednu od ponuđenih mera koja bi, po njihovom mišljenju, bila najadekvatniji vid reagovanja.

Nanošenje lake telesne povrede nepoznatom licu

Kazna zatvora (31,3%) je najčešće birana mera od strane ispitanika u slučaju nanošenja lakih telesnih povreda nepoznatom licu. Sledeće mere, prema učestalosti navođenja od strane ispitanika, su: uslovna osuda (25,7%), medijacija (11,5%), nadoknada štete žrtvi od strane učinioca (9,9%) i obavljanje rada u korist društvene zajednice (9,5%).

Tabela 19. Mere društvenog reagovanja u slučaju nanošenja lake telesne povrede nepoznatom licu

NANOŠENJE LAKE TELESNE POVREDE NEPOZNATOM LICU	BROJ	PROCENAT
Kazna zatvora	95	31,3%
Uslovna zatvorska kazna	78	25,7%
Medijacija (posredovanje)	35	11,5%
Nadoknada štete žrtve od strane učinioca	30	9,9%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	29	9,5%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	15	4,9%
Tretman lečenjem	12	3,9%
Upozorenje/ opomena	5	1,6%
Neka druga mera	4	1,3%
Nema podataka	1	0,3%
Ukupno	304	100,0%

Izricanje kazne zatvora za nanošenje lakih telesnih povreda nepoznatom licu u većoj meri podržavaju ispitanici iz Beograda nego ispitanici iz drugih gradova u kojima je rađeno istraživanje ($\chi^2=12,129$; $df=4$; $p=0,016$). Sa druge strane, primećuje se da su se u slučaju ovog kažnjivog ponašanja za privatni dogovor između učinioca i žrtve u većoj meri opredeljivali ispitanici iz Leskovca nego iz drugih mesta ($\chi^2=11,764$; $df=4$; $p=0,019$).

Ispitanice se češće nego ispitanici opredeljuju za medijaciju u slučaju nanošenja lakih telesnih povreda.

Tabela 20. Povezanost pola ispitanika i izbora medijacije kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju nanošenja lakih telesnih povreda nepoznatom licu

POL		MEDIJACIJA U SLUČAJU NANOŠENJA LAKIH TELESNIH POVREDA NEPOZNATOM LICU		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	12	141	153
	Procenat	7,8%	92,2%	100,0%
Ženski	Broj	23	128	151
	Procenat	15,2%	84,8%	100,0%
Ukupno	Broj	35	269	304
	Procenat	11,5%	88,5%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=4,072, df=1, p=0,032

Utvrđeno je i da ispitanici koji su imali neposredno ili posredno iskustvo viktimizacije u manjoj meri podržavaju nadoknadu štete kao način reagovanja na nanošenje lakih telesnih povreda nepoznatom licu u odnosu na ispitanike koji nisu imali takvo iskustvo.

Tabela 21. Povezanost viktimizacije ispitanika i izbora nadoknade štete kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju nanošenja lakih telesnih povreda nepoznatom licu

VIKTIMIZACIJA		NADOKNADA ŠTETE U SLUČAJU NANOŠENJA LAKIH TELESNIH POVREDA NEPOZNATOM LICU		UKUPNO
		DA	NE	
Da	Broj	12	159	171
	Procenat	7,0%	93,0%	100,0%
Ne	Broj	18	115	133
	Procenat	13,5%	86,5%	100,0%
Ukupno	Broj	30	274	304
	Procenat	9,9%	90,1%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=3,571, df=1, p=0,045

Ispitanici starosti od 18 do 35 godina u većoj meri se odlučuju za privatni dogovor žrtve i učinioca u slučaju nanošenja lakih telesnih povreda nepoznatom licu u odnosu na ispitanike iz drugih starosnih kategorija.

Tabela 22. Povezanost starosti ispitanika i izbora privatnog dogovora kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju nanošenja lakih telesnih povreda nepoznatom licu

UZRAST		PRIVATNI DOGOVOR U SLUČAJU NANOŠENJA LAKIH TELESNIH POVREDA NEPOZNATOM LICU		UKUPNO
		DA	NE	
18-35 godina	Broj	10	102	112
	Procenat	8,9%	91,1%	100,0%
36-60 godina	Broj	3	99	102
	Procenat	2,9%	97,1%	100,0%
Preko 60 godina	Broj	2	88	90
	Procenat	2,2%	97,8%	100,0%
Ukupno	Broj	15	289	304
	Procenat	4,9%	95,1%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=6,084, df=2, p=0,048

Kod nanošenja lakih telesnih povreda, kaznu zatvora kao adekvatnu meru u većoj meri podržavaju ispitanici iz starosne kategorije 36-60 godina nego ispitanici iz druge dve uzrasne kategorije ($\chi^2=7,970$; df=2; p=0,019).

Fizičko nasilje u porodici

U slučaju fizičkog nasilja u porodici, u više od polovine slučajeva ispitanici su naveli kaznu zatvora kao adekvatnu meru društvenog reagovanja – 164 slučaja ili 53,9%. Oko jedne petine ispitanika (20,1%) opredelilo se za tretman lečenjem, dok su ostale mere navedene u manje od 10% slučajeva.

Tabela 23. Mere društvenog reagovanja u slučaju fizičkog nasilja u porodici

FIZIČKO NASILJE U PORODICI	BROJ	PROCENAT
Kazna zatvora	164	53,9%
Tretman lečenjem	61	20,1%
Uslovna zatvorska kazna	29	9,5%
Medijacija (posredovanje)	19	6,3%
Neka druga mera	10	3,3%
Nadoknada štete žrtve od strane učinioca	8	2,6%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	7	2,3%
Upozorenje/ opomena	3	1,0%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	3	1,0%
Ukupno	304	100,0%

Ispitanici iz Niša u većoj meri podržavaju primenu kazne zatvora u slučaju fizičkog nasilja u porodici nego ispitanici iz drugih gradova ($\chi^2=25,494$; $df=4$; $p=0,001$).

Utvrđeno je da se ispitanici koji imaju iskustvo viktimizacije češće odlučuju za medijaciju kao meru reagovanja u slučaju fizičkog nasilja u porodici u odnosu na ispitanike koji nemaju ovakvo iskustvo.

Tabela 24. Povezanost viktimizacije ispitanika i izbora medijacije kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju fizičkog nasilja u porodici

VIKTIMIZACIJA		MEDIJACIJA U SLUČAJU FIZIČKOG NASILJA U PORODICI		UKUPNO
		DA	NE	
Da	Broj	15	156	171
	Procenat	8,8%	91,2%	100,0%
Ne	Broj	4	129	133
	Procenat	3,0%	97,0%	100,0%
Ukupno	Broj	19	285	304
	Procenat	6,3%	93,8%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=4,243, $df=1$, $p=0,031$

Za medijaciju u slučaju fizičkog nasilja u porodici se češće odlučuju ispitanici koji su naveli da su ispoljili neki vid povređujućeg ponašanja prema drugim osobama, u odnosu na ispitanike koji nisu imali takvo iskustvo.

Tabela 25. Povezanost povređivanja drugih i izbora medijacije kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju fizičkog nasilja u porodici

NANOŠENJE POVREDA DRUGIM OSOBAMA		MEDIJACIJA U SLUČAJU FIZIČKOG NASILJA U PORODICI		UKUPNO
		DA	NE	
Da	Broj	8	45	53
	Procenat	15,1%	84,9%	100,0%
Ne	Broj	11	240	251
	Procenat	4,4%	95,6%	100,0%
Ukupno	Broj	19	285	304
	Procenat	6,3%	93,8%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=8,569, $df=1$, $p=0,008$

Najzad, činjenica da li ispitanik ima ili nema decu značajno utiče na davanje podrške uslovnoj osudi kod fizičkog nasilja u porodici: ispitanici koji imaju decu u većoj meri podržavaju ovu meru, nego ispitanici koji nemaju decu ($\chi^2=3,568$; $df=1$; $p=0,044$).

Dakle, nalazi do kojih se došlo pokazuju da i u slučaju nasilničkog kriminaliteta percepcija težine određenog dela utiče na opredeljivanje ispitanika za kaznu zatvora, s jedne, i alternativne sankcije, sa druge strane. Međutim, važan je nalaz da se čak i u slučaju nasilja u porodici ne isključuje automatski mogućnost primene alternativnih vidova reagovanja, posebno u smislu primene uslovne osude, ali i medijacije. U prilog tome govori nalaz da su se za medijaciju u slučaju fizičkog nasilja u porodici u značajno većoj meri opredeljivali ispitanici sa iskustvom viktimizacije i sa iskustvom povređivanja drugih. To govori o potrebi kako žrtava, tako i lica koja su se nalazila u ulozi učinilaca, da se aktivno uključe u razrešenje situacije nastale krivičnim delom, što posebno dolazi do izražaja u slučajevima u kojima su žrtva i učinilac bliske osobe. Sve skupa, to otvara prostor za širu primenu alternativnih vidova reagovanja i na nasilnički kriminalitet.

c) Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na saobraćajne delikte

Dva kažnjiva ponašanja koja su bila predočena ispitanicima mogu da se svrstaju u grupu saobraćajnih delikata: vožnja u pijanom stanju usled koje je naneta manja materijalna šteta i izazivanje saobraćajne nezgode u kojoj je jedno lice povređeno.

Vožnja u pijanom stanju usled koje je naneta manja materijalna šteta

Tri najčešće navođene mere od strane ispitanika u slučajevima vožnje u pijanom stanju usled koje je naneta manja materijalna šteta su: kazna zatvora (30,3%), uslovna osuda (19,7%) i tretman lečenjem (15,8%). Posmatrano prema učestalosti navođenja od strane ispitanika slede: obavljanje rada u korist društvene zajednice (11,2%), nadoknada štete žrtvi od strane učinioca (8,9%), medijacija (3,9%), upozorenje (3,6%), privatni dogovor žrtve i učinioca (3,3%) ili neka druga mera (3,3%).

Tabela 26. Mere društvenog reagovanja u slučaju vožnje u pijanom stanju usled koje je naneta manja materijalna šteta

VOŽNJA U PIJANOM STANJU USLED KOJE JE NANETA MANJA MATERIJALNA ŠTETA	BRJ	PROCENAT
Kazna zatvora	92	30,3%
Uslovna zatvorska kazna	60	19,7%
Tretman lečenjem	48	15,8%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	34	11,2%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	27	8,9%
Medijacija (posredovanje)	12	3,9%
Upozorenje/ opomena	11	3,6%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	10	3,3%
Neka druga mera	10	3,3%
Ukupno	304	100,0%

Posmatrano prema mestu, uočava se da ispitanici iz Beograda u većoj meri podržavaju kaznu zatvora za učinioce saobraćajnih delikata zbog vožnje u pijanom stanju nego ispitanici iz drugih mesta u kojima je istraživanje realizovano ($\chi^2=12,363$; $df=4$; $p=0,015$). Sa druge strane, za meru obavljanja

društveno korisnog rada u slučaju ovog kažnjivog ponašanja u većoj meri su se opredeljivali ispitanici iz Kragujevca dok se najređe za nju odlučuju ispitanici iz Zrenjanina ($\chi^2=10,953$; $df=4$; $p=0,027$).

Utvrđeno je da ispitanici koji su razvedeni u većoj meri podržavaju nadoknadu štete žrtvi od strane učinioca kao adekvatnu meru u slučaju vožnje u pijanom stanju usled koje je naneta manja materijalna šteta.

Tabela 27. Povezanost bračnog statusa i izbora nadoknade kao adekvatne mere društvenog reagovanja u slučaju vožnje u pijanom stanju

BRAČNI STATUS		NADOKNADA U SLUČAJU VOŽNJE U PIJANOM STANJU		UKUPNO
		DA	NE	
Udata/oženjen	Broj	7	134	141
	Procenat	5,0%	95,0%	100,0%
Živim u vanbračnoj zajednici	Broj	0	14	14
	Procenat	0%	100,0%	100,0%
Razvedena/ razveden	Broj	6	13	19
	Procenat	31,6%	68,4%	100,0%
Udovica/udovac	Broj	3	21	24
	Procenat	12,5%	87,5%	100,0%
Neudata/ neoženjen	Broj	11	95	106
	Procenat	10,4%	89,6%	100,0%
Ukupno	Broj	27	277	304
	Procenat	8,9%	91,1%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=16,814, $df=4$, $p=0,002$

Pol, starost, obrazovanje, kao ni iskustvo viktmizacije ili povređivanja drugih ne utiču značajno na opredeljivanje ispitanika ni za jednu meru društvenog reagovanja na ovo kažnjivo ponašanje.

Izazivanje saobraćajne nezgode u kojoj je jedno lice povređeno

Kao adekvatnu meru društvenog reagovanja za izazivanje saobraćajne nezgode u kojoj je jedno lice povređeno, ispitanici su najčešće navodili kaznu zatvora (41,4%), uslovnu osudu (21,1%) i obavljanje rada u korist društvene zajednice (11,5%), a onda i medijaciju (9,5%) i nadoknadu štete žrtvi od strane učinioca (7,6%).

Tabela 28. Mere društvenog reagovanja u slučaju izazivanja saobraćajne nezgode u kojoj je jedno lice povređeno

IZAZIVANJE SAOBRAĆAJNE NEZGODE U KOJOJ JE JEDNO LICE POVREĐENO	BROJ	PROCENAT
Kazna zatvora	126	41,4%
Uslovna zatvorska kazna	64	21,1%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	35	11,5%
Medijacija (posredovanje)	29	9,5%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	23	7,6%
Neka druga mera	11	3,6%
Tretman lečenjem	8	2,6%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	6	2,0%
Upozorenje/ opomena	2	0,7%
Ukupno	304	100,0%

Kada je potrebno reagovati na izazivanje saobraćajne nezgode u kojoj je jedno lice povređeno, podršku reagovanju uslovnom zatvorskom kaznom u značajno većoj meri daju ispitanici iz Niša u odnosu na ispitanike iz drugih mesta ($\chi^2=16,195$; $df=4$; $p=0,003$). Pored toga, u slučaju ovog kažnjivog dela, meru društveno korisnog rada u većoj meri biraju ispitanici iz Leskovca nego ispitanici iz drugih gradova u kojima je rađeno istraživanje ($\chi^2=59,384$; $df=4$; $p=0,001$).

Pol, starost, obrazovanje, kao ni iskustvo viktimizacije ili povređivanja drugih ne utiču značajno na opredeljivanje ispitanika ni za jednu meru društvenog reagovanja na ovo kažnjivo ponašanje.

Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje različitih kategorija učinilaca

Drugi način dolaženja do podataka o tome šta ispitanici misle o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija kao oblika društvenog reagovanja na kriminalitet, bio je da je ispitanicima data mogućnost da navedu koja bi mera bila adekvatna reakcija društva i države na nasilničko ponašanje određene kategorije lica i to: osobe ženskog, osoba muškog pola, sa jedne, i osobe različite starosti (14-16 godine, 16-18 godina, 18-21 godine, preko 21 godine i stariji od 65 godina), sa druge strane. Za svaku od navedenih kategorija lica prema polu i starosti ispitanici su mogli da izaberu jednu ili više mera koje bi, po njihovom mišljenju, bile adekvatna reakcija društva i države. Mere koje su bile ponuđene su iste kao i napred navedene mere o kojima je bilo reči.

a) Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osoba različitog pola

S obzirom na mogućnost višestrukih odgovora u slučaju ovog pitanja, kada je u pitanju opredeljivanje ispitanika za jednu ili više mera društvene reakcije na nasilničko ponašanje žena, zabeleženo je ukupno 686 odgovora. Najveći broj odgovora ispitanika o merama koje bi bile primerene za reagovanje

na nasilničko ponašanje punoletne žene odnosio se na uslovnu osudu – 139 (20,3%), potom, kaznu zatvora – 131 (19,1%), a onda obavljanje rada u korist društvene zajednice – 121 (17,6%). Slede tretman lečenjem – 80 (11,7%), nadoknada štete žrtvi od strane učinioca – 79 (11,5%), medijacija – 61 (8,9%), privatni dogovor između žrtve i učinioca – 38 (5,5%) i upozorenje/opomena – 35 (5,1%). Dva odgovora ispitanika (0,3%) odnosila su se na druge mere i to javno osramoćivanje, isticanje osude ili etiketiranje i neku drugu meru, koja nije bila precizirana.

Tabela 29. Mere društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje punoletne žene

MERE DRUŠTENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE PUNOLETNE ŽENE	BROJ	PROCENAT
Uslovna zatvorska kazna	139	20,3%
Kazna zatvora	131	19,1%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	121	17,6%
Tretman lečenjem	80	11,7%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	79	11,5%
Medijacija (posredovanje)	61	8,9%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	38	5,5%
Upozorenje/opomena	35	5,1%
Neka druga mera	2	0,3%
Ukupno	686	100,0%

Ukoliko bismo, kao i prethodnom segmentu, odgovore ispitanika svrstali u dve grupe: na one koji se odnose na kaznu zatvora, sa jedne, i one koji se odnose na alternativne sankcije, mere i vidove postupanja, sa druge strane, uočava se da alternative zatvoru čine oko 80% odgovora ispitanika o adekvatnim merama reagovanja na nasilničko ponašanje punoletne žene, bilo kao samostalnih vidova reagovanja ili, eventualno, uz kaznu zatvora. Pri tome, unutar grupe odgovora koji se odnose na alternative zatvoru, 54,1% čine mere sa manjim ili većim stepenom restorativnosti (mere koje podrazumevaju restorativni proces - medijacija i privatni dogovor žrtve i učinioca, i mere koje predstavljaju mogući restorativni ishod - obavljanje rada u korist društvene zajednice i nadoknada štete). Potom sledi uslovna osuda - 25,1% i tretman lečenjem - 14,5%, dok upozorenje/opomena ima najmanju podršku - 6,3%.

Sa druge strane, kada je u pitanju nasilničko ponašanje punoletnog muškarca, od ukupno 676 odgovora ispitanika koji su se odnosili na mere reagovanja u ovom slučaju, najveći broj se odnosi na kaznu zatvora – 168 (24,9%), potom na uslovnu osudu – 146 (21,6%), a onda na obavljanje rada u korist društvene zajednice - 110 (16,3%). Slede tretman lečenjem – 73 (10,8%), nadoknada štete žrtvi od strane učinioca – 70 (10,4%), medijacija – 54 (8,0%), upozorenje/opomena – 30 (4,4%) i privatni dogovor između žrtve i učinioca – 23 (3,4%). Navedene su još dve mere (0,3%) – novčana kazna i javno osramoćivanje, isticanje osude ili etiketiranje osobe.

Tabela 30. Mere društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje punoletnog muškarca

MERE DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE PUNOLETNOG MUŠKARCA	BROJ	PROCENAT
Kazna zatvora	168	24,9%
Uslovna zatvorska kazna	146	21,6%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	110	16,3%
Tretman lečenjem	73	10,8%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	70	10,4%
Medijacija (posredovanje)	54	8,0%
Upozorenje/opomena	30	4,4%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	23	3,4%
Neka druga mera	2	0,3%
Ukupno	676	100,0%

Kada su u pitanju muškarci kao učinioci nasilničkog ponašanja, primećuje se da se četvrtina odgovora ispitanika odnosi na primenu kazne zatvora, dok se u 74,9% odgovora nailazi na davanje mogućnosti primene alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, bilo kao samostalnih oblika reagovanja ili, eventualno, uz kaznu zatvora. Kada su u pitanju odgovori ispitanika koji se odnose na alternative zatvoru, uočava se da 50,8% čine mere sa elementima restorativnosti, 28,9% uslovna osuda, 14,4% tretman lečenjem i 5,9% upozorenje/opomena.

Na osnovu ovih podataka može se uočiti da ispitanici pokazuju otvorenost ka primeni alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja u slučaju nasilničkog ponašanja kako žena, tako i muškarca. Ipak, primećuje se da ispitanici daju nešto više podrške primeni alternativnih oblika reagovanja na nasilničko ponašanje žena nego muškaraca.

b) Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osoba različite starosti

Na pitanje o adekvatnim merama reagovanja na nasilničko ponašanje mlađih maloletnika (lica od 14 do 16 godina), dobijeno je ukupno 535 odgovora. Pri tome, najveći broj njih odnosi se na primenu mere rada u korist društvene zajednice – 113 (21,1%) i upozorenje/opomeni – 101 (18,9%). Slede medijacija – 81 (15,1%), tretman lečenjem – 74 (13,8%), nadoknada štete žrtvi od strane učinioca – 49 (9,2%), uslovna osuda – 42 (7,9%) i privatni dogovor između žrtve i učinioca – 36 (6,7%). Ispitanici su navodili i neke druge mere – 20 (3,7%), kao što su: upućivanje u vaspitno-popravni dom (10), da roditelji idu u zatvor (2), da roditelji budu kažnjeni (3), „istući duplo“, nadoknada štete žrtvi nasilja od strane roditelja, razgovor sa psihologom, šiba i uključivanje porodice u tretman lečenja. Uočava se da se među merama koje su sami ispitanici navodili izdvajaju mere represivnog karaktera. Najmanju podršku, prema odgovorima ispitanika, ima kazna zatvora.

Tabela 31. Mjere društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osobe od 14 do 16 godina (mlađeg maloletnika)

MJERE DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE OSOBE OD 14 DO 16 GODINA	BROJ	PROCENAT
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	113	21,1%
Upozorenje/opomena	101	18,9%
Medijacija (posredovanje)	81	15,1%
Tretman lečenjem	74	13,8%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	49	9,2%
Uslovna zatvorska kazna	42	7,9%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	36	6,7%
Kazna zatvora	19	3,6%
Neka druga mera	20	3,7%
Ukupno	535	100,0%

Kada su u pitanju stariji maloletnici (osobe između 16 i 18 godina), dobijeno je ukupno 560 odgovora ispitanika o adekvatnim merama reagovanja u slučaju nasilničkog ponašanja. Najčešća mera za koju se ispitanici opredeljuju je obavljanje rada u korist društvene zajednice – 130 (23,2%). Slede upozorenje/opomena – 79 (14,1%), medijacija – 77 (13,8%) i tretman lečenjem – 71 (12,7%); potom, nadoknada štete žrtvi od strane učinioca – 61 (10,9%), uslovna osuda – 57 (10,2%), kazna zatvora – 40 (7,1%) i privatni dogovor između žrtve i učinioca – 31 (5,5%). I ovom prilikom su od strane ispitanika navedene neke druge mere – 14 (2,5%) od kojih je najčešća upućivanje u vaspitno-popravni dom (8), kažnjavanje roditelja (3), nadoknađivanje štete žrtvi od strane roditelja/staraoca, razgovor sa psihologom i uključivanje porodice u tretman lečenja, dakle, slično kao u slučaju mlađih maloletnika.

Tabela 32. Mjere društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osobe od 16 do 18 godina (starijeg maloletnika)

MJERE DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE OSOBE OD 16 DO 18 GODINA	BROJ	PROCENAT
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	130	23,2%
Upozorenje/opomena	79	14,1%
Medijacija (posredovanje)	77	13,8%
Tretman lečenjem	71	12,7%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	61	10,9%
Uslovna zatvorska kazna	57	10,2%
Kazna zatvora	40	7,1%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	31	5,5%
Neka druga mera	14	2,5%
Ukupno	560	100,0%

Sledeću starosnu kategoriju činila su mlađa punoletna lica - lica između 18 i 21 godine. U pogledu mogućih vidova reagovanja na njihovo nasilničko ponašanje, dobijeno je ukupno 612 odgovora. Među merama za koje su se ispitanici opredeljivali najzastupljenije su obavljanje rada u korist društvene zajednice – 134 (21,9%), kazna zatvora – 110 (18,0%) i uslovna zatvorska kazna – 104 (17,0%). Slede medijacija – 72 (11,8%), nadoknada štete žrtvi od strane učinioca – 67 (10,9%) i tretman lečenjem – 61 (10,0%), a onda i upozorenje/opomena – 38 (6,2%) i privatni dogovor između žrtve i učinioca – 23 (3,8%). Navedene su i dve mere koje nisu bile ponuđene ispitanicima: javno osramoćivanje i uključivanje porodice u tretman lečenja.

Tabela 33. Mere društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osobe od 18 do 21 godine (mlađeg punoletnog lica)

MERE DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE OSOBE OD 18 DO 21 GODINE	BROJ	PROCENAT
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	134	21,9%
Kazna zatvora	110	18,0%
Uslovna zatvorska kazna	104	17,0%
Medijacija (posredovanje)	72	11,8%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	67	10,9%
Tretman lečenjem	61	10,0%
Upozorenje/opomena	38	6,2%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	23	3,8%
Neka druga mera	2	0,3%
Nema podataka	1	0,2%
Ukupno	612	100,0%

Među odgovorima ispitanika o adekvatnim merama reagovanja na nasilničko ponašanje osoba starijih od 21 godine (ukupno 636 odgovora), najveći broj se odnosi na kaznu zatvora – 167 (26,3%) i uslovnu zatvorsku kaznu – 147 (23,1%), onda na obavljanje rada u korist društvene zajednice – 104 (16,4%). Prema zastupljenosti mera u odgovorima ispitanika slede tretman lečenjem – 64 (10,1%), nadoknada štete žrtvi od strane učinioca – 57 (9,0%), medijacija – 53 (8,3%), upozorenje/opomena – 23 (3,6%) i privatni dogovor između žrtve i učinioca – 18 (2,8%). Tri mere (0,5%) koje su dodate od strane ispitanika su novčana kazna, javno osramoćivanje i „da ga istuku kao u Crnoj travi“.

Tabela 34. Mere društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osobe starije od 21 godine

MERE DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE OSOBE STARIJE OD 21 GODINE	BROJ	PROCENAT
Kazna zatvora	167	26,3%
Uslovna zatvorska kazna	147	23,1%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	104	16,4%
Tretman lečenjem	64	10,1%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	57	9,0%
Medijacija (posredovanje)	53	8,3%
Upozorenje/opomena	23	3,6%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	18	2,8%
Neka druga mera	3	0,5%
Ukupno	636	100,0%

Najzad, kada je u pitanju kategorija učinilaca nasilničkog ponašanja starija od 65 godina, dobijeno je ukupno 538 odgovora ispitanika o adekvatnim merama reagovanja. Najučestaliji izbor ispitanika je uslovna osuda - 117 (21,7%), zatim kazna zatvora – 97 (18,0%) i tretman lečenjem – 90 (16,7%). Ređe su birane nadoknada štete od strane učinioca – 65 (12,1%), medijacija – 56 (10,4%) i obavljanje rada u korist društvene zajednice – 56 (10,4%). Ispitanici su u najmanjoj meri navodili upozorenje/opomenu – 31 (5,8%) i privatni dogovor između žrtve i učinioca – 24 (4,5%). Navedene su i dve (0,4%) druge mere – smrtna kazna i javno osramoćivanje.

Tabela 35. Mere društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osobe starije od 65 godina

MERE DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE OSOBE STARIJE OD 65 GODINA	BROJ	PROCENAT
Uslovna zatvorska kazna	117	21,7%
Kazna zatvora	97	18,0%
Tretman lečenjem	90	16,7%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	65	12,1%
Medijacija (posredovanje)	56	10,4%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	56	10,4%
Upozorenje/opomena	31	5,8%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	24	4,5%
Neka druga mera	2	0,4%
Ukupno	538	100,0%

Podaci o merama reagovanja na nasilničko ponašanje osoba različite starosti pokazuju da sa povećanjem starosti učinilaca raste i stepen represivnosti ispitanika (posmatrano u vezi sa

opredeljivanjem za kaznu zatvora), pri čemu je stepen represivnosti posebno izražen u odnosu na lica starija od 21 godine, ali se isto tako beleži postepeno smanjivanje represivnosti u odnosu na lica starija od 65 godina. Kada su u pitanju maloletnici, posebno mesto, prema odgovorima ispitanika, zauzimaju rad u javnom interesu, upozorenje/opomena i medijacija. Društveno koristan rad je važna mera reagovanja i na nasilničko ponašanje mladih punoletnih lica. Kod ove kategorije uočava se i značaj uslovne osude, ali i opadanje podrške za primenu medijacije između žrtve i učinioca u odnosu na podršku koju ispitanici daju ovoj meri kada su u pitanju maloletnici, pri čemu podrška medijaciji ponovo raste kada je u pitanju reagovanje na nasilničko ponašanje lica starijih od 65 godina.

Mišljenje ispitanika o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija u slučaju različitih kažnjivih ponašanja

Treći način dolaženja do podataka o tome šta misle ispitanici o mogućnostima primene mera restorativne pravde i alternativnih sankcija u odgovoru na kažnjiva ponašanja, kao što je napred već navedeno, usledio je nakon davanja informacija o tome šta je restorativna pravda i koji je njen cilj, kao i šta se podrazumeva pod alternativnim sankcijama i merama. Nakon što su informisani o restorativnoj pravdi i alternativnim sankcijama, ispitanici su zamoljeni da navedu da li se slažu ili ne sa primenom određenih vidova društvenog reagovanja na ponašanja koja su im prethodno bila predočena bez detalja i to onda kada dobiju više informacija za svaki pojedinačni slučaj (na primer, o tome da je učinilac muškarac ili žena, punoletno lice ili maloletnik, da li je u pitanju primarni delinkvent ili povratnik, ko je žrtva u konkretnom slučaju, pod kojim okolnostima je delo izvršeno i slično). Ispitanici su tako mogli da pročitaju ukupno jedanaest slučajeva (scenarija) u vezi sa kojima su upitani da li bi određeni oblik reagovanja (koji je takođe naveden u opisu svakog slučaja) bio adekvatan u svakom pojedinačnom slučaju. Pri tome, uz odgovarajuće modifikacije, ispitanicima su bila data tri slučaja imovinskog kriminaliteta (džeparenje u autobusu, provala u stan i krađa TV, i krađa robe u prodavnici u vrednosti od 3000 dinara), tri slučaja nasilničkog kriminaliteta (vezano za nanošenje lakih telesnih povreda i naslje u porodici) i jedan slučaj saobraćajnog delikta. Pri tome, opisi pojedinih slučajeva (imovinskih delikata) su ponovljeni po dva puta s tim što su se razlikovali prema tome ko su učinioci u konkretnom slučaju (učinioci različite starosti, pola i kriminalne prošlosti).

Kada su u pitanju slučajevi imovinskog kriminaliteta, predložena je mera posredovanja između žrtve i učinioca, dakle, da se putem dijaloga uz pomoć treće (neutralne) strane dođe do restorativog ishoda (izvinjenja, naknade štete putem, na primer, vraćanja ukradene stvari ili nadoknade vrednosti ukadene stvari ili putem obavljanja rada u korist žrtve). U slučajevima nasilničkog kriminaliteta, u zavisnosti od slučaja, predložene su bile sledeće mere: posredovanje između žrtve i učinioca, nepokretanje sudskog postupka uz prihvatanje obaveze učinioca da se podvrgne tretmanu za nasilnike i „kućni zatvor“. Najzad, u slučaju saobraćajnih delikata predložena je bila uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom (da učinilac ostane na slobodi i da prihvati obavezu da ublaži pričinjenu štetu, na primer, plaćanjem iznosa potrebnog za lečenje povređenog, i da se izmiri sa žrtvom).

U nastavku sledi analiza odgovora ispitanika, koji su svrstani u tri grupe prema tri vrste kriminaliteta u koje su svrstani slučajevi koji su bili predočeni ispitanicima.

a) Mišljenje ispitanika o mogućnosti primene mera restorativnog karaktera u slučaju imovinskih delikata

Prvi slučaj imovinskog delikta bilo je džeparenje u autobusu. U prvom datom opisu situacije u kojoj je jedno lice odžeparilo jednu osobu u autobusu, učinilac je bio mladić od 17 godina, a u drugom muškarac star 35 godina. Ispitanici su pitani da li bi u ovom slučaju adekvatan način reagovanja bio da se mladić, odnosno punoletni muškarac sretne sa osobom koju je odžepario i da putem dijaloga, uz pomoć treće osobe (posrednika), dođu zajedno do sporazuma o tome da se učinilac izvini toj osobi i vrati ono što je ukrao (posredovanje između žrtve i učinioca).

Tabela 36. Odgovori ispitanika na mogućnost primene posredovanja između žrtve i učinioca u slučaju džepne krađe

POSREDOVANJE U SLUČAJU DŽEPARENJA U AUTOBUSU	UČINILAC JE MLADIĆ OD 17 GODINA		UČINILAC JE MUŠKARAC OD 35 GODINA	
	BROJ	PROCENAT	BROJ	PROCENAT
Da	187	61,5%	96	31,6%
Ne	79	26,0%	170	55,9%
Ne znam	13	4,3%	19	6,3%
Zavisi	24	7,9%	18	5,9%
Drugo	1	0,3%	1	0,3%
Ukupno	304	100,0%	304	100,0%

Kao što se vidi u tabeli 36, više od polovine ispitanika – njih 187 (61,5%), odgovorilo je da bi posredovanje između žrtve i učinioca bio adekvatan način reagovanja u slučaju u kome je učinilac mladić od 17 godina. Nasuprot njima, 79 (26,0%) ispitanika dalo je negativan odgovor, 24 (7,9%) je navelo da odluka o načinu reagovanja zavisi od nekih okolnosti, 13 (4,3%) ispitanika smatra da ne zna koji način reagovanja bi bio adekvatan, dok je jedan ispitanik (0,3%) naveo da je neki drugi način kažnjavanja adekvatan.

Međutim, u slučaju kada je učinilac istog kažnjivog ponašanja punoletni muškarac od 35 godina, podaci pokazuju da je 96 (31,6%) ispitanika navelo da bi posredovanje između žrtve i učinioca bio adekvatan način reagovanja, dok njih 170 (55,9%) ne deli ovo mišljenje. Uz to, 19 (6,3%) ispitanika ne zna koji način reagovanja bi trebalo primeniti, 18 (5,9%) ispitanika smatra da način reagovanja zavisi od nekih okolnosti, dok jedan (0,3%) ispitanik smatra da bi drugi način reagovanja bio adekvatan.

Podaci do kojih se došlo pokazuju da pol ispitanika značajno utiče na podršku koju oni daju posredovanju između žrtve i učinioca u slučaju džeparenja, i to u obe navedene situacije. Tako, u slučaju kada je mladić od 17 godina uhvaćen nakon džeparenja, ispitanice u većoj meri podržavaju dijalog mladića sa osobom koju je odžepario kao adekvatan odgovor na ovakvo ponašanje u odnosu na ispitanike muškog pola.

Tabela 37. Uticaj pola ispitanika na podršku posredovanju između žrtve i učinioca u slučaju džeparenja kada je učinilac mladić od 17 godina

POL		POSREDOVANJE KOD DŽEPARENJA U AUTOBUSU, UČINILAC MLADIĆ OD 17 GODINA		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	83	49	132
	Procenat	62,9%	37,1%	100,0%
Ženski	Broj	104	30	134
	Procenat	77,6%	22,4%	100,0%
Ukupno	Broj	187	79	266
	Procenat	70,3%	29,7%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=6,913, df=1, p=0,006

Isto tako, i u slučaju kada je učinilac muškarac starosti 35 godina, posredovanje između žrtve i učinioca u većoj meri podržavaju žene iz uzorka nego muški ispitanici.

Tabela 38. Uticaj pola ispitanika na podršku posredovanju između žrtve i učinioca u slučaju džeparenja kada je učinilac muškarac starosti 35 godina

POL		POSREDOVANJE KOD DŽEPARENJA U AUTOBUSU, UČINILAC MLADIĆ OD 35 GODINA		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	42	98	140
	Procenat	30,0%	70,0%	100,0%
Ženski	Broj	54	72	126
	Procenat	42,9%	57,1%	100,0%
Ukupno	Broj	96	170	266
	Procenat	36,1%	63,9%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=4,753, df=1, p=0,020

Pored toga, nalazi do kojih se došlo pokazuju da u slučaju mladića od 17 godina koji je uhvaćen nakon džeparenja, ispitanici koji su imali iskustvo viktimizacije u većoj meri podržavaju posredovanje između žrtve i učinioca kao adekvatan način reagovanja, nego ispitanici koji nisu imali iskustvo viktimizacije.

Tabela 39. Uticaj viktimiziranosti ispitanika na podršku posredovanju između žrtve i učinioca u slučaju džeparenja kada je učinilac mladić od 17 godina

VIKTIMIZACIJA		POSREDOVANJE KOD DŽEPARENJA U AUTOBUSU, UČINILAC MLADIĆ OD 17 GODINA		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	111	37	148
	Procenat	75,0%	25,0%	100,0%
Ženski	Broj	76	42	118
	Procenat	64,4%	35,6%	100,0%
Ukupno	Broj	187	79	266
	Procenat	70,3%	29,7%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=3,529, df=1, p=0,041

Ovi podaci pokazuju da uzrast učinioca određuje ispitanike da prihvate ili ne prihvate posredovanje između žrtve i učinioca kao adekvatan vid reagovanja u datom slučaju. Drugim rečima, ispitanici su otvoreniji za primenu posredovanja između žrtve i učinioca u slučaju džeparenja kada je učinilac maloletnik. Pored toga, nalazi pokazuju da su žene spremnije nego muškarci iz ispitanog uzorka da podrže posredovanje između žrtve i učinioca kao adekvatan vid reagovanja u slučaju džeparenja. Takođe, podatak da ispitanici sa iskustvom viktimizacije podržavaju ovaj vid reagovanja na džeparenje u većoj meri nego oni koji takvo iskustvo nisu imali, govori u prilog tome da i same žrtve imaju potrebu da se sretnu sa učiniocem i zajednički razreše nastalu situaciju, posebno u situaciji kada je učinilac maloletan, kao i da osobe sa iskustvom viktimizacije nisu represivnije od onih koji takvo iskustvo nemaju.

Drugi slučaj imovinskog delikta odnosio se na provalu u stan u komšiluku iz koga je ukraden TV aparat. U oba data scenarija učinilac je mladić star 23 godine, s tim što je u prvom slučaju u pitanju bio primarni delinkvent, a u drugom povratnik (lice koje je po drugi put uhvaćeno nakon što je provalilo u stan u komšiluku i ukralo TV). Kao i kod prethodnog slučaja, i u ovom su ispitanici upitani da li bi, prema njihovom mišljenju, adekvatan način reagovanja bio da se mladić sastane sa vlasnikom stana u koji je provalio i da putem dijaloga, uz pomoć treće osobe (posrednika), dođu do sporazuma o tome da se on izvini vlasniku stana i vrati ukradeni TV ili nadoknadi vrednost ukradene stvari (posredovanje između žrtve i učinioca).

Tabela 40. Odgovori ispitanika na mogućnost primene posredovanja između žrtve i učinioca u slučaju provale u stan

POSREDOVANJE U SLUČAJU PROVALE U STAN U KOMŠILUKU	PRIMARNI DELINKVENT		POVRATNIK	
	BROJ	PROCENAT	BROJ	PROCENAT
Da	121	39,8%	30	9,9%
Ne	147	48,4%	260	85,5%
Ne znam	21	6,9%	9	3,0%
Zavisi	15	4,9%	4	1,3%
Ukupno	304	100,0%	304	100,0%

Podaci pokazuju da je oko 40% ispitanika navelo da bi posredovanje između žrtve i učinioca bio adekvatan vid reagovanja u slučaju primarnog delinkventa - 121 (39,8%), dok skoro polovina ispitanika (147 ili 48,4%) ne deli ovo mišljenje (tabela 40). Sa druge strane, pak, kada je u pitanju primena posredovanja u slučaju lica koje je po drugi put uhvaćeno u vršenju istog kažnjivog ponašanja, svega 30 (9,9%) ispitanika je navelo da bi to bio adekvatan način reagovanja, dok je najveći broj ispitanika - 260 (85,5%) naveo da u ovom slučaju posredovanje između žrtve i učinioca ne bi bila adekvatna reakcija.

Dobijeni podaci pokazuju da pol ispitanika značajno utiče na spremnost da se u obe predočene situacije prihvati posredovanje između žrtve i učinioca kao adekvatan vid reagovanja. Naime, u oba slučaja su žene iz ispitnog uzorka te koje u značajno većoj meri nego muški ispitanici podržavaju dijalog mladića sa vlasnikom stana kao adekvatan odgovor na ovakvo ponašanje. Tako u slučaju u kome je u pitanju primarni delinkvent, 70 (53,8%) žena i 51 (37%) muškarac iz uzorka podržava primenu posredovanja između žrtve i učinioca. Sa druge strane, u slučaju kada je mladić po drugi put uhvaćen u vršenju istog dela, 20 (13,8%) ispitanica i 10 (6,9%) ispitanika podržava primenu posredovanja kao adekvatnog odgovora na dato kažnjivo ponašanje.

Tabela 41. Uticaj pola ispitanika na podršku posredovanju između žrtve i učinioca u slučaju provale u stan kada je učinilac primarni delikvent

POL		POSREDOVANJE KOD PROVALE U STAN, UČINILAC PRIMARNI DELIKVENT		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	51	87	138
	Procenat	37,0%	63,0%	100,0%
Ženski	Broj	70	60	130
	Procenat	53,8%	46,2%	100,0%
Ukupno	Broj	121	147	268
	Procenat	45,1%	54,9%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=7,711, df=1, p=0,005

Tabela 42. Uticaj pola ispitanika na podršku posredovanju između žrtve i učinioca u slučaju provale u stan kada je učinilac povratnik

POL		POSREDOVANJE KOD PROVALE U STAN, UČINILAC POV RATNIK		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	10	135	145
	Procenat	6,9%	93,1%	100,0%
Ženski	Broj	20	125	145
	Procenat	13,8%	86,2%	100,0%
Ukupno	Broj	30	260	290
	Procenat	10,3%	89,7%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=3,718, df=1, p=0,041

Pored toga, u slučaju u kome je mladić primarni delinkvent, posredovanje kao vid reagovanja u značajno većoj meri podržavaju ispitanici od 18-35 godina, nego ispitanici iz drugih starosnih grupa.

Tabela 43. Uticaj starosti ispitanika na podršku posredovanju između žrtve i učinioca u slučaju provale u stan kada je učinilac primarni delikvent

UZRAST		POSREDOVANJE KOD PROVALE U STAN, UČINILAC PRIMARNI DELIKVENT		UKUPNO
		DA	NE	
18-35 godina	Broj	57	45	102
	Procenat	55,9%	44,1%	100,0%
36-60 godina	Broj	32	56	88
	Procenat	36,4%	63,6%	100,0%
Preko 60 godina	Broj	32	46	78
	Procenat	41,0%	59,0%	100,0%
Ukupno	Broj	121	147	268
	Procenat	4,9%	95,1%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=8,023, df=2, p=0,018

Najzad, ispitanici koji nisu imali ranije iskustvo viktimizacije u značajno većoj meri podržavaju posredovanje između žrtve i učinioca u slučaju mladića koji je po drugi put provalio u stan i ukrao TV, nego ispitanici koji su takvo iskustvo imali.

Tabela 44. Uticaj viktimiziranosti ispitanika na podršku posredovanju između žrtve i učinioca u slučaju provale u stan kada je učinilac povratnik

POL		POSREDOVANJE KOD PROVALE U STAN, UČINILAC POVRTNIK		UKUPNO
		DA	NE	
Da	Broj	9	155	164
	Procenat	5,5%	94,5%	100,0%
Ne	Broj	21	105	126
	Procenat	16,7%	83,3%	100,0%
Ukupno	Broj	30	260	290
	Procenat	10,3%	89,7%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=9,601, df=1, p=0,002

Ovi nalazi ukazuju da informacija o tome da li je učinilac primarni delinkvent ili povratnik utiče na opredeljivanje ispitanika za primenu posredovanja kao restorativnog procesa u reagovanju na dato kažnjivo ponašanje. Sasvim očekivano, procentualno gledano, četiri puta manje ispitanika pruža podršku primeni ovog restorativnog pristupa u reagovanju na kažnjivo ponašanje povratnika nego kada je učinilac primarni delinkvent. Takođe, kao i u slučaju džeparenja, žene iz uzorka pokazuju više spremnosti da podrže primenu posredovanja između žrtve i učinioca kao adekvatan vid reagovanja u slučaju provale u stan. Mlađi ispitanici daju više prednosti nego stariji posredovanju između žrtve i učinioca kada je u pitanju primarni delinkvent. Najzad, ispitanici koji su imali iskustvo viktimizacije pokazuju manje spremnosti da prihvate ovu meru u slučaju povrata.

Najzad, kao treći primer imovinskog delikta dat je slučaj krađe robe u privatnoj prodavnici u vrednosti od 3000 dinara. U prvom scenariju, na mestu lica koje je izvršilo ovo delo bila je žena stara 45 godina, a u drugom, muškarac star 47 godina. Ispitanici su u oba slučaja upitani da li bi u opisanom slučaju bilo adekvatno da se žena, odnosno muškarac koji su uhvaćeni u krađi sretnu sa vlasnikom prodavnice i da putem dijaloga, uz pomoć treće osobe (posrednika), dođu do sporazuma o tome da se lice koje je ukralo robu izvini vlasniku prodavnice i nadoknadi vrednost ukradene robe putem obavljanja rada u korist vlasnika prodavnice (npr. pomaganje u slaganju robe na rafove) (posredovanje između žrtve i učinioca).

Tabela 45. Odgovori ispitanika na mogućnost primene posredovanja između žrtve i učinioca u slučaju krađe robe u prodavnici

POSREDOVANJE U SLUČAJU KRAĐE ROBE U PRIVATNOJ PRODAVNICI	ŽENA IZVRŠITELJKA		MUŠKARAC IZVRŠILAC	
	BROJ	PROCENAT	BROJ	PROCENAT
Da	172	56,6%	157	51,6%
Ne	84	27,6%	98	32,2%
Ne znam	26	8,6%	27	8,9%
Zavisí	22	7,2%	22	7,2%
Ukupno	304	100,0%	304	100,0%

Podaci do kojih se došlo pokazuju da u slučaju u kome je žena izvršiteljka ovog dela, nešto više od polovine ispitanika – 172 (56,6%) smatra da bi navedeni vid reagovanja bio adekvatan. Nešto manje od jedne trećine njih (84 ili 27,6%) ne deli ovo mišljenje. Sa druge strane, u sličnom procentu su ispitanici dali podršku primeni opisanog načina reagovanja i kada se na mestu učinioca nađe lice muškog pola: 157 (51,6%) ispitanika smatra ovaj način reagovanja adekvatnim i kada je učinilac muškarac.

Kada je u pitanju uticaj drugih faktora na opredeljivanje za primenu ove mere u datom slučaju, statistički značajna razlika utvrđena je samo između iskustva viktimizacije i spremnosti da se podrži posredovanje između žrtve i učinioca u oba data primera, dakle, nezavisno od toga da li je u konkretnom slučaju učinilac osoba ženskog ili muškog pola. Tako ispitanici sa iskustvom viktimizacije u većoj meri podržavaju posredovanje kao adekvatnu meru u slučaju kada je žena ukrala robu u prodavnici nego ispitanici koji nisu imali takvo iskustvo.

Tabela 46. Uticaj viktimiziranosti ispitanika na podršku posredovanju između žrtve i učinioca u slučaju krađe robe u privatnoj prodavnici kada je učinilac žena

VIKTIMIZACIJA		POSREDOVANJE KOD KRAĐE ROBE U PRODAVNICI, UČINILAC ŽENA		UKUPNO
		DA	NE	
Da	Broj	102	39	141
	Procenat	72,3%	27,7%	100,0%
Ne	Broj	70	45	115
	Procenat	60,9%	39,1%	100,0%
Ukupno	Broj	172	84	256
	Procenat	67,2%	32,8%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=3,780, df=1, p=0,035

Takođe, u slučaju muškarca od 47 godina, koji je uhvaćen u krađi robe u privatnoj prodavnici u vrednosti od 3000 dinara, ispitanici sa iskustvom viktimizacije u većoj meri podržavaju dijalog nego ispitanici koji nisu imali iskustvo viktimizacije.

Tabela 47. Uticaj viktimiziranosti ispitanika na podršku posredovanju između žrtve i učinioca u slučaju krađe robe u privatnoj prodavnici kada je učinilac muškarac

VIKTIMIZACIJA		POSREDOVANJE KOD KRAĐE ROBE U PRODAVNICI, UČINILAC MUŠKARAC		UKUPNO
		DA	NE	
Da	Broj	94	45	139
	Procenat	67,6%	32,4%	100,0%
Ne	Broj	63	53	116
	Procenat	54,3%	45,7%	100,0%
Ukupno	Broj	157	98	255
	Procenat	61,6%	38,4%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=4,738, df=1, p=0,020

Dobijeni podaci govore u prilog tome da pol učinioca nema većeg uticaja na opredeljivanje ispitanika u korist primene posredovanja kao restorativnog procesa u reagovanju u slučaju koji je bio dat. Podatak da su u oba data slučaja krađe ispitanici sa iskustvom viktimizacije pokazali značajno više spremnosti da podrže posredovanje kao vid reagovanja još jednom govori u prilog činjenici da osobe sa iskustvom viktimizacije nisu represivnije nego osobe koje takvo iskustvo nemaju i da imaju potrebu za aktivnim uključivanjem u razrešenje situacija koje nastaju usled izvršenja krivičnog dela.

Podaci o primenivosti posredovanja između žrtve i učinioca u slučaju odabranih imovinskih delikata različite težine, pokazuju da su percipirana težina dela, starost učinioca i činjenica da li se radi o primarnom delinkventu ili povratniku okolnosti koje mogu da utiču na mišljenje ispitanika o tome da li je ova mera restorativnog karaktera adekvatan način reagovanja, te na davanje ili nedavanje podrške ovom restorativnom pristupu. Uz to, žene iz uzorka su pokazale značajno više spremnosti nego muškarci da prihvate posredovanje kao vid reagovanja u slučaju džepne krađe i provale u stan. Takođe, u nekim situacijama se pokazalo da su ispitanici sa iskustvom viktimizacije spremniji da podrže posredovanje između žrtve i učinioca nego oni koji takvo iskustvo nisu imali.

Isto tako, ako se posmatraju podaci u pogledu prihvatanja posredovanja kao restorativnog procesa kao vida reagovanja na imovinske delikte, primećuje se da u poređenju sa opredeljivanjem za ovaj vid reagovanja pre informisanja o restorativnoj pravdi i alternativnim sankcijama i merama, kao i bez više detalja o svakom pojedinom slučaju, kada su o tome ispitanici informisani, podrška ovoj meri je bila veća. Tako se, na primer, svega 5,9% ispitanika opredelilo za posredovanje (medijaciju) u slučaju džepne krađe kao adekvatnu meru reagovanja, ali u situaciji kada nisu imali više informacija o tome ko je učinilac niti šta posredovanje bliže znači. Kada su o tome informisani, oni su, procentualno gledano, dali veću podršku ovoj meri, posebno kada je učinilac maloletnik (u kom slučaju je ovu meru podržalo 61,5% ispitanika). Slično je i ako se uporede nalazi istraživanja vezano za primenu posredovanja između žrtve i učinioca u slučaju provale u stan i krađe robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara. Drugim rečima, opredeljivanje za neku meru i davanje podrške za njenu primenu zavisi i od količine informacija koje ispitanici imaju o konkretnom događaju, kao i od njihove informisanosti o samoj meri i o restorativnoj pravdi i alternativnim sankcijama uopšte.

b) Mišljenje ispitanika o mogućnosti primene mera restorativnog karaktera u slučaju nasilničkog kriminaliteta

Kada je u pitanju ispitivanje mišljenja građana o adekvatnim alternativnim vidovima reagovanja, odnosno postupanja u slučaju nasilničkog kriminaliteta, ispitanicima su date tri priče.

U prvom slučaju, ispitanici su zamoljeni da navedu da li bi u slučaju dečaka starog 15 godina, koji je naneo lake telesne povrede nepoznatom licu, adekvatan način reagovanja bio da se dečak sastane sa osobom koju je povredio i da putem dijaloga dođu do dogovora o tome kako da se razreši nastala situacija, da se on izvini povređenom i da se protiv njega ne pokreće sudski postupak; dakle, da se primeni posredovanje kao restorativni proces, koji bi vodio određenom restorativnom ishodu, te da to predstavlja vid skretanja klasične krivične procedure (mera diverzionog karaktera).

Tabela 48. Odgovori ispitanika na mogućnost primene posredovanja u slučaju nanošenje lakih telesnih povreda od strane dečaka starog 15 godina

POSREDOVANJE U SLUČAJU NANOŠENJE LAKIH TELESNIH POVREDA OD STRANE DEČAKA STAROG 15 GODINA	BROJ	PROCENAT
Da	160	52,6%
Ne	108	35,5%
Ne znam	25	8,2%
Zavisi	11	3,6%
Ukupno	304	100,0%

Nešto više od polovine ispitanika – 160 (51,6%) dalo je potvrđan odgovor na ovo pitanje, dakle, smatraju da bi nepokretanje sudskog postupka i primena posredovanja između žrtve i učinioca bio adekvatan način reagovanja u ovom slučaju. Nešto više od jedne trećine ispitanika - 108 (35,5%) ne deli ovo mišljenje. Pri tome, socio-demografske karakteristike ispitanika, kao ni njihovo iskustvo viktimizacije ili činjenja povređujućih ponašanja prema drugima ne utiču značajno na davanje podrške posredovanju između žrtve i učinioca kao vidu skretanja krivičnog postupka u datom slučaju.

U drugom primeru, ispitanici su zamoljeni da navedu da li bi u slučaju mladića starog 18 godina, koji zlostavlja svoju majku i koji joj je naneo telesne povrede, adekvatna reakcija bila da se ne pokrene sudski postupak pod uslovom da on prihvati da se podvrgne tretmanu za nasilnike.

Tabela 49. Odgovori ispitanika na mogućnost podvrgavanja tretmanu za nasilnike u slučaju nanošenje lakih telesnih povreda od strane mladića starog 18 godina kao uslov nepokretanja postupka

PODVRGAVANJE TRETMANU ZA NASILNIKE U SLUČAJU NANOŠENJE LAKIH TELESNIH POVREDA OD STRANE MLADIĆA STAROG 18 GODINA KAO USLOV NEPOKRETANJA POSTUPKA	BROJ	PROCENAT
Da	139	45,7%
Ne	124	40,8%
Ne znam	24	7,9%
Zavisi	16	5,3%
Drugo	1	0,3%
Ukupno	304	100,0%

Podaci do kojih se došlo pokazuju da je nešto manje od polovine ispitanika, tačnije njih 139 (45,7%) navelo da bi ovo bio adekvatan način reagovanja. Nasuprot tome, 124 (40,8%) ispitanika se ne slažu sa ovim načinom reagovanja. U ovom slučaju, istraživanjem nisu utvrđene statistički značajne razlike između ispitanika prema njihovim socio-demografskim karakteristikama ili iskustvima viktimizacije ili povređivanja drugih.

Najzad, u trećem primeru nasilničkog kriminaliteta, ispitanicima je bio dat slučaj žene stare 69 godina, koju je suprug zlostavljao dugi niz godina, a koja je, braneći se od nasilja, suprugu nanela povredu. U ovom slučaju, ispitanici su zamoljeni da navedu da li bi u ovom slučaju adekvatna reakcija bila da ova žena izrečenu kaznu zatvora izdržava u prostorijama u kojima živi („kućni zatvor,,).

Tabela 50. Odgovori ispitanika na mogućnost primene kućnog zatvora za ženu staru 69 godina u slučaju nanošenja povreda suprugu koji ju je zlostavljao

KUĆNI ZATVOR ZA ŽENU STARU 69 GODINA U SLUČAJU NANOŠENJA POVREDA SUPRUGU KOJI JU JE ZLOSTAVLJAO	BROJ	PROCENAT
Da	181	59,5%
Ne	64	21,1%
Ne znam	19	6,3%
Zavisi	19	6,3%
Drugo	21	6,9%
Ukupno	304	100,0%

Više od polovine ispitanika, 181 (59,5%), smatra da bi primena „kućnog zatvora“ u ovom slučaju bila adekvatna mera, odnosno način izvršenja zatvorske kazne. Oko jedne petine ispitanika (64 ili 21,1%) ne deli ovo mišljenje.

U ovom slučaju, ranije iskustvo viktimizacije utiče na davanje podrške primeni predložene mere: kaznu kućnog zatvora kao adekvatnu reakciju u ovom slučaju u većoj meri podržavaju ispitanici koji su bili viktimizirani, nego oni koji nisu.

Tabela 51. Uticaj viktimiziranosti ispitanika na stav o mogućnosti primene kućnog zatvora za ženu staru 69 godina u slučaju nanošenja povreda suprugu koji ju je zlostavljao

VIKTIMIZACIJA		KUĆNI ZATVOR ZA ŽENU STARU 69 GODINA U SLUČAJU NANOŠENJA POVREDA SUPRUGU KOJI JU JE ZLOSTAVLJAO		UKUPNO
		DA	NE	
Da	Broj	105	24	129
	Procenat	81,4%	18,6%	100,0%
Ne	Broj	76	40	116
	Procenat	65,5%	34,5%	100,0%
Ukupno	Broj	181	64	245
	Procenat	73,9%	26,1%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=7,979, df=1, p=0,004

Nalazi do kojih se došlo vezano za primenu alternativnih sankcija i mera, od kojih neki imaju i elemente restorativne pravde (u prvom od tri slučaja navedena u ovom segmentu), govore u prilog tome da ispitanici ukupno gledano daju podršku reagovanju alternativnim sankcijama i merama i u slučaju nasilničkog kriminaliteta. Uz to, kao i u slučaju imovinskog kriminaliteta, uočava se da je nivo podrške alternativnim sankcijama i merama viši nakon što su ispitanici informisani o restorativnoj pravdi i alternativnim sankcijama, kao i kada imaju više podataka o svakom konkretnom slučaju, posebno u pogledu vrste nasilja, težine dela, karakteristika učinioca, kao i odnosa između žrtve i učinioca i okolnosti koje su prethodile izvršenju dela.

c) Mišljenje ispitanika o mogućnosti primene mera restorativnog karaktera u slučaju saobraćajnih delikata

U pogledu reagovanja na saobraćajne delikte, ispitanicima je bio predložen slučaj dela ugrožavanja javnog saobraćaja. U prvom primeru, lice je upravljalo automobilom, koji je naleteo na pešaka koji je prelazio ulicu van pešačkog prelaza i nanelo mu telesne povrede, dok je u drugom slučaju lice, koje je u pijanom stanju upravljalo vozilom, pa je skrenulo sa puta, uletelo u park, naletelo na čoveka koji se tu našao i nanelo mu telesne povrede. Vežano za oba primera, ispitanici su zamoljeni da navedu da li bi ove situacije mogle da se razreše tako da licu koje je upravljalo vozilom bude izrečena uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom – dakle, da ostane na slobodi i da prihvati obavezu da ublaži pričinjenu štetu (na pimer, plaćanjem iznosa potrebnog za lečenje povređenog) i da se izmiri sa žrtvom.

Tabela 52. Odgovori ispitanika na mogućnost uslovne osude sa zaštitnim nadzorom za lice koje je upravljajući automobilom naletelo na pešaka koji je prelazio ulicu van pešačkog prelaza

USLOVNA OSUDA SA ZAŠTITNIM NADZOROM ZA LICE KOJE JE UPRAVLJAJUĆI AUTOMOBILOM NALETELO NA PEŠAKA KOJI JE PRELAZIO ULICU VAN PEŠAČKOG PRELAZA	BROJ	PROCENAT
Da	212	69,7%
Ne	37	12,2%
Ne znam	26	8,6%
Zависи	18	5,9%
Drugo	11	3,6%
Ukupno	304	100,0%

Dobijeni podaci pokazuju da je u prvom slučaju, u kome je lice koje je upravljajući automobilom naletelo na pešaka koji je prelazio ulicu van pešačkog prelaza, nanevši mu telesne povrede, skoro dve trećine ispitanika - 212 (69,7%) podržalo primenu uslovne osude sa zaštitnim nadzorom.

Sa druge strane, pak, kada je u pitanju vožnja u pijanom stanju usled koje je došlo do nezgode u kojoj je jedno lice povređeno, podaci pokazuju da su svega 34 (11,2%) ispitanika navela da bi uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom bila adekvatna reakcija.

Tabela 53. Odgovori ispitanika na mogućnost uslovne osude sa zaštitnim nadzorom za vožnju u pijanom stanju usled koje je došlo do nezgode u kojoj je jedno lice povređeno

USLOVNA OSUDA SA ZAŠTITNIM NADZOROM ZA VOŽNJU U PIJANOM STANJU USLED KOJE JE DOŠLO DO NEZGODE U KOJOJ JE JEDNO LICE POVREĐENO	BROJ	PROCENAT
Da	34	11,2%
Ne	243	79,9%
Ne znam	17	5,6%
Zависи	8	2,6%
Drugo	2	0,7%
Ukupno	304	100,0%

Uz to, podaci pokazuju da izricanje uslovne osude sa zaštitnim nadzorom u slučaju kada je lice koje je upravljalo automobilom naletelo na pešaka koji je prelazio ulicu van pešačkog prelaza i nanelo mu telesne povrede u većoj meri podržavaju žene iz uzorka nego muški ispitanici.

Tabela 54. Uticaj pola ispitanika na stav o mogućnosti uslovne osude sa zaštitnim nadzorom za lice koje je upravljajući automobilom naletelo na pešaka koji je prelazio ulicu van pešačkog prelaza

POL		USLOVNA OSUDA A ZAŠTITNIM NADZOROM ZA LICE KOJE JE UPRAVLJAJUĆI AUTOMOBILOM NALETELO NA PEŠAKA KOJI JE PRELAZIO ULICU VAN PEŠAČKOG PRELAZA		UKUPNO
		DA	NE	
Muški	Broj	100	26	126
	Procenat	79,4%	20,6%	100,0%
Ženski	Broj	112	11	123
	Procenat	91,1%	8,9%	100,0%
Ukupno	Broj	212	37	249
	Procenat	85,1%	14,9%	100,0%

Pirsonov hi-kvadrat=6,725, df=1, p=0,007

Ovi podaci govore u prilog zaključku da okolnosti pod kojima je jedno kažnjivo delo izvršeno utiču na (ne)opredeljivanje ispitanika za određenu meru, u ovom slučaju uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom, koja je alternativa zatvoru.

Stavovi ispitanika o principima restorativne pravde

Da bi se došlo do podataka o mišljenju ispitanika o ključnim principima restorativne pravde, odnosno o nivou slaganja sa njima, ispitanicima je bilo ponuđeno sedam tvrdnji:

1. Učiniocac kažnjivog dela treba da prihvati odgovornost za štetu koju je svojim ponašanjem naneo kao i za njeno popravlanje/nadoknadu.
2. Žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se sastane sa učiniocem i kaže mu kako je delo uticalo na nju, kakve je posledice pretrpela, kako se oseća, da li je tim ponašanjem pogođen još neko (na primer, članovi njene porodice) i da pita učinioca zašto je to uradio.
3. Žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se izjasni na koji način bi lice koje je nanelo štetu kažnjivim delom istu tu štetu trebalo da nadoknadi ili popravi.
4. Rad učinioca u korist društvene zajednice može da bude efikasnija mera nego kazna zatvora.
5. Lice koje izvrši kažnjivo delo treba da se izvini žrtvi.
6. Lice koje izvrši kažnjivo delo treba da nadoknadi štetu žrtvi.
7. Društvena zajednica treba da prihvati učinioca, pruži mu podršku i pomogne da se ponovo uklopi u zajednicu.

Ispitanici su odgovarali na četvorostepenoj Likertovoj skali u rangu od 1 („uopšte se ne slažem,“) do 4 („potpuno se slažem,“) za svaku predloženu tvrdnju. Za svaku tvrdnju izračunata je srednja vrednost.

Najveću podršku ispitanika imala je tvrdnja da „učinilac kažnjivog dela treba da prihvati odgovornost za štetu koju je svojim ponašanjem naneo kao i za njeno popravljnje/nadoknadu“ (M=3,87). Nešto manju podršku ispitanika imala je tvrdnja da „lice koje izvrši kažnjivo delo treba da nadoknadi štetu žrtvi“ (M=3,78). Zatim slede tvrdnje koje kažu da „društvena zajednica treba da prihvati učinioce, pruži mu podršku i pomogne da se ponovo uklopi u zajednicu“ (M=3,20), „lice koje izvrši kažnjivo delo treba da se izvini žrtvi“ (M=3,17) i da „žrtva krivičnog dela treba da ima mogućnost da se izjasni na koji način bi lice koje je nanelo štetu kažnjivim delom istu tu štetu trebalo da nadoknadi ili popravi“ (M=3,14). Najmanju podršku ispitanika imale su tvrdnja da „žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se sastane sa učiniocem i kaže mu kako je delo uticalo na nju, kakve je posledice pretrpela, kako se oseća, da li je tim ponašanjem pogođen još neko (na primer, članovi njene porodice) i da pita učinioca zašto je to uradio“ (M=2,85) i da „rad učinioca u korist društvene zajednice može da bude efikasnija mera nego kazna zatvora“ (M=2,83).

Tabela 55. Stavovi ispitanika o principima restorativne pravde

TVRDNJE	SREDNJA VREDNOST
Učinilac kažnjivog dela treba da prihvati odgovornost za štetu koju je svojim ponašanjem naneo kao i za njeno popravljnje/nadoknadu	3,87
Lice koje izvrši kažnjivo delo treba da nadoknadi štetu žrtvi.	3,78
Društvena zajednica treba da prihvati učinioca, pruži mu podršku i pomogne da se ponovo uklopi u zajednicu.	3,20
Lice koje izvrši kažnjivo delo treba da se izvini žrtvi.	3,17
Žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se izjasni na koji način bi lice koje je nanelo štetu kažnjivim delom istu tu štetu trebalo da nadoknadi ili popravi.	3,14
Žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se sastane sa učiniocem i kaže mu kako je delo uticalo na nju, kakve je posledice pretrpela, kako se oseća, da li je tim ponašanjem pogođen još neko (na primer, članovi njene porodice) i da pita učinioca zašto je to uradio	2,85
Rad učinioca u korist društvene zajednice može da bude efikasnija mera nego kazna zatvora.	2,83

Ovi podaci govore o visokom nivou slaganja ispitanika sa ključnim principima restorativne pravde, posebno sa principom prihvatanja odgovornosti učinioca za štetu koju je izvršenjem dela prouzrokovao i za njeno popravljnje, i sa principom popravljnja štete, bilo u smislu nadoknade štete u materijalnom ili u simboličnom smislu (na primer, kroz izvinjenje). Takođe je značajno saglašavanje ispitanika sa principom aktivnog učešća žrtve u rešavanju konkretnog događaja u smislu davanja veće uloge žrtvama u izjašnjavanju o tome kako bi štetu trebalo popraviti ili nadoknaditi, ali ne u toj meri i kada je u pitanju susret sa učiniocem i dijalog sa njim. Dakle, čini se da ispitanici poklanjaju više pažnje onim principima koji su u neposrednijoj vezi sa restorativnim ishodima, nego sa restorativnim procesima. Najzad, interesantan je nalaz da ispitanici ne daju baš veliku podršku primeni rada u korist društvene zajednice kao efikasnoj meri u odnosu na zatvor, pa bi trebalo više pažnje posvetiti podizanju svesti o ovoj meri i njenim efektima.

Istraživanje stavova stručnjaka
o alternativnim sankcijama
i merama restorativne pravde

Sanja Čopić, Bejan Šaćiri

Uvod

Drugo istraživanje sprovedeno u okviru projekta *Promocija alternativnih sankcija i mera restorativne pravde* bilo je istraživanje stavova stručnjaka zaposlenih u institucijama, ustanovama i nezavisnim telima o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija u odgovoru društva i države na kažnjiva ponašanja (krivična dela i prekršaje). U ovom delu studije iznosi se metodološki okvir ovog istraživanja i analiziraju se nalazi do kojih se došlo.

O istraživanju

Predmet i cilj istraživanja

Istraživanje je za predmet imalo ispitivanje stavova stručnjaka zaposlenih u institucijama, ustanovama i nezavisnim telima, kao i pojedinim organizacijama civilnog društva, o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija u odgovoru društva i države na kažnjiva ponašanja (krivična dela i prekršaje).

Cilj istraživanja bio je dolaženje do saznanja o nivou upoznatosti stručnjaka i stručnjakinja sa restorativnom pravdom i alternativnim sankcijama i njihovom mišljenju o mogućnostima primene ovih mera kao društvenih odgovora na kriminalitet, te nivou podrške za njihovu primenu, kao i dolaženje do saznanja o dosadašnjem iskustvu stručnjaka i stručnjakinja u pogledu primene alternativnih sankcija i mera restorativne pravde u praksi.

Istraživanje je sprovedeno u Beogradu, Nišu, Kragujevcu, Leskovcu, Zrenjaninu, Novom Sadu i Požarevcu.

Metod

Podaci su prikupljeni primenom elektronske ankete. Za prikupljanje podataka korišćen je polustruktuiran upitnik. Upitnik se sastojao iz pet celina. Prvi deo činili su opšti podaci o ispitaniku/ispitanici. Drugu celinu činila su pitanja kojima se nastojalo doći do saznanja o upoznatosti ispitanika sa restorativnom pravdom i alternativnim sankcijama i merama. Treću celinu činila su pitanja o mišljenju ispitanika o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija kao oblika društvenog reagovanja na kriminalitet. Četvrti deo upitnika sadržao je pitanja vezana za neposredna iskustva i posredna saznanja ispitanika u pogledu primene rešenja sa elementima restorativne pravde i alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja. U poslednjem delu upitnika, ispitanici su mogli da navedu svoje komentare, sugestije i predloge vezano za temu istraživanja.

Upitnici su ispitanicima dostavljeni elektronskim putem, bilo direktno ili preko neposredno pretpostavljenih u organima, institucijama i telima u kojima su zaposleni. Popunjene upitnike su vraćali bilo u elektronskom ili štampanom obliku.

Kao i istraživanje stavova građana, i ovo istraživanje je imalo akcioni karakter, koji se ogledao u podizanju svesti ispitanika o restorativnoj pravdi i alternativnim sankcijama i mogućnostima njihove primene. To je u slučaju stručnjaka rađeno putem informacija o restorativnoj pravdi i alternativnim sankcijama i merama, koje su se nalazile u samom upitniku, a koje su ispitanici mogli da pročitaju popunjavajući upitnik.

Formiranje uzorka

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 75 ispitanika. Prilikom formiranja uzorka pošlo se od toga iz kojih državnih organa, institucija, ustanova i nezavisnih tela, kao i strukovnih udruženja i organizacija koje rade na primeni alternativnih načina rešavanja sukoba, posebno medijacije, treba da budu ispitanici. Tako je sačinjen spisak državnih organa, institucija, ustanova, nezavisnih tela i strukovnih udruženja i drugih relevantnih organizacija civilnog društva, kojima su upitnici distribuirani, a koji je obuhvatio:

1. Sudove, i to osnovne i više sudove u Beogradu, Nišu, Kragujevcu, Zrenjaninu i Leskovcu, Apelacione sudove u Beogradu, Nišu, Kragujevcu i Novom Sadu, Vrhovni kasacioni sud u Beogradu i prekršajne sudove (osnovne i više) u Beogradu, Nišu, Leskovcu, Kragujevcu i Zrenjaninu. Kada su u pitanju sudovi (osnovni, viši i Apelacioni), predsednici sudova su zamoljeni da upitnike proslede sudijama krivičnih odeljenja i sudijama koje postupaju u postupcima prema maloletnicima.
2. Javna tužilaštava, i to osnovna i viša javna tužilaštva u Beogradu, Nišu, Kragujevcu, Zrenjaninu i Leskovcu, i Republičko javno tužilaštvo.
3. Policijske uprave za Grad Beograd, Niš, Leskovac, Kragujevac i Zrenjanin. Kada su u pitanju policijske uprave, načelnici uprava su zamoljeni da upitnik proslede policijskim službenicima, inspektorima i psiholozima zaposlenim u pomenutim policijskim upravama, posebno u odeljenjima za imovinski kriminalitet, krvne i seksualne delikte i suzbijanje maloletničke delinkvencije.
4. Centre za socijalni rad u Beogradu, Nišu, Leskovcu, Zrenjaninu i Kragujevcu.

5. Upravu za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde RS, i to Odeljenje za tretman i alternativne sankcije, uključujući povereničke službe u Beogradu, Nišu, Leskovcu, Kragujevcu i Zrenjaninu.
6. Kazneno-popravne zavode, i to KPZ za muškarce u Zabeli, KPZ za žene u Požarevcu i KPZ za maloletnike u Valjevu, potom, Okružne zatvore u Kragujevcu, Nišu, Zrenjaninu i Leskovcu, i Vaspitno-popravni dom u Kruševcu.
7. Advokatsku komoru Srbije, Beograda, Niša, Kragujevca i Leskovca. Advokatske komore zamoljene su da upitnik proslede advokatima koji zastupaju u krivičnim predmetima u datim gradovima.⁷
8. Zaštitnika građana RS i Pokrajinskog ombudsmana.
9. Strukovna udruženja i organizacije civilnog društva koje rade na primeni alternativnih načina rešavanja sukoba, posebno medijacije, i to: Asocijaciju medijatora Srbije, Centar za alternativno rešavanje sukoba i Partnere za demokratske promene.

Prikupljanje i obrada podataka

Podaci su prikupljeni od decembra 2014. do februara 2015. godine.⁸ Upitnici su distribuirani elektronskim putem. Nijedan popunjen upitnik nije dobijen od centara za socijalni rad, nezavisnih tela (Zaštitnika građana i Pokrajinskog ombudsmana), kao ni od pomenutih strukovnih udruženja i organizacija civilnog društva. Takođe je zabeležen slab odziv i javnih tužilaštava i policije. Uz to, najveći broj popunjenih upitnika dobijen je iz institucija i ustanova iz Beograda, dok je slab odziv zabeležen kada su u pitanju ostala mesta, posebno Kragujevac, Leskovac i Zrenjanin.

Za obradu podataka korišćen je program SPSS 18.0. Podaci su obrađeni deskriptivnom statistikom. Pored kvantitativne, urađena je i kvalitativna analiza odgovora ispitanika na otvorena pitanja.

⁷ Kako je u vreme slanja upitnika bio u toku štrajk advokata, upitnike smo dodatno prosledili advokatima putem ličnih poznanstava za koje imamo saznanja da postupaju u krivičnim predmetima. Tek nakon dva meseca od momenta slanja dopisa Advokatskim komorama, pristigli su i upitnici prosledeni posredstvom Advokatske komore Srbije.

⁸ Za distribuciju i prikupljanje popunjenih upitnika bila je zadužena Fondacija „Centar za demokratiju“. Pored toga, koordinatorka projekta Nataša Nikolić bila je zadužena za obradu podataka dobijenih odgovorima ispitanika na otvorena pitanja.

Opis uzorka

Mesto

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 75 ispitanika. Najviše ispitanika je bilo iz Beograda – 37 (49,3%). U Nišu je ispitano 12 (16%) ispitanika, u Kragujevcu i Požarevcu po 6 (8%), Zrenjaninu i Leskovcu po 5 (6,7%), a u Novom Sadu 4 (5,3%) ispitanika.

Pol

U ispitanoj uzorku je bilo nešto više ispitanika ženskog (49,3%) nego muškog pola (46,7%).

Uzrast

Skoro 70% ispitanika je bilo iz starosne kategorije od 36-60 godina (52 ili 69,3%), iz starosne kategorije od 18-35 godina bilo je 13 (17,3%) ispitanika, dok je 7 (9,3%) ispitanika bilo starije od 60 godina. Za tri ispitanika nije bilo podataka o starosti.

Obrazovanje i zanimanje

Svi ispitanici imaju završen fakultet. Pri tome, četiri ispitanika imaju zvanje magistra ili doktora nauka.

U ispitanoj uzorku bilo je najviše diplomiranih pravnika – 49 ispitanika ili 65%. Zatim, 9 (12%) diplomiranih oficira policije, 6 (8%) diplomiranih psihologa, 4 (5,3%) diplomirana specijalna pedagoga, 3 (4%) socijalna radnika i 2 (2,7%) diplomirana sociologa. Za dva ispitanika nema podatka o zanimanju.

Mesto rada

Od 75 ispitanika, njih 37 (49,3%) zaposleno je u sudovima, i to: 19 u osnovnom sudu, 11 u Apelacionom sudu, 4 u prekršajnom i 3 u višem sudu. Pored toga, u uzorak je ušlo i 10 ispitanika zaposlenih u kazneno-popravnim zavodima, 9 policijskih službenika, 8 advokata, 7 ispitanika iz Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, uključujući poverenike za alternativne sankcije, i 2 ispitanika iz javnog tužilaštva.

Nešto više od 30% ispitanika radi od 1-5 godina u instituciji/organu koji su naveli, a 24% njih radi između 11 i 15 godina. Pored toga, 14,7% ispitanika je reklo da u instituciji/organu koji su naveli radi od 6-10 godina, a 12% ispitanika ima više od 20 godina iskustva rada u navedenoj instituciji, odnosno državnom organu.

Nalazi istraživanja

Analiza nalaza istraživanja koja sledi, podeljena je u četiri celine: upoznatost ispitanika sa restorativnom pravdom i alternativnim sankcijama, mišljenje ispitanika o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija, primena rešenja sa elementima restorativne pravde i alternativnih sankcija i mera u praksi, i stavovi ispitanika o principima restorativne pravde i značaju alternativnih sankcija, odnosno nivo slaganja ispitanika sa njima.

Upoznatost ispitanika sa restorativnom pravdom i alternativnim sankcijama

Kako bi se došlo do saznanja o tome da li su, u kojoj meri i na koji način, stručnjaci upoznati sa pojmom restorativna pravda i sa mogućnošću primene alternativnih sankcija, ispitanicima su bila postavljena dva osnovna pitanja: *Da li ste imali prilike da se upoznate sa pojmom restorativna pravda?* i *Da li Vam je poznato da prema zakonodavstvu Srbije postoji mogućnost da se licu koje izvrši neko kažnjivo delo umesto kazne zatvora izreknu alternativne sankcije, tj. druge mere koje podrazumevaju ostanak na slobodi uz prihvatanje određenih obaveza koje to lice treba da ispuni?* U nastavku sledi analiza podataka do kojih se došlo vezano za ova pitanja.

Upoznatost ispitanika sa pojmom restorativne pravde

Tri četvrtine (74,7%) ispitanika iz uzorka je reklo da je upoznato sa pojmom restorativna pravda, dok jedna četvrtina (25,3%) nije upoznata sa ovim pojmom.

Ispitanici koji su naveli da su upoznati sa pojmom restorativna pravda, bili su zamoljeni da napišu na koji način su se upoznali sa ovim pojmom. Analizom odgovora na ovo pitanje dolazi se do zaključka da su ispitanici u najvećoj meri do informacija i saznanja o restorativnoj pravdi došli putem stručne literature, zakonskih tekstova i u okviru svog rada, odnosno kroz praksu (npr. kroz sudske predmete u kojima je primenjivan institut odloženog gonjenja ili gde su zaključeni sporazumi o priznanju krivičnog dela sa primenom alternativnih sankcija, u postupcima prema maloletnim učiniocima krivičnih dela i slično). Pored toga, ispitanici su naveli da su do saznanja o restorativnoj pravdi došli i putem medija, odnosno putem članaka u novinama, kao i učestvovanjem na domaćim i međunarodnim seminarima, obukama, kursevima ili predavanjima. Na kraju, ispitanici su naveli da su do saznanja došli i kroz kontakte sa drugim stručnjacima, kao i na osnovu informacija dostupnih na internetu.

Pored toga, interesovalo nas i na šta ispitanici pomisle kada se kaže restorativna pravda, dakle, na šta ih ovaj pojam asocira. Na ovo pitanje odgovarali su svi ispitanici. Analiza odgovora na ovo pitanje pokazuje da ispitanike pojam restorativna pravda asocira na: proces prihvatanja odgovornosti učinioca, uspostavljanje narušenih međuljudskih odnosa, rešavanje sukoba putem dijaloga polazeći od potreba žrtve, međusobno uvažavanje, popravljavanje ili naknadu štete žrtvi, posredovanje ili medijaciju između žrtve i učinioca u postizanju sporazuma i alternativne metode rešavanja problema koji su posledica krivičnih dela. Pojedini ispitanici restorativnu pravdu vide kao pokušaj zadovoljavanja interesa svih učesnika, odnosno omogućavanje svima da iskažu svoja osećanja, uz naglašavanje štete koja je učinjena. Za neke ispitanike restorativna pravda je proces u kome žrtva i učinilac pokušavaju zajedno da otklone posledice dela i poprave narušene odnose, a sve u korist učinioca, žrtve i društva. O tome govore navodi pojedinih ispitanika:

„Proces kojim učinioci krivičnih dela prihvataju odgovornost za svoje loše ponašanje (priznaju izvršenje krivičnog dela) u toku koga se akcenat stavlja više na štetu, nego na kršenje zakona. To je obnavljajuća pravda, pokušaj ponovnog uspostavljanja međuljudskih odnosa narušenih krivičnim delom.“

„Rešavanje sukoba putem dijaloga polazeći od potreba žrtve.“

„Restorativnom pravdom se prevazilaze posledice koje su nastupile izvršenjem krivičnog dela, te bavljenje uzrocima i pokušaj ponovnog uspostavljanja stanja pre učinjenog dela. Pokušaj zadovoljavanja interesa svih učesnika - omogućavanje svim da iskažu svoja osećanja, a uz naglašavanje štete koja je učinjena.“

„Pristup, odnosno reagovanje na kriminalitet koji je orijentisan na popravljavanje štete.“

Uz to, bilo je i odgovora u kojima se na restorativnu pravdu gleda kao na jednakost u uživanju ljudskih prava, kao pružanje mogućnosti učiniocu dela za resocijalizaciju uz istovremenu osudu vršenja krivičnog dela ili „kao ono što oštećeni očekuje a vrlo često ne dobije u krivičnom postupku“.

Na osnovu ovih nalaza može se zaključiti da stručnjaci iz uzorka restorativnu pravdu zapravo vezuju za ono što jesu osnovni principi i vrednosti restorativne pravde – prihvatanje odgovornosti, popravljavanje štete i aktivno učešće svih zainteresovanih strana u rešavanju situacije nastale krivičnim delom.

Međutim, iako su pojedini ispitanici naveli da je prema njima restorativna pravda pravedan način postupanja i pravedno rešavanje problema bez odugovlačenja i sudskog postupka, ipak su u kontekstu restorativne pravde govorili i o kažnjavanju, prevaspitavanju, odnosno „vanzavodskoj kazni“ za učinioce, što govori u prilog potrebi da se i nadalje radi na podizanju svesti stručnjaka o konceptu restorativne pravde.

Upoznatost ispitanika sa alternativnim sankcijama

Na pitanje da li su upoznati sa postojanjem mogućnosti da se licu koje izvrši neko kažnjivo delo umesto kazne zatvora izreknu alternativne sankcije, tj. druge mere koje podrazumevaju ostanak na slobodi uz prihvatanje određenih obaveza koje to lice treba da ispunji, sasvim očekivano, imajući u vidu strukturu uzorka, svi ispitanici iz uzorka dali su potvrdan odgovor.

Ispitanici koji su naveli da su upoznati sa mogućnošću primene alternativnih sankcija u našoj zemlji, bili su zamoljeni da navedu koje su to alternativne sankcije, odnosno mere koje su njima poznate.

Analizom odgovora ispitanika na ovo pitanje, došlo se do zaključka da ispitanici kao alternativne sankcije, mere i vidove postupanja prepoznaju sledeće: kaznu rada u javnom interesu, kućni zatvor sa ili bez nadzora, uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom, novčanu kaznu, pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućem savetovalištu ili zdravstvenoj ustanovi, oduzimanje vozačke dozvole, mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja u ustanovi zatvorenog tipa, vaspitne naloge za maloletnike, redovno pohađanje škole i izvinjenje kod maloletnika, poravnanje sa oštećenim kako bi se nadoknadom štete ili na drugi način otklonile posledice dela, oportunitet krivičnog gonjenja, plaćanje u vidu donatorstva.

Ovi podaci govore u prilog tome da stručnjaci prepoznaju kako alternativne sankcije koje predstavljaju klasične supstitute kazne zatvora, tako i prave alternative, odnosno sankcije i mere koje se izvršavaju pod okriljem zajednice, ali i alternativne načine izvršenja kazne zatvora i alternativne vidove postupanja kako prema punoletnim licima, tako i u odnosu na maloletnike, dakle, alternativne sankcije shvaćene u širem smislu.

U okviru pitanja o upoznatosti ispitanika sa alternativnim sankcijama, ispitanici su bili zamoljeni da navedu šta se, po njihovom mišljenju, postiže primenom alternativnih sankcija i mera. Ukupno gledano, ispitanici su naveli da od primene alternativnih sankcija i mera koristi imaju i žrtva i učinilac i društvo, odnosno država u celini. Tako su ispitanici naveli da se primenom alternativnih sankcija stvaraju uslovi za otklanjanje ili ublažavanje štete pričinjene žrtvi - dolazi do izmirenja, saosećanja.

Što se tiče koristi za učinioca, izbegavaju se negativni efekti zatvaranja, kao što su odvajanje od porodice, gubitak posla ili prekid školovanja, negativan uticaj drugih zatvorenika, a ujedno se izbegava stigmatizacija. Daje se šansa okrivljenima da se kroz ukazano poverenje oduže društvu i da se više ne pojavljuju kao učinioci krivičnih dela, stvara se mogućnost da osuđeni razvije odgovornost i da shvati posledice svojih postupaka, čime se postiže uspešnija (re)integracija u društvo. Ispitanici su naveli da se osuđenim licima pruža pomoć i podrška u promeni dotadašnjih negativnih obrazaca ponašanja i pruža se mogućnost okrivljenom da obavlja svoje porodično-socijalne obaveze uz nesporno preventivno delovanje na druge buduće izvršiocyte krivičnog dela.

Kada je u pitanju korist za društvo i državu, navedeno je da društvena zajednica dobija neposrednu korist u vidu besplatnog rada osuđenih, smanjuje se trošak za poreske obveznike ako je manje ljudi u zatvoru, rasterećuje se sudski sistem, postiže se manji procenat povratništva, odnosno sprečava se da učinioci ponovo vrše krivična dela, podizanjem njihove svesti i učvršćivanjem obaveza poštovanja zakona. Na kraju, ispitanici su naveli da primena alternativnih sankcija predstavlja humanije izvršenje sudskih odluka i sistemski pristup u rešavanju problema kroz pronalaženje adekvatnih rešenja. Sve to ilustruju i sledeći odgovori ispitanika na pitanje o tome šta se postiže primenom alternativnih sankcija i mera:

„Ubrzanje i izbegavanje dodatnih štetnih posledica krivičnog postupka. Efikasniji, učinkovitiji, jeftiniji i delotvorniji postupak - posebno u slučajevima relativno lakših krivičnih dela i posledica (do tri, odnosno pet godina zatvora zaprećene kazne). Human uticaj na okrivljenog i izbegavanje dugih, skupih i opterećujućih krivičnih postupaka.“

„Izbegavaju se negativni efekti zavaravanja (odvajanje od porodice, prekid školovanja, gubitak posla, negativan uticaj zatvorenika), društvena stigmatizacija osuđenika, smanjenjem zatvorske populacije manje je i troškova društvene zajednice, neposredna korist u vidu besplatnog rada osuđenih.“

„Zaštita pojedinaca od kriminalne infekcije neodlaskom u zatvor, zaštita porodice od stigmatizacije, zadržavanje posla, velike uštede za državu.“

„Otklanjaju se negativni efekti kratkotrajnih kazni zatvora, veća je mogućnost rehabilitacije za osuđeničke, princip pravičnosti, imajući u vidu imovno stanje osuđenika, odgovorniji odnos osuđenog prema društvu i posledicama sopstvenih prestupa, finansijski efekti za državu imajući u vidu troškove smeštaja u zatvoru.“

„Uticanje na osuđenog da više ne vrši krivična dela, oštećeni može brže i lakše doći do naknade štete, i nema dugotrajnih svedočenja.“

Dakle, odgovori ispitanika upućuju na to da se alternativne sankcije pre svega vide kao humaniji, ekonomičniji i efikasniji način reagovanja, koji vodi rasterećenju sudova i ustanova za izvršenje kazne lišenja slobode, deluje u pravcu prevencije, ali koji omogućava i otklanjanje ili ublažavanje štetnih posledica dela za žrtve. Međutim, čini se da ispitanici stručnjaci značaj alternativnih sankcija sagledavaju prevashodno iz perspektive učinioca i društva, a manje iz ugla žrtve, pa bi trebalo više pažnje posvetiti podizanju svesti stručnjaka o značaju ovih vidova postupanja i za žrtve.

Mišljenje ispitanika o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija

U ovom delu su predstavljeni rezultati istraživanja o mišljenju stručnjaka o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija kao oblika društvenog reagovanja na kriminalitet. Do podataka o tome šta stručnjaci misle o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija kao oblika društvenog reagovanja na određene vidove kriminaliteta i u odnosu na određene kategorije izvršilaca krivičnih dela, došlo se na dva načina, koji su bili isti kao u istraživanju stavova građana.

Ispitanici su prvo zamoljeni da navedu koja bi od mera društvenog reagovanja, koje su bile ponuđene u upitniku kao mogući vidovi reagovanja na kriminalna ponašanja, bila najprimerenija/najadekvatnija u slučaju određenih kažnjivih ponašanja koja su ispitanicima bila data. Kao moguće mere društvenog reagovanja na kažnjiva ponašanja ispitanicima su predstavljene sledeće mere:

- Upozorenje/opomena;
- Žrtva i učinilac treba sami, privatno, putem razgovora da se dogovore na koji način nastala šteta može da bude nadoknađena, popravljena i posledice dela sanirane;
- Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca (plaćanje žrtvi za štetu koja je nastala i povrede i patnje koje je preživela, vraćanje ukradene stvari, popravljavanje oštećene stvari, izvinjavanje žrtvi i sl.);
- Medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca koja predstavlja postupak u kome jedna osoba (posrednik) pomaže žrtvi i učiniocu da kroz dijalog dođu do sporazuma o tome kako da se saniraju posledice određenog događaja tako da obe strane budu zadovoljne;
- Obavljanje rada u korist društvene zajednice (npr. rad u staračkom domu, sređivanje parkova i sl.);
- Uslovna zatvorska kazna usled koje lice ostaje na slobodi i mora dobro da se vlada, a ako ponovo izvrši neko delo koje je kažnjivo može da ode u zatvor;
- Kazna zatvora;
- Tretman lečenjem;

Pored toga, ispitanici su mogli da navedu i neku drugu meru, koja nije bila ponuđena i da napišu u čemu bi se ona sastojala.

Sa druge strane, u upitniku su bila navedena sledeća kriminalna ponašanja u vezi sa kojima je trebalo da se ispitanici opredele za jednu od ponuđenih mera reagovanja:

- Džepna krađa u autobusu;
- Krađa robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara;
- Provala u stan sa namerom izvršenja krađe;
- Nanošenje lake telse povrede nepoznatom licu;
- Fizičko nasilje u porodici;
- Vožnja u pijanom stanju usled koje je naneta manja materijalna šteta;
- Izazivanje saobraćajne nezgode u kojoj je jedno lice povređeno.

Ispitanici su imali mogućnost da za svako navedeno kažnjivo ponašanje odaberu jednu meru društvenog reagovanja. Pri tome, navedena kažnjiva ponašanja nisu detaljnije opisivana, tako da nije bilo naznačeno ko je učinilac, a ko žrtva, kada se i kako događaj odigrao i slično.

Drugo, interesovalo nas je koje od napred navedenih mera društvenog reagovanja bi, prema mišljenju ispitanika, mogle naći primenu u slučaju nasilničkog ponašanja različitih kategorija učinilaca: punoletnih žena i muškaraca, sa jedne strane, i osoba različite starosti, koje su bile podeljene u sledeće kategorije: osobe od 14 do 16 godina; od 16 do 18 godina; od 18 do 21 godine; starije od 21 godine, i starije od 65 godina, sa druge strane. Pri tome, ispitanicima nije bilo dato nikakvo dodatno pojašnjenje nasilničkog ponašanja. U ovom slučaju ispitanici su imali mogućnost davanja višestrukih odgovora, odnosno, mogućnost odlučivanja za više mera društvenog reagovanja u zavisnosti od kategorije učinioaca datog kriminalnog ponašanja.

Mišljenje ispitanika o adekvatnim merama društvenog reagovanja na određene vidove kažnjivog ponašanja

Odgovori ispitanika na pitanje koja bi mera društvenog reagovanja bila najadekvatnija/najprimerenija u slučaju različitih kažnjivih ponašanja, koja su bila navedena u upitniku, pokazuju da, ukupno gledano, 28% svih odgovora ispitanika o merama društvenog reagovanja na data kažnjiva ponašanja čini kazna zatvora. Slede uslovna osuda (19,8%), obavljanje rada u korist društvene zajednice (16,6%), nadoknada štete žrtvi od strane učinioca (15,4%), medijacija (8,6%), tretman lečenjem (4,8%) i privatni dogovor žrtve i učinioca (3,4%). Najmanji udeo u odgovorima ispitanika imaju oni koji se odnose na upozorenje/opomenu (1,8%) i neke druge mere, navedene od strane ispitanika (1,6%) kao adekvatne mere društvene reakcije.

Na ovom mestu bi bilo interesantno ukazati u kojoj meri su se, ukupno gledano, ispitanici opredelivali za kaznu zatvora, sa jedne strane, i za mere koje bi bile alternativa zatvaranju sa druge strane, bez obzira na vrstu kriminalnog ponašanja. Drugim rečima, sve mere koje su bile ponuđene ispitanicima kao moguće mere reagovanja, a koje se ne odnose na kaznu zatvora, možemo da svrstamo u jednu grupu i da ih posmatramo kao alternativu kazni zatvora, pri čemu neke od mera u ovoj grupi imaju i restorativni karakter⁹. U tu grupu bi ušle sledeće mere: upozorenje/opomena, privatni dogovor žrtve i učinioca, nadoknada štete, medijacija, rad u korist društvene zajednice, uslovna osuda i tretman lečenjem.

⁹ Iz ove analize isključeni su slučajevi u kojima nije bilo podataka i oni u kojima su ispitanici navedli neke druge mere kao primerene u slučaju pojedinih krivičnih dela.

Tako posmatrano, uočava se da se 71,5% svih odgovora ispitanika u pogledu adekvatnih mera reagovanja na data kažnjiva ponašanja odnosi na alternative kazni zatvora, a 28,5% odgovora na kaznu zatvora, što, ukupno posmatrano, govori u prilog otvorenosti stručnjaka obuhvaćenih uzorkom ka alternativnim sankcijama, merama i vidovima postupanja. Pri tome, ukoliko bismo sada posmatrali samo grupu alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, sve mere reagovanja koje su navedene, mogli bismo dalje da grupišemo na one koje pokazuju veći ili manji stepen restorativnosti, dakle, na mere sa elementima restorativne pravde (privatni dogovor žrtve i učinioca i medijacija kao restorativni procesi, i nadoknada štete i rad u korist društvene zajednice kao mogući restorativni ishodi) i one koje bi bile klasična alternativa ili supstitut kazne zatvora (upozorenje/opomena, uslovna osuda i tretman lečenjem). U tom slučaju, primećuje se da u odgovorima ispitanika mere sa elementima restorativne pravde čine 65,2% svih alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, a mere koje nemaju nužno restorativne elemente (upozorenje/opomena, uslovna osuda i tretman lečenjem) – 37,5%. To, pak, govori u prilog spremnosti ispitanih stručnjaka da prihvate mere sa elementima restorativne pravde kao način reagovanja na kažnjiva ponašanja koja su im bila predočena.

Tabela 56. Odgovori stručnjaka o merama društvenog reagovanja na određene vidove kriminalnog ponašanja

MERA DRUŠTVENOG REAGOVANJA	DŽEPNA KRAĐA U AUTOBUSU		KRAĐA ROBE IZ PRODAVNICE U VREDNOSTI OD 3000 DINARA		PROVALA U STAN SA NAMEROM IZVRŠENJA KRAĐE		NANOŠENJE LAKE TELENE POVREDE NEPOZNATOM LICU		FIZIČKO NASILJE U PORODICI		VOŽNJA U PLJANOM STANJU USLED KOJE JE NANETA MANJA MATERIJALNA ŠTETA		IZAZIVANJE SAOBRAĆAJNE NEZGODE U KOJOJ JE JEDNO LICE POVREĐENO		UKUPNO (PREMA MERAMA)	
	BR.	%	BR.	%	BR.	%	BR.	%	BR.	%	BR.	%	BR.	%	BR.	%
Upozorenje / opomena	3	4.2	1	1.4	0	0.0	4	5.7	0	0.0	1	1.4	0	0.0	9	1.8
Privatni dogovor žrtve i učinioca	4	5.6	6	8.2	1	1.4	0	0.0	1	1.4	2	2.8	3	4.2	17	3.4
Nadoknada štete žrtve od strane učinioca	25	34.7	23	31.5	3	4.2	6	8.6	1	1.4	9	12.7	10	14.1	77	15.4
Medijacija (posredovanje)	4	5.6	5	6.8	4	5.6	9	12.8	13	18.3	4	5.6	4	5.6	43	8.6
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	14	19.4	22	30.1	9	12.5	17	24.3	0	0.0	14	19.7	7	9.8	83	16.6
Uslovna zatvorska kazna	8	11.1	8	10.9	13	18.1	14	20.0	13	18.3	15	21.1	28	39.4	99	19.8
Kazna zatvora	14	19.4	6	8.2	41	56.9	20	28.6	34	47.9	9	12.7	16	22.5	140	28.0
Tretman lečenjem	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	9	12.7	14	19.7	1	1.4	24	4.8
Neka druga mera	0	0.0	2	2.7	1	1.4	0	0.0	0	0.0	3	4.2	2	2.8	8	1.6
Ukupno (prema ponašanju)	72	100	73	100	72	100	70	100	71	100	71	100	71	100	500	100

Kada se posmatraju mere reagovanja za koje su se ispitanici opredeljivali u zavisnosti od kažnjivog ponašanja, primećuje se da su se u tri od sedam datih kažnjivih ponašanja ispitanici u najvećem broju opredelili za kaznu zatvora: u slučaju provale u stan sa namerom izvršenja krađe, fizičkog nasilja u porodici i nanošenja lake telesne povrede nepoznatom licu, dakle u slučaju dela sa elementima nasilja. Pri tome, više od polovine ispitanika opredelilo se za kaznu zatvora kao najadekvatniju meru reagovanja u slučaju provale u stan sa namerom izvršenja krađe – 41 (56,9%), dok je to učinila skoro polovina ispitanika (34 ili 47,9%) u slučaju fizičkog nasilja u porodici i nešto manje od jedne trećine ispitanika (20 ili 28,6%) u slučaju nanošenja lake telesne povrede nepoznatom licu.

Imajući napred navedene nalaze u vidu, primećuje se da je zapravo u slučaju fizičkog nasilja u porodici i nanošenja lakih telesnih povreda nepoznatom licu, većina ispitanika bila mišljenja da bi i u ovim situacijama primena alternativnih sankcija bila adekvatna. Ovo posebno dolazi do izražaja u slučaju nanošenja lakih telesnih povreda: 71,4% ispitanih stručnjaka se opredelilo za sankcije i mere koje bi bile alternativa kazni zatvora, posebno za uslovnu osudu i rad u korist društvene zajednice. Sa druge strane, u slučaju fizičkog nasilja u porodici, 52,1% ispitanika se opredelilo za alternativne kazni zatvora, među kojima, pak, jednaku podršku imaju uslovna osuda i medijacija - po 35,1% ispitanika.

Kada su u pitanju saobraćajni delikti, primećuje se da se većina ispitanika opredelila za alternativne sankcije, mere ili vidove postupanja. Pri tome, po mišljenju ispitanih stručnjaka, uslovna osuda je najadekvatnija mera reagovanja u slučajevima izazivanja saobraćajne nezgode u kojoj je jedno lice povređeno (28 ili 39,4%) i vožnje u pijanom stanju usled koje je naneta manja materijalna šteta (15 ili 21,1%). Uz to, kada je u pitanju vožnja u pijanom stanju, sledeće dve mere za koje su se ispitanici opredelili su tretman lečenjem i obavljanje rada u korist društvene zajednice – po 14 ispitanika (19,7%), što se čini sasvim logičnim s obzirom na okolnosti pod kojima je delo izvršeno i štetu koja je nastupila, dok je u slučaju izazivanja saobraćajne nezgode u kojoj je jedno lice povređeno to kazna zatvora – 16 ispitanika (22,5%).

Najzad, u slučaju džepne krađe u autobusu i krađe robe iz prodavnice u vrednosti od 3000 dinara velika većina ispitanika se opredelila za alternativne kazni zatvora. Pri tome, ispitanici su najčešće navodili nadoknadu štete žrtvi od strane učinioca kao adekvatnu meru, i to 25 ili 34,7% ispitanika u slučaju džepne krađe i 23 ili 31,5% ispitanik u slučaju krađe robe iz prodavnice. Skoro svaki peti ispitanik stručnjak iz uzorka (14 ili 19,4%) naveo je da je rad u korist zajednice adekvatna mera reagovanja u slučaju džeparenja, dok se za istu meru opredelila skoro trećina ispitanih stručnjaka (22 ili 30,1%) u slučaju krađe robe iz prodavnice.

Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje različitih kategorija učinilaca

Drugi način dolaženja do podataka o tome šta ispitanici misle o mogućnostima primene restorativne pravde i alternativnih sankcija kao oblika društvenog reagovanja na kriminalitet, bio je da je ispitanicima data mogućnost da navedu koja bi mera bila adekvatna reakcija društva i države na nasilničko ponašanje određene kategorije lica i to: osobe ženskog, osoba muškog pola, sa jedne, i osobe različite starosti (14-16 godine, 16-18 godina, 18-21 godine, preko 21 godine i stariji od 65 godina), sa druge strane. Za svaku od navedenih kategorija lica prema polu i starosti ispitanici su mogli da izaberu jednu ili više mera koje bi, po njihovom mišljenju, bile adekvatna reakcija društva i države. Mere koje su bile ponuđene su iste kao i napred navedene mere o kojima je bilo reči.

a) Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osoba različitog pola

S obzirom na mogućnost višestrukih odgovora u slučaju ovog pitanja, kada je u pitanju opredeljivanje ispitanika za jednu ili više mera društvene reakcije na nasilničko ponašanje žena, zabeleženo je ukupno 126 odgovora o adekvatnim merama. Ispitanici su najčešće navodili medijaciju (19,8%) kao adekvatnu meru. Sledeće mere po učestalosti navođenja u situacijama kada je učinilac nasilničkog ponašanja žena su nadoknada štete žrtve od strane učinioca (19,1%), kazna zatvora (16,7%), uslovna zatvorska kazna (15,9%), obavljanje rada u korist društvene zajednice i tretman lečenjem (9,5%), privatni dogovor žrtve i učinioca (5,5%) i upozorenje/opomena (2,4%).

Tabela 57. Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje punoletne žene

MIŠLJENJE ISPITANIKA O MERAMA DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE PUNOLETNE ŽENE	BROJ	PROCENAT
Medijacija (posredovanje)	25	19,8%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	24	19,1%
Kazna zatvora	21	16,7%
Uslovna zatvorska kazna	20	15,9%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	12	9,5%
Tretman lečenjem	12	9,5%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	7	5,5%
Upozorenje/opomena	3	2,4%
Neka druga mera	2	1,6%
Ukupno	126	100,0%

Ukoliko bismo, kao i prethodnom segmentu, odgovore ispitanika svrstali u dve grupe: na one koji se odnose na kaznu zatvora, sa jedne, i one koji se odnose na alternativne sankcije, mere i vidove postupanja, sa druge strane, uočava se da alternative zatvoru čine 81,7% odgovora ispitanika o adekvatnim merama reagovanja na nasilničko ponašanje punoletne žene, bilo kao samostalnih vidova reagovanja ili, eventualno, uz kaznu zatvora. Pri tome, unutar grupe odgovora koji se odnose na alternative zatvoru, 66% čine mere sa manjim ili većim stepenom restorativnosti (mere koje podrazumevaju restorativni proces - medijacija i privatni dogovor žrtve i učinioca, i mere koje predstavljaju mogući restorativni ishod - obavljanje rada u korist društvene zajednice i nadoknada štete).

Sa druge strane, kada se u ulozi učinioca nasilničkog ponašanja nađe punoletni muškarac, zabeležena su ukupno 132 odgovora o adekvatnim načinima reagovanja. Redosled najviše navođenih mera u situacijama kada je muškarac učinilac se razlikuje od redosleda kada nasilničko ponašanje izvrši žena. Tako su u slučaju nasilničkog ponašanja muškarca ispitanici najviše navodili kaznu zatvora (25%), potom, uslovnu kaznu (16,7%), pa tek onda medijaciju (15,9%).

Tabela 58. Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje punoletnog muškarca

MIŠLJENJE ISPITANIKA O MERAMA DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE PUNOLETNOG MUŠKARCA	BROJ	PROCENAT
Kazna zatvora	33	25,0%
Uslovna zatvorska kazna	22	16,7%
Medijacija (posredovanje)	21	15,9%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	17	12,9%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	16	12,1%
Tretman lečenjem	13	9,8%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	6	4,5%
Upozorenje/opomena	2	1,5%
Neka druga mera	2	1,5%
Ukupno	132	100,0%

Kada su u pitanju muškarci kao učinioci nasilničkog ponašanja, primećuje se da se četvrtina odgovora ispitanika odnosi na primenu kazne zatvora (25%), dok se u 73,5% odgovora nailazi na davanje mogućnosti primene alternativnih sankcija, mera i postupanja, bilo kao samostalnih vidova reagovanja ili, eventualno, uz kaznu zatvora. Kada su u pitanju odgovori ispitanika koji se odnose na alternative zatvoru, uočava se da 61,9% čine mere sa elementima restorativnosti.

Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da su ispitanici stručnjaci otvoreniji za primenu alternativnih vidova postupanja, uključujući i one koji podrazumevaju susret žrtve i učinioca u slučaju nasilničkog ponašanja punoletne žene nego kada su u pitanju muškarci. Pa ipak, ukupno gledano, i u jednom i u drugom slučaju ostavlja se dovoljno prostora za reagovanje merama koje su alternativa zatvaranju, bilo da te mere čine jedini vid reagovanja ili dopunu kazni zatvora. Drugim rečima, ispitanici pokazuju otvorenost ka primeni alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja i u slučaju nasilničkog kriminaliteta, posebno žena, ali i muškarca.

b) Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osoba različite starosti

Na pitanje o adekvatnim merama reagovanja na nasilničko ponašanje mlađih maloletnika (lica od 14 do 16 godina), dobijeno je ukupno 110 odgovora. Medijacija (26,4%), obavljanje rada u korist društvene zajednice (24,5%) i upozorenje/opomena (15,4%) su mere za koje su se u ovom slučaju ispitanici stručnjaci najčešće opredeljivali.

Tabela 59. Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osoba od 14 do 16 godina (mladih maloletnika)

MIŠLJENJE ISPITANIKA O MERAMA DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE OSOBA OD 14 DO 16 GODINA	BROJ	PROCENAT
Medijacija (posredovanje)	29	26,4%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	27	24,5%
Upozorenje/opomena	17	15,4%
Tretman lečenjem	10	9,1%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	8	7,3%
Neka druga mera	8	7,3%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	6	5,4%
Uslovna zatvorska kazna	4	3,6%
Kazna zatvora	1	0,9%
Ukupno	110	100,0%

Kada su u pitanju stariji maloletnici (osobe između 16 i 18 godina), dobijeno je ukupno 117 odgovora ispitanika o adekvatnim merama reagovanja u slučaju nasilničkog ponašanja. Najčešća mera za koju su se ispitanici opredeljivali je obavljanje rada u korist društvene zajednice – 34 (29,1%). Slede, prema učestalosti, medijacija – 31 (26,5%), tretman lečenjem – 12 (10,2%) i nadoknada štete žrtvi od strane učinioca – 10 (8,5%).

Tabela 60. Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osoba od 16 do 18 godina (starijih maloletnika)

MIŠLJENJE ISPITANIKA O MERAMA DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE OSOBA OD 16 DO 18 GODINA	BROJ	PROCENAT
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	34	29,1%
Medijacija (posredovanje)	31	26,5%
Tretman lečenjem	12	10,2%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	10	8,5%
Uslovna zatvorska kazna	9	7,7%
Neka druga mera	9	7,7%
Upozorenje/opomena	5	4,3%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	5	4,3%
Kazna zatvora	2	1,7%
Ukupno	117	100,0%

Sledeću starosnu kategoriju činila su mlađa punoletna lica - lica između 18 i 21 godine. U pogledu mogućih vidova reagovanja na njihovo nasilničko ponašanje, dobijena su ukupno 134 odgovora. Među

merama za koje su se ispitanici opredeljivali najzastupljenija je mera obavljanje rada u korist društvene zajednice – 41 (30,6%). Sledi uslovnu osuda – 25 (18,6%), a onda i medijacija – 18 (13,4%), nadoknada štete žrtvi od strane učinioca i tretman lečenjem – po 13 (9,7%) i kazna zatvora – 11 (8,2%).

Tabela 61. Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osoba od 18 do 21 godine (mladih punoletnih lica)

MIŠLJENJE ISPITANIKA O MERAMA DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE OSOBA OD 18 DO 21 GODINE	BROJ	PROCENAT
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	41	30,6%
Uslovna zatvorska kazna	25	18,6%
Medijacija (posredovanje)	18	13,4%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	13	9,7%
Tretman lečenjem	13	9,7%
Kazna zatvora	11	8,2%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	9	6,7%
Upozorenje/opomena	2	1,5%
Neka druga mera	2	1,5%
Ukupno	134	100,0%

Za nasilničko ponašanje osoba starijih od 21 godine dobijena su ukupno 143 odgovora o merama koje bi, po mišljenju ispitanih stručnjaka, bile adekvatan vid reakcije. Kazna zatvora (25,9%) se najčešće navodi kao adekvatna mera za nasilničko ponašanje osoba starijih od 21 godine. Zatim, prema učestalosti navođenja, slede: uslovna zatvorska kazna (19,6%), obavljanje rada u korist društvene zajednice i medijacija (po 13,9%), nadoknada štete žrtve od strane učinioca (11,2%), tretman lečenjem (9,8%), privatni dogovor žrtve i učinioca (4,2%) i upozorenje/opomena (0,7%).

Tabela 62. Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osoba starijih od 21 godine

MIŠLJENJE ISPITANIKA O MERAMA DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE OSOBA STARIJIH OD 21 GODINE	BROJ	PROCENAT
Kazna zatvora	37	25,9%
Uslovna zatvorska kazna	28	19,6%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	20	13,9%
Medijacija (posredovanje)	20	13,9%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	16	11,2%
Tretman lečenjem	14	9,8%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	6	4,2%
Upozorenje/opomena	1	0,7%
Neka druga mera	1	0,7%
Ukupno	143	100,0%

Na kraju, ispitanici su navodili i mere društvenog reagovanja za nasilničko ponašanje osoba starijih od 65 godina – ukupno 120 odgovora. Najviše odgovora ispitanika odnosilo se na uslovnu osudu (38 ili 31,7%), potom, na medijaciju - 22 ili 18,3%, a onda na kaznu zatvora i nadoknadu štete - po 15 odgovora (12,5%).

Tabela 63. Mišljenje ispitanika o merama društvenog reagovanja na nasilničko ponašanje osoba starijih od 65 godina

MIŠLJENJE ISPITANIKA O MERAMA DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA NASILNIČKO PONAŠANJE OSOBA STARIJIH OD 65 GODINA	BROJ	PROCENAT
Uslovna zatvorska kazna	38	31,7%
Medijacija (posredovanje)	22	18,3%
Kazna zatvora	15	12,5%
Nadoknada štete žrtvi od strane učinioca	15	12,5%
Obavljanje rada u korist društvene zajednice	10	8,3%
Tretman lečenjem	9	7,5%
Privatni dogovor žrtve i učinioca	5	4,2%
Upozorenje/opomena	3	2,5%
Neka druga mera	3	2,5%
Ukupno	120	100,0%

Podaci o merama reagovanja na nasilničko ponašanje osoba različite starosti pokazuju da sa povećanjem starosti učinilaca raste i stepen represivnosti ispitanika (posmatrano u vezi sa opredeljivanjem za kaznu zatvora), pri čemu je stepen represivnosti posebno izražen u odnosu na lica starija od 21 godine, ali se isto tako beleži postepeno smanjivanje represivnosti u odnosu na lica starija od 65 godina. Kada su u pitanju maloletnici, posebno mesto, prema odgovorima ispitanika, zauzimaju medijacija i rad u javnom interesu, što govori u prilog potrebi zalaganja za širu primenu vaspitnih naloga, posebno poravnjanja između žrtve i učinioca, i vaspitne mere posebne obaveze, posebno onih koje su usmerene na izvinjenje, nadoknadu štete i uključivanje u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja. Društveno koristan rad je važna mera reagovanja i na nasilničko ponašanje mladih punoletnih lica. Kod ove kategorije uočava se i značaj uslovne osude, ali i medijacije. Iako ključno mesto u reagovanju na nasilničko ponašanje punoletnih lica imaju kazna zatvora i uslovna osuda, ipak se uočava da stručnjaci iz uzorka daju podršku i radu u korist društvene zajednice i medijaciji. Najzad, u slučaju starih lica, tj. lica starijih od 65 godina, dominantno mesto ima uslovna osuda, a onda i medijacija.

Stavovi ispitanika o principima restorativne pravde i značaju alternativnih sankcija i mera

Da bi se došlo do podataka o mišljenju ispitanika o ključnim principima restorativne pravde i značaju alternativnih sankcija i mera, ispitanicima je bilo ponuđeno sledećih petnaest tvrdnji:

1. Kažnjivo delo je pre svega povreda ljudi i njihovih prava, a tek sekundarno povreda pozitivnih propisa.
2. Učinioc delo treba da prihvati odgovornost za štetu koju je svojim ponašanjem naneo kao i za njeno popravljnje/nadoknadu.
3. Žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se sastane sa učiniocem i kaže mu kako je delo uticalo na nju, kakve je posledice pretrpela, kako se oseća, da li je tim ponašanjem pogođen još neko (na primer, članovi njene porodice) i da pita učinioca zašto je to uradio.
4. Žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se izjasni na koji način bi lice koje je nanelo štetu kažnjivim delom istu tu štetu trebalo da nadoknadi ili popravi.
5. Rad učinioca u korist društvene zajednice može da bude efikasnija mera nego kazna zatvora.
6. Lice koje izvrši kažnjivo delo treba da se izvini žrtvi.
7. Lice koje izvrši kažnjivo delo treba da nadoknadi štetu žrtvi.
8. Društvena zajednica treba da prihvati učinioca, pruži mu podršku i pomogne da se ponovo uklopi u zajednicu.
9. Aktivno učešće žrtve u procesu nalaženja rešenja za situaciju nastalu izvršenjem kažnjivog dela doprinosu procesu njenog oporavka.
10. Medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca povećava nivo straha i emocionalnog stresa kod žrtve.
11. Medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca vodi dodatnoj viktimizaciji i/ili sekundarnoj viktimizaciji žrtve.
12. Medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca je blag način postupanja prema učiniocu kažnjivog dela.
13. Primena alternativnih sankcija, mera i načina postupanja doprinosi efikasnosti rada pravosudnih organa.
14. Primena alternativnih sankcija, mera i načina postupanja omogućava smanjenje broja lica smeštenih u ustanove za izvršenje zavodskih sankcija.
15. Primena alternativnih sankcija, mera i načina postupanja je ekonomičnija za državu.

Ispitanici su odgovarali na četvorostepenoj Likertovoj skali u rangu od 1 („uopšte se ne slažem,“) do 4 („potpuno se slažem,“) za svaku predloženu tvrdnju. Za svaku tvrdnju izračunata je srednja vrednost.

Tabela 64. Stavovi stručnjaka o principima restorativne pravde i značaju alternativnih sankcija i mera

TVRDNJE	SREDNJA VREDNOST
Lice koje izvrši kažnjivo delo treba da nadoknadi štetu žrtvi.	3,87
Primena alternativnih sankcija, mera i načina postupanja omogućava smanjenje broja lica smeštenih u ustanove za izvršenje zavodskih sankcija.	3,80
Primena alternativnih sankcija, mera i načina postupanja je ekonomičnija za državu.	3,79
Učinioc kaznjivog dela treba da prihvati odgovornost za štetu koju je svojim ponašanjem naneo kao i za njeno popravljjanje/nadoknadu.	3,77
Lice koje izvrši kažnjivo delo treba da se izvini žrtvi.	3,57
Društvena zajednica treba da prihvati učinioca, pruži mu podršku i pomogne da se ponovo uklopi u zajednicu.	3,33
Primena alternativnih sankcija, mera i načina postupanja doprinosi efikasnosti rada pravosudnih organa.	3,19
Rad učinioca u korist društvene zajednice može da bude efikasnija mera nego kazna zatvora.	3,17
Žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se izjasni na koji način bi lice koje je nanelo štetu kažnjivim delom istu tu štetu trebalo da nadoknadi ili popravi.	3,04
Aktivno učešće žrtve u procesu nalaženja rešenja za situaciju nastalu izvršenjem kažnjivog dela doprinosu procesu njenog oporavka.	2,97
Žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se sastane sa učiniocem i kaže mu kako je delo uticalo na nju, kakve je posledice pretrpela, kako se oseća, da li je tim ponašanjem pogođen još neko (na primer, članovi njene porodice) i da pita učinioca zašto je to uradio.	2,76
Kažnjivo delo je pre svega povreda ljudi i njihovih prava, a tek sekundarno povreda pozitivnih propisa.	2,76
Medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca je blag način postupanja prema učiniocu kažnjivog dela.	2,59
Medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca povećava nivo straha i emocionalnog stresa kod žrtve.	2,44
Medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca vodi dodatnoj viktimizaciji i/ili sekundarnoj viktimizaciji žrtve.	2,28

Sve tvrdnje koje su navedene u tabeli 64, mogu da se podele u dve grupe: tvrdnje koje se neposredno odnose na principe i ciljeve restorativne pravde i tvrdnje koje su neposrednije vezane za značaj alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja.

U prvu grupu bi se tako svrstale sledeće tvrdnje:

1. Kažnjivo delo je pre svega povreda ljudi i njihovih prava, a tek sekundarno povreda pozitivnih propisa.
2. Učinioc kaznjivog dela treba da prihvati odgovornost za štetu koju je svojim ponašanjem naneo kao i za njeno popravljjanje/nadoknadu.

3. Žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se sastane sa učiniocem i kaže mu kako je delo uticalo na nju, kakve je posledice pretrpela, kako se oseća, da li je tim ponašanjem pogođen još neko (na primer, članovi njene porodice) i da pita učinioca zašto je to uradio.
4. Žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se izjasni na koji način bi lice koje je nanelo štetu kažnjivim delom istu tu štetu trebalo da nadoknadi ili popravi.
5. Lice koje izvrši kažnjivo delo treba da se izvini žrtvi.
6. Lice koje izvrši kažnjivo delo treba da nadoknadi štetu žrtvi.
7. Društvena zajednica treba da prihvati učinioca, pruži mu podršku i pomogne da se ponovo uklopi u zajednicu.
8. Aktivno učešće žrtve u procesu nalaženja rešenja za situaciju nastalu izvršenjem kažnjivog dela doprinosi procesu njenog oporavka.
9. Medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca povećava nivo straha i emocionalnog stresa kod žrtve.
10. Medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca vodi dodatnoj viktimizaciji i/ili sekundarnoj viktimizaciji žrtve.
11. Medijacija (posredovanje) između žrtve i učinioca je blag način postupanja prema učiniocu kažnjivog dela.

Drugu grupu činile bi sledeće tvrdnje:

1. Rad učinioca u korist društvene zajednice može da bude efikasnija mera nego kazna zatvora.
2. Primena alternativnih sankcija, mera i načina postupanja doprinosi efikasnosti rada pravosudnih organa.
3. Primena alternativnih sankcija, mera i načina postupanja omogućava smanjenje broja lica smeštenih u ustanove za izvršenje zavodskih sankcija.
4. Primena alternativnih sankcija, mera i načina postupanja je ekonomičnija za državu.

Tako posmatrano, primećuje se da među tvrdnjama koje se neposredno odnose na principe i ciljeve restorativne pravde, najviše podrške imaju tvrdnje koje se tiču principa popravljanja/naknade štete žrtvi („lice koje izvrši kažnjivo delo treba da nadoknadi štetu žrtvi“ - $M=3,87$ i „lice koje izvrši kažnjivo delo treba da se izvini žrtvi“ - $M=3,57$) i prihvatanja odgovornosti od strane učinioca za štetu koju je svojim ponašanjem naneo kao i za njeno popravljnje/nadoknadu ($M=3,77$). U odnosu na to, ispitani stručnjaci nešto manju podršku daju tvrdnji da „žrtva kažnjivog dela treba da ima mogućnost da se izjasni na koji način bi lice koje je nanelo štetu kažnjivim delom istu tu štetu trebalo da nadoknadi ili popravi“ ($M=3,04$). Uz to, nivo podrške opada kada se dođe do principa aktivnog učešća žrtve u razrešavanju situacije nastale krivičnim delom, posebno ako se učešće u procesu posmatra kao doprinos procesu oporavka žrtve ($M=2,97$) i kada to podrazumeva susret sa učiniocem ($M=2,76$). Kada su u pitanju principi restorativne pravde, primećuje se da su ispitani stručnjaci najmanje podrške dali tvrdnji „kažnjivo delo je pre svega povreda ljudi i njihovih prava, a tek sekundarno povreda pozitivnih propisa“ ($M=2,76$), što je ključni princip restorativne pravde. Ovo, pak, donekle objašnjava i ne tako veliku podršku aktivnom uključivanju žrtve u proces razrešenja situacije nastale krivičnim delom, posebno u smislu omogućavanja žrtvi da se sastane sa učiniocem i kaže kako je delo uticalo na nju, kakve je posledice pretrpela, kako se osećala i slično, dakle, da se krivično delo razume ne samo kao povreda propisa već prevashodno kao povreda pojedinca.

U vezi sa ovom grupom tvrdnji, primećuje se da ispitanici daju značajnu podršku ulozi društvene zajednice u procesu reintegracije učinioca ($M=3,33$), što se čini važnim za razvijanje programa u zajednici,

posebno onih koji su usmereni na pomoć i podršku učiniocima krivičnih dela, čime se doprinosi njihovoj reintegraciji i socijalnoj inkluziji. U tom kontekstu, društvena zajednica može da ima i daleko veću ulogu u prevenciji kriminaliteta, a što može da doprinese i povećanju ukupne sigurnosti građana.

Poslednje tri tvrdnje iz ove grupe, koje se odnose na medijaciju i koje su, ukupno gledano, dobile najmanju podršku treba posmatrati izdvojeno jer najmanja podrška govori o tome da je stav ispitanika o medijaciji zapravo afirmativan. Dakle, može se zaključiti da su ispitanici stručnjaci mišljenja da medijacija ipak nije blag način postupanja prema učiniocu kažnjivog dela, da ne povećava nivo straha i emocionalnog stresa kod žrtve i da medijacija ne vodi dodatnoj viktimizaciji i/ili sekundarnoj viktimizaciji žrtve. Sve skupa, to govori u prilog potrebi šire primene ovog restorativnog procesa.

Kada je u pitanju druga grupa tvrdnji koje se neposrednije odnose na značaj alternativnih sankcija, primećuje se da najveću podršku imaju tvrdnje koje se odnose na doprinos alternativnih sankcija i mera smanjenju zatvorske populacije ($M=3,80$) i na njihovu ekonomičnost ($M=3,79$). Sa druge strane, pak, nešto manju podršku ispitanici stručnjaci dali su tvrdnjama koje se tiču doprinosa alternativnih sankcija, mera i načina postupanja efikasnosti rada pravosudnih organa ($M=3,19$) i posmatranju rada u korist društvene zajednice kao moguće alternativne sankcije kao efikasnije mere u odnosu na kaznu zatvora ($M=3,17$).

Primena restorativne pravde i alternativnih sankcija u praksi

Kako bi se došlo do saznanja o tome da li su i koje alternativne sankcije, mere i vidove postupanja, uključujući i one sa elementima restorativne pravde, ispitanici stručnjaci primenjivali u praksi, ispitanici su zamoljeni da navedu da li su u svom dosadašnjem radu primenjivali rešenja koja imaju restorativni karakter i da li su u svojoj dosadašnjoj praksi imali iskustva vezana za primenu alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja u slučaju kažnjivih dela. Ova pitanja su usledila nakon dela upitnika u kome su ispitanici mogli da se informišu o tome šta je restorativna pravda i u kojim rešenjima krivičnog i maloletničkog zakonodavstva Srbije su sadržani elementi restorativne pravde. Takođe, pre pitanja vezano za iskustva o primeni alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, ispitanici su upoznati sa tim šta se pod ovim pojmovima podrazumeva. U daljem tekstu sledi analiza odgovora ispitanika na pitanja vezana za primenu rešenja sa elementima restorativne pravde, a potom i vezano za primenu alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja.

Primena rešenja sa elementima restorativne pravde

Na pitanje „*Da li ste u svom dosadašnjem radu primenjivali rešenja koja imaju restorativni karakter*“, skoro podjednak broj ispitanika je dao potvrđan (50,7%) i odričan (48%) odgovor.

Ispitanici koji su odgovorili da su u dosadašnjem radu primenjivali rešenja restorativnog karaktera, bili su zamoljeni da navedu koja su sve rešenja primenjivali i u kojim slučajevima.

Kvalitativna analiza odgovora je pokazala da su ispitanici primenjivali rešenja restorativnog karaktera kod krivičnih dela kod kojih nije visok stepen društvene opasnosti (na primer, kod lakih telesnih povreda, ugrožavanja javnog saobraćaja, sitnih krađa, neplaćanja alimentacije, uvreda, krađe struje i slično), odnosno za dela za koja je predviđena kazna zatvora u trajanju do tri ili pet godina i ukoliko lice nije bilo ranije osuđivano. Rešenja restorativnog karaktera koristili su još i u slučajevima nasilja u porodici, prevara, posedovanja nedozvoljenih supstanci za ličnu upotrebu i kod izvršenih krivičnih dela iz nehata.

U pogledu rešenja sa elementima restorativne pravde, odgovori ispitanika upućuju na to da su oni mahom koristili načelo oportuniteta (prema punoletnim licima i maloletnicima, ženama i starijim osobama). Pored toga, u odnosu na punoletna lica u praksi su primenjivali i sledeća rešenja: uslovnu osudu sa zaštitnim nadzorom, naknadu štete oštećenom, rad u javnom interesu, izvinjenje oštećenom, poravnanje, priznanje krivice uz obavezno lečenje, kaznu kućnog zatvora sa elektronskim nadzorom. Kada su u pitanju mere prema maloletnicima, ispitanici su naveli da su primenjivali sledeća rešenja: vaspitne naloge, posebno poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela, potom, redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao i uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, kao i posebne obaveze i to, izvinjenje oštećenom, redovno pohađanje škole i da se maloletnik, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja. Uz to, u jednom slučaju navedena je primena restorativne pravde i u zatvorskim uslovima u smislu pomirenja osuđenog sa suprugom, popravljajući njihovih partnerskih odnosa, koji su bili narušeni zbog njegove ljubomore.

Ispitanici su izneli i svoja zapažanja o prednostima primene rešenja koja imaju restorativni karakter, kao i o problemima koji se javljaju u praksi.

Prednosti primene rešenja sa elementima restorativne pravde ispitanici stručnjaci vide u tome što se mogu popraviti narušeni odnosi između učinioca i žrtve i, generalno, poboljšati međuljudski odnosi, potom, što se vodi računa o interesima oštećenih, odnosno žrtava. Isto tako, omogućava se ponovna integracija u društvo i žrtve i učinioca. Pored toga, prednost ovih mera je njihova efikasnost i ekonomičnost u postupanju, ali i u zaštiti žrtava i obezbeđivanju žrtvama naknade štete. O prednostima primene ovih rešenja govore i navodi pojedinih ispitanika:

„Posebna obaveza izvinjenje oštećenom je izuzetno efikasna, vodi uspostavljanju i normalizaciji odnosa žrtve i maloletnika, otklanja izvor budućih sukoba, odgovara uzrastu žrtve i izvršioca, a jedini nedostatak je što se roditelji najčešće tome protive, jer vide mogućnost da kasnije ostvare naknadu štete od suprotne strane. Predlog je da se ako je maloletnik spreman, a oštećeni prihvati izvinjenje, iz postupka isključe roditelji.“

„Brže rešavanje predmeta, efikasnija zaštita žrtva i naknade štete.“

Sa druge strane, problemi u primeni ovih rešenja ogledaju se u tome što mehanizmi za izvršavanje ovakvih mera nisu sistemski uređeni i u slučaju nekih rešenja (kao što su vaspitni nalozi) još uvek nedostaju. Isto tako, postoji nedovoljna obučenost i nedovoljni profesionalizam ljudi koji se bave primenom restorativne pravde, a praćenje izvršenja ovih rešenja je sporo i neefikasno uz moguće javljanje recidivizma. Jedan od konkretnijih problema je pitanje sprovođenja medijacije u praksi, jer ova mera ne može imati univerzalni karakter s obzirom na težinu krivičnih dela. Jedan od problema može biti mogućnost dodatne viktimizacije žrtve prilikom medijacije između žrtve i učinioca. Uz to, pojedini ispitanici su naveli i da sam pojam restorativna pravda nije poznat našoj stručnoj javnosti, ali i da nije dovoljno razvijena svest ni stručnjaka ni društva o ovim merama. Neki ispitanici su naveli i da kod određenog broja okrivljenih ovakav način „kažnjavanja“ predstavlja samo način za izbegavanje kazne što rezultira povratom.

Pored neposrednog iskustva u primeni rešenja sa elementima restorativne pravde, interesovalo nas je da li ispitanici imaju posredna saznanja o primeni ovih rešenja. Tako su ispitanici upitani i da li imaju saznanja o primeni rešenja koja imaju restorativni karakter van svog posla (posredna saznanja). Jedna

trećina ispitanika (32%) ima takvo saznanje, dok dve trećine (66,7%) njih nema. Za jednog ispitanika nema podataka.

Vežano za primenu restorativne pravde, interesovalo nas je i u kojim slučajevima, po mišljenju ispitanih stručnjaka, primena restorativne pravde može da ima pozitivne efekte. Odgovori ispitanika na ovo pitanje upućuju da, pre svega, primena restorativne pravde može da ima pozitivne efekte kada se rešenja sa elementima restorativne pravde primenjuju u odnosu na učinioce lakših krivičnih dela i u odnosu na primarne delinkvente. Drugim rečima, primena restorativne pravde može da ima pozitivne efekte ako su u pitanju lica koja nisu sklona vršenju krivičnih dela i za krivična dela sa manjom društvenom opasnošću. Konkretno, primena restorativne pravde, po mišljenju ispitanika, ima efekta u slučajevima nasilja od strane maloletnika, neplaćanja alimentacije, izazivanja saobraćajnih nezgoda, ubistva iz nehata, vršnjačkog nasilja i slično. Uz to, prema mišljenju ispitanika, moguće je očekivati pozitivne efekte ako se mere restorativne pravde primene u slučajevima kada su učinioci lakših krivičnih dela maloletnici, samohrani roditelji, teško oboleli od progresivnih hroničnih bolesti, žene, stara i bolesna lica. Pre svega, potrebno je da ličnost učinioca krivičnog dela bude takva da može da shvati posledice i iskaže kajanje zbog onoga što je učinio/la, i kada se žrtva saglasi sa ovakvim pristupom rešavanja sukoba. Dakle, potrebno je prisustvo svih strana, dobrovoljnost, kao i prihvatanje odgovornosti.

Primena alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja

Na pitanje da li su u dosadašnjoj praksi imali iskustva vezana za primenu alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja u slučaju kažnjivih dela, tri četvrtine (74,7%) ispitanika odgovorilo je potvrdno.

Tabela 65. Primena alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja od strane stručnjaka

PRIMENA ALTERNATIVNIH SANKCIJA, MERA I VIDOVA POSTUPANJA	BROJ	PROCENT
Da	56	74,7%
Ne	17	22,7%
Nema podataka	2	2,7%
Ukupno	75	100,0%

Na pitanje kakvo je njihovo iskustvo vezano za primenu alternativnih sankcija, ispitanici su mogli da daju više od jednog odgovora. Najviše puta su ispitanici naveli da su izricali alternativne sankcije ili mere – 23 (37,7%). Zatim, 18 puta (29,5%) je navedeno da su pratili primenu alternativnih sankcija, 12 puta (19,7%) je navedeno da su predlagali izricanje alternativnih sankcija, dok je 8 puta (13,1%) navedeno da je u pitanju bila primena alternativnih vidova postupanja.

Ispitanici koji su imali iskustvo primene alternativnih sankcija i mera u praksi zamoljeni su da navedu koje alternativne sankcije i mere su izricali, predlagali ili pratili primenu, odnosno koje alternativne vidove postupanja su primenjivali i u kojim situacijama.

Kada je u pitanju izricanje alternativnih sankcija i mere, ispitanici su naveli: kaznu kućnog zatvora sa ili bez elektronskog nadzora, rad u javnom interesu, uslovnu osuda sa zaštitnim nadzorom, sudsku opomenu, meru zabrane napuštanja stana, vaspitne mere i vaspitne naloge prema maloletnicima.

Sa druge strane, pak, ispitanici koji su naveli da su u praksi pratili primenu alternativnih sankcija i mera, naveli su sledeće: praćenje primene načela oportuniteta prema okrivljenim licima za nasilničko ponašanje, praćenje izvršenja kazne kućnog zatvora sa primenom elektronskog nadzora, praćenje izvršenja rada u javnom interesu, praćenje izvršenja uslovne osude sa zaštitnim nadzorom i praćenje mere zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim. Dakle, ispitanici stručnjaci su primenjivali ili pratili primenu kako pravih alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, tako i klasičnih supstituta kazne zatvora, ali i mera koje ne bi mogle da se svrstaju u alternative kažnjavanju, kao što je zabrana napuštanja stana, kao mera za obezbeđenje prisustva okrivljenog i za nesmetano vođenje krivičnog postupka, ili mera bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim.

Na pitanje vezano za zapažanja u vezi sa primenom alternativnih sankcija i mera, odnosno alternativnih vidova postupanja, ispitanici su naveli prednosti primene alternativnih sankcija i mera, i ukazali na probleme i nedostatke, koje su uočili u praksi, a koji utiču na još uvek nedovoljnu primenu ovih vidova reagovanja na kriminalitet.

Ispitanici su naveli sledeće prednosti primene alternativnih sankcija: izbegavaju se negativni efekti zatvaranja (odvajanje od porodice, prekid školovanja, gubitak posla, negativan uticaj zatvorenika), društvena zajednica dobija neposrednu korist u vidu besplatnog rada osuđenih, sprovodi se reintegracija osuđenih u društvo, stvaraju se uslovi za otklanjanje ili ublažavanje štete pričinjene žrtvi, dolazi do pokajanja, izmirenja, saosećanja, smanjuje se zatvorska populacija, a ujedno troškovi države. Isto tako, okrivljena/osuđena lica uglavnom imaju saradnički odnos jer ovakav vid kažnjavanja doživljavaju kao šansu, a njihove porodice mnogo lakše podnose čitavu situaciju. Uočava se da gotovo da nema razlike u pogledu procenjivanja prednosti primene alternativnih sankcija i mera u odnosu na ono što su ispitanici naveli kada su u pitanju rešenja sa elementima restorativne pravde i da se prednost prevashodno sagledava iz perspektive učinioca i države, a donekle i društvene zajednice i žrtve.

Sa druge strane, problemi koji mogu da utiču na širu primenu alternativnih sankcija i mera ogledaju se u nedovoljnim materijalnim i tehničkim sredstvima neophodnim za izvršavanje obaveza i nedovoljnoj informisanosti javnosti i donosilaca odluka o primeni alternativnih sankcija i mera u sudskim postupcima. S tim u vezi, u komentarima koje su ispitanici mogli da navedu na kraju upitnika, jedan sudija je posebno istakao sledeće:

„Potrebno je da kroz pismene brošure sudije budu više upoznate sa načinom izvršenja kazne rada u javnom interesu ... jer su pojedine kazne i zastarevale zbog nemogućnosti izvršavanja. Da bi sud izrekao tu sankciju, treba prvo da zna da li uopšte može da je izvrši, jer u protivnom nema svrhe, i onda je sudovi neće više izricati. Ovakvu obaveštenost sudija ne treba sprovoditi putem seminara, jer ih mali procenat sudija pohađa (zbog nedostatka vremena), već bi bilo najefektivnije u pismenom obliku. ... Osim toga, sada po ZKP-u tužilac treba da predloži sankciju, a oni u praksi nikada ne predlažu alternativne sankcije, pa treba raditi posebno na njihovom informisanju.“

Sve to upućuje na potrebu daljeg rada na informisanju i upoznavanju stručne i opšte javnosti o ovim vidovima postupanja, njihovim efektima i značaju.

Pored toga, vezano za primenu ovih mera u praksi, navedeno je i da u praksi pojedina osuđena lica nemaju uvida i ne doživljavaju alternativni vid izdržavanja kazne kao kaznu zatvora, odnosno postoji nedostatak svesti lica koja na taj način izvršavaju kaznu da je to ipak vid kazne, pa samim tim dolazi do nerealnih prohteva i očekivanja. Kada se govori o nedostacima, ispitanici su naveli i da je moguće

da se izvrši pogrešna procena ličnosti učinioca, da alternativna sankcija ne utiče dovoljno na njega i da se to lice ostavi „na slobodi“ sa velikim rizikom da je mogući povratnik. Ovo, pak upućuje na potrebu boljeg informisanja osuđenih lica o tome šta određena alternativna sankcija ili mera znače, kao i na šire uključivanje društvene zajednice u izvršenje ovih mera, kako bi se sprečile situacije u kojima bi moglo da dođe do povrata.

Na kraju, ispitanici su zamoljeni da navedu u kojim slučajevima, prema njihovom mišljenju, primena alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja može da ima pozitivne efekte. Prema ispitanicima, pozitivni efekti se mogu videti u prihvatanju naloženih obaveza, u priznanju krivice, pokajanju. Ispitanici smatraju da je neka alternativna sankcija efikasna ako je njen rezultat takav da učinilac u određenom vremenskom periodu više ne učini krivično delo ili ako učinilac izdrži sankciju ne prekršivši formalne uslove sudskog naloga (specijalna prevencija). Isto tako, alternativni vidovi postupanja imaju efekta ako se ostvare određeni ciljevi obaveznog lečenja, na primer, ako učinilac čije je krivično delo usko povezano sa teškim opijanjem smanji količinu konzumiranog alkohola nakon učestvovanja u propisanom programu za zavisike od alkohola.

Međutim, ono oko čega se slaže većina ispitanika je da primena alternativnih sankcija ima najviše efekta ako se radi, pre svega, o lakšem krivičnom delu (zloupotreba službenog položaja, prevare, krađe, neplaćanje alimentacije, dela protiv bezbednosti saobraćaja i slično) i kada su učinioci do tada neosuđivana lica (primarni delinkventi), odnosno kada je u pitanju manja društvena opasnost, kako dela, tako i učinioca. Isto tako, većina ispitanika je navela da alternativne sankcije mogu imati pozitivan efekta ako se primene kod maloletnika, žena i starijih lica. Alternativne sankcije, prema mišljenju ispitanika, mogu imati pozitivan efekat i na ranije osuđivana lica koja su već postigla odgovarajući stepen resocijalizacije i kod kojih bi druga rešenja, posebno zatvaranje, imala negativan uticaj.

Zaključak
Preporuke

Zaključak

Nalazi istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi pokazuju da, ukupno gledano, među građanima i stručnjacima postoji podrška za primenu alternativnih sankcija i rešenja sa elementima restorativne pravde, što je u skladu sa nalazima istraživanja sprovedenih u drugim zemljama. Nalazi o davanju podrške primeni alternativnih sankcija čine se posebno važnim za dalje zagovaranje šire primene alternativnih sankcija i restorativnih pristupa, jer potvrđuju nalaze drugih istraživanja koja pokazuju da posebno građani nisu punitivni u onoj meri u kojoj se to očekuje ili u kojoj to smatraju političari, predstavnici pravosuđa i drugih državnih organa (Maruna, King, 2004), što je naročito važno imati na umu prilikom kreiranja kriminalne politike u uslovima savremenog penalnog populizma (Soković, 2012).

Kada se uporede odgovori ispitanika iz oba uzorka o merama koje su adekvatne za reagovanje u slučaju određenih kažnjivih ponašanja, uočava se da ispitanici stručnjaci daju nešto više podrške alternativama kazni zatvora u odnosu na ispitanike iz uzorka građana, što se može objasniti njihovom boljom informisanošću i upoznatosti sa značajem i prednostima alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja u odnosu na kaznu zatvora. To, na primer, dolazi do izražaja u vezi sa merom rada u korist društvene zajednice, za koju se, procentualno gledano, opredelilo skoro dva puta više ispitanika iz uzorka stručnjaka nego iz uzorka građana u slučajevima krađe robe iz prodavnice (30,1% ispitanih stručnjaka naspram 17,4% ispitanih građana) i provale u stan sa namerom izvršenja krađe (12,5% ispitanih stručnjaka naspram 6,6% ispitanih građana), kao i gotovo tri puta više ispitanih stručnjaka nego građana u slučaju nanošenja lake telesne povrede nepoznatom licu (24,3% ispitanih stručnjaka naspram 9,5% ispitanika iz uzorka građana). Takođe, interesantno je pomenuti i da se, procentualno gledano, skoro tri puta više ispitanika iz uzorka stručnjaka opredelilo za medijaciju u slučaju fizičkog nasilja u porodici (18,3%) nego ispitanika iz uzorka građana (6,3%).

Na osnovu nalaza istraživanja zaključuje se da unutar alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, ispitanici iz oba uzorka značajnu podršku daju merama sa elementima restorativne pravde. Pri tome, ukupno gledano, primećuje se veća otvorenost ispitanika iz oba uzorka prema restorativnim ishodima (nadoknadi štete i radu u korist društvene zajednice) nego restorativnim procesima (na primer, medijaciji). To potvrđuju i nalazi oba istraživanja vezano za nivo slaganja ispitanika sa osnovnim principima restorativne pravde: u oba uzorka nivo slaganja ispitanika sa omogućavanjem susreta žrtve i učinioca i njihovog dijaloga je niži u odnosu na slaganje sa principom prihvatanja odgovornosti učinioca za nanetu štetu i njeno popravlanje i principom popravlanja/nadoknade štete žrtvi kažnjivog dela. To, pak, upućuje na potrebu podizanja svesti opšte i stručne javnosti o restorativnim procesima i značaju koji oni imaju, ali i o konceptu restorativne pravde, te potrebi posmatranja restorativnih procesa i restorativnih ishoda, kada god je moguće, u njihovoj međusobnoj povezanosti.

Nalazi oba istraživanja pokazuju da se primena alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, uključujući rešenja sa elementima restorativne pravde, mahom vezuje za određene kategorije učinilaca i određene vrste kriminaliteta, odnosno za dela određene težine, što je u skladu sa nalazima istraživanja sprovedenih u svetu, ali i sa rešenjima koje poznaje naš zakonodavac. Kada su u pitanju karakteristike lica u odnosu na koja je primena alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja adekvatna prema mišljenju ispitanika iz oba uzorka, izdvajaju se pol, starost i kriminalna prošlost, ali i neka druga lična svojstva ili prilike učinioca (zdravstveno stanje, invaliditet, samohrani roditelj i slično). Ukupno gledano, ispitanici iz oba uzorka daju više podrške primeni alternativnih sankcija u odnosu na žene, maloletnike, stara lica i primarne delinkvente. U pogledu vrste i težine dela, sasvim očekivano, ispitanici iz oba uzorka primenu alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja vide kao adekvatnu u slučaju lakših i srednje teških dela (krivičnih dela za koja je zaprećena kazna zatvora do tri ili pet godina), dakle, kod dela kod kojih nije velika društvena opasnost, a posebno u slučaju imovinskih delikata, nekih vidova saobraćajne delinkvencije, kao i kod nekih dela sa elementima nasilja.

Istraživanje stavova građana o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi je, slično kao i istraživanja sprovedena u svetu, pokazalo da su žene iz uzorka spremnije da daju podršku alternativnim vidovima postupanja. To posebno dolazi do izražaja u slučaju imovinskih delikata i to kroz opredeljivanje za nadokandu štete žrtvi ali i rad u korist zajednice. Uz to, ispitanice iz uzorka građana su u većoj meri podržale primenu medijacije u slučaju nanošenja lake telesne povrede. Takođe, istraživanje stavova građana o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi potvrđuje nalaze istraživanja sprovedenih u svetu o tome da građani koji su imali iskustvo viktimizacije nemaju punitivnije stavove od onih koji nisu imali takvo iskustvo. Drugim rečima, iskustvo viktimizacije, ukupno gledano, ne utiče značajno na stavove građana o sankcijama koje se izvršavaju pod okriljem zajednice, posebno o onim koje imaju i restorativni karakter. To govori u prilog potrebi žrtava da one budu aktivno uključene u rešavanje situacije nastale izvršenjem kažnjivog dela i da šteta bude nadoknađena/popravljena.

Oba sprovedena istraživanja, a posebno istraživanje na uzorku građana, pokazuju da dobijanje informacija o određenim vidovima reagovanja ili o samom događaju deluje u pravcu davanja veće podrške primeni alternativnih sankcija i mera restorativne pravde. Ovi nalazi upućuju na značaj informisanja građana, ali i stručnjaka o alternativnim sankcijama, merama i vidovima postupanja, posebno o rešenjima sa elementima restorativne pravde u cilju unapređivanja znanja o ovim vidovima reagovanja na kažnjiva ponašanja, a posledično, i na izgradnju pozitivnih stavova prema ovim vidovima reakcije društva na kriminalitet.

Nalazi istraživanja o tome u kojoj meri su ispitanici upoznati sa pojmom restorativna pravda i sa mogućnostima izricanja alternativnih sankcija, pokazuju da su ispitani građani slabo upoznati sa pojmom restorativna pravda, ali da su, sa druge strane, dobro upoznati sa mogućnostima da se u našoj zemlji učiniocima krivičnih dela umesto kazne zatvora mogu izreći alternativne sankcije ili mere. S tim u vezi, ispitani građani mahom prepoznaju kao alternativne sankcije i mere rad u korist društvene zajednice i tzv. „kućni zatvor“, kao alternativni vid izvršenja zatvorske kazne, što je, makar delom, rezultat poklanjanja medijske pažnje uvođenju i primeni ovih mera. Stoga je potrebno raditi na informisanju i upoznavanju građana i sa drugim alternativnim sankcijama shvaćenim u širem smislu, a posebno sa onim koje imaju restorativni karakter.

Nasuprot tome, sasvim očekivano, ispitani stručnjaci su pokazali viši nivo upoznatosti sa pojmom restorativna pravda, kao i sa mogućnostima reagovanja na kažnjiva ponašanja primenom alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja. Međutim, ono što se čini pozitivnim kada se govori o oba uzorka (uzorku građana i stručnjaka) je nalaz da pojam restorativna pravda i jedni i drugi vezuju za ono što jesu

osnovni principi, ciljevi i vrednosti restorativne pravde: prihvatanje odgovornosti, popravljivanje štete i narušenih odnosa i aktivno učešće svih zainteresovanih strana u razrešenju nastale situacije. Ovo, pak, ukazuje na postojanje potencijala za širu primenu rešenja sa elementima restorativne pravde, te potrebu promovisanja njene primene i to ne samo u krivičnim stvarima, već za rešavanje bilo koje vrste problema ili spornih odnosa čime se može delovati i u pravcu prevencije vršenja kažnjivih dela.

Kada je u pitanju primena alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, nalazi istraživanja stavova stručnjaka pokazuju da ispitani stručnjaci prepoznaju i primenjuju rešenja koja predstavljaju alternative kazni zatvora u širem smislu, a koja su propisana odgovarajućim zakonskim i podzakonskim aktima Republike Srbije. Međutim, uočeno je da u nekim slučajevima pod alternativne sankcije ispitani stručnjaci podvode i mere koje ne mogu da se smatraju alternativama kazni zatvora (na primer, neke mere bezbednosti ili mere za obezbeđenje prisustva okrivljenog i nesmetano vođenje krivičnog postupka), što govori o potrebi daljeg rada na informisanju i upoznavanju stručnjaka sa alternativnim sankcijama.

Ispitani stručnjaci uočili su niz prednosti primene alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, uključujući i rešenja sa elementima restorativne pravde. Međutim, zapaža se da oni značaj i prednosti ovog vida reagovanja sagledavaju uglavnom iz perspektive učinioca (osumnjičenog/optuženog lica) i države, a manje posmatrano iz ugla žrtve i društvene zajednice. To dolazi do izražaja u sagledavanju alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja prevashodno kao humanijeg, efikasnijeg i ekonomičnijeg vida postupanja, koji vodi smanjenju zatvorske populacije i racionalizaciji postupka. Ovaj nalaz, pak, govori u prilog potrebi rada na daljem podizanju svesti stručnjaka o značaju koji alternativne sankcije, mere i vidovi postupanja imaju za žrtve, posebno o potrebi da se vodi više računa o interesima žrtve, koja bi, kako stoji u Tokijskim pravilima, trebalo da bude konsultovana u pogledu mera koje bi se primenile kada god je to prikladno. Uz to, važno je raditi na ukazivanju značaja primene alternativnih sankcija i za lokalne zajednice i društvo u celini i obezbediti veće učešće društvene zajednice u sprovođenju i promovisanju alternativnih sankcija i mera.

Međutim, kako su pokazali nalazi istraživanja stavova stručnjaka, primena alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja još uvek nije na zadovoljavajućem nivou. To nije u skladu sa onim što predviđaju relevantni međunarodni dokumenti u kojima se ističe da upravo alternativnim sankcijama treba dati prioritet, a da kažnjavanje, posebno kaznom lišenja slobode bude krajnje sredstvo (*ultima ratio*). Stoga je potrebno raditi na promovisanju šire primene pozitivnih propisa, posebno nekih rešenja, kao što su načelo oportuniteta, uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom, poravnanje kao osnov oslobođenja od kazne, ali i vaspitni nalozi i vaspitna mera posebne obaveze (posebno u pogledu naloga i obaveza koje sadrže elemente restorativne pravde).

Ispitani stručnjaci su ukazali na određene nedostatke, prepreke i probleme za širu primenu rešenja kojima se predviđaju alternativne sankcije, mere i vidovi postupanja, posebno na: nedostatak sistemskih rešenja i mehanizama za primenu pojedinih propisa, nedovoljnu obučenosť stručnjaka koji treba da primenjuju postojeća rešenja u praksi, sporo i neefikasno praćenje primene rešenja koja predstavljaju alternative zatvoru, nedovoljna materijalna i tehnička sredstva neophodna za izvršenje pojedinih sankcija i mera, nedovoljnu informisanost javnosti i donosilaca odluka o primeni alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, uključujući i rešenja sa elementima restorativne pravde. Uvidi ispitanih stručnjaka predstavljaju važan osnov za razvijanje preporuka za dalje zalaganje za unapređenje pravnog i institucionalnog okvira kao preduslova za širu primenu alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, kao i za rad na informisanju i podizanju svesti građana i stručnjaka o ovim mehanizmima reagovanja na kažnjiva ponašanja i za dalju edukaciju stručnjaka koji postojeća rešenja treba da primenjuju u praksi.

Preporuke

Na osnovu analize pravnog i institucionalnog okvira Republike Srbije za primenu alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, uključujući i rešenja sa elementima restorativne pravde, kao i na osnovu nalaza istraživanja stavova građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi, formulisane su preporuke za dalje zalaganje za unapređenje zakonskih rešenja i prakse kako bi se osigurala šira primena alternativnih vidova reagovanja na kažnjiva ponašanja u praksi. Sve preporuke mogu da se grupišu u nekoliko osnovnih grupa: unapređenje pozitivnih propisa, unapređenje i jačanje institucionalnog okvira za sprovođenje alternativnih sankcija i restorativne pravde i razvijanje saradnje sa civilnim društvom, razvijanje i sprovođenje obuka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi za stručnjake, informisanje i podizanje svesti građana o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi, pomoć i podrška žrtvama i učiniocima vezano za primenu alternativnih sankcija i rešenja sa elementima restorativne pravde, istraživanje, praćenje i evaluacija primene alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, i pravci daljeg razvoja restorativne pravde.

Unapređenje pozitivnih propisa

- Definisanje i potpunije zakonsko regulisanje restorativnih procesa (posredovanja/medijacije, poravnjanja), koje naš zakonodavac poznaje, kako bi se preciznije odredili način upućivanja, tok procesa i odnos sa postojećim krivičnopravnim sistemom. To bi moglo da se postigne kroz izmene i dopune Zakona o posredovanju-medijaciji, kojim bi trebalo da se precizno reguliše postupak posredovanja u krivičnim stvarima.
- Potrebno je jasno definisati položaj i ulogu žrtve u slučaju primene rešenja kojima se predviđaju alternativne sankcije, mere i vidovi postupanja, posebno rešenja koja se odnose na restorativni proces (medijaciju, poravnjanje i sl.).
- Potrebno je uneti određene izmene i dopune u Zakonik o krivičnom postupku putem kojih bi se:
 - o Osigurala aktivnija uloga žrtve u slučaju primene načela oportuniteta i to kroz predviđanje davanja saglasnosti žrtve za primenu svih predviđenih obaveza. Na taj način bi se ujedno obezbedila efikasnija kontrola odluka koje u pogledu načela oportuniteta donosi javni tužilac.
 - o Dala mogućnost primene načela oportuniteta i u fazi glavnog pretresa.
 - o Predvidela obaveza javnog tužioca da za krivična dela za koja je zaprećena zatvorska kazna do tri godine zatvora obavezno ispita mogućnost primene uslovnog odlaganja krivičnog gonjenja, čime bi praktično za ova krivična dela načelo oportuniteta postalo osnovno načelo, a ne odstupanje od načela legaliteta.

- Potrebno je usvojiti podzakonska akta kako bi se omogućila šira primena pojedinih zakonskih rešenja. To se prevashodno odnosi na donošenje podzakonskog akta za primenu vaspitnih naloga.
- Potrebno je uneti određene izmene i dopune u Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, kojima bi se predvidelo sledeće:
 - o Upućivanje na posredovanje između žrtve i učinioca kao poseban vaspitni nalog (umesto poravnanja žrtve i maloletnog učinioca), i to bez preciziranja mogućih ishoda u zakonskim odredbama.
 - o Upućivanje na posredovanje između žrtve i učinioca kao jedna posebna obaveza (umesto posebnih obaveza koje se odnose na izvinjenje, naknadu štete i rad u korist zajednice, koje danas postoje), čime bi se doprinelo većem stepenu restorativnosti ove mere, razrešenju dilema u pogledu nedovoljnog razgraničenja pojedinih posebnih obaveza koje danas postoje i rešavanju pitanja neadekvatnosti predviđanja izvinjenja kao posebne obaveze.
 - o Davanje mogućnosti tužiocima za maloletnike da primenjuju sve zakonom predviđene vaspitne naloge.
- Potrebno je uskladiti terminologiju u relevantnim zakonskim i podzakonskim aktima, jer se primećuje da se koriste različiti termini, koji nisu uvek u potpunosti i sinonimi: izmirenje, poravnanje, medijacija i slično.
- Potrebno je raditi na uvođenju novih restorativnih pristupa, kao što su porodične rasprave/konferencije, posebno u sistem reagovanja na kriminalitet maloletnika.

Unapređenje i jačanje institucionalnog okvira za sprovođenje alternativnih sankcija i restorativne pravde i razvijanje saradnje sa civilnim društvom

- Potrebno je raditi na jačanju kapaciteta povereničkih kancelarija kako bi se osigurala šira primena alternativnih sankcija i rešenja sa elementima restorativne pravde.
- Potrebno je raditi na razvijanju institucionalnog okvira za primenu rešenja sa elementima restorativne pravde, posebno onih koja podrazumevaju susret žrtve i učinioca. Na primer, kroz oživljavanje Centra za medijaciju ili razvijanje druge službe za posredovanje i druge restorativne pristupe, koja bi bila nezavisna od sudova i sistema socijalne zaštite, a u kojoj bi se sprovodili restorativni procesi (postupci posredovanje/medijacije, poravnanja) na koje sudovi mogu da upućuju prema pozitivnim propisima.
- Potrebno je raditi na uspostavljanju saradnje nadležnih državnih organa i institucija sa civilnim društvom kako bi se osigurala šira primena alternativnih sankcija i restorativne pravde.

Razvijanje i sprovođenje obuka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi za stručnjake

- Neophodno je razvijanje i realizovanje obuka za stručnjake o primeni alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja, kako bi razumeli postojeća rešenja i shvatili značaj i potrebu njihove primene u praksi.
- Neophodno je informisanje i upoznavanje stručnjaka sa konceptom restorativne pravde kako bi se razumela postojeća rešenja sa elementima restorativne pravde i osigurala njihova šira primena.

Informisanje i podizanje svesti građana o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi

- Potrebno je raditi na informisanju i upoznavanju građana sa alternativnim sankcijama i konceptom restorativne pravde putem tribina, radionica, medija i slično.

Pomoć i podrška žrtvama i učiniocima vezano za primenu alternativnih sankcija i rešenja sa elementima restorativne pravde

- Potrebno je raditi na razvijanju usluga informisanja žrtava i učinilaca o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi.
- Potrebno je obezbediti pružanje pomoći i podrške žrtvama i učiniocima u procesima restorativne pravde, kao i održivost službi koje pružaju pomoć i podršku žrtvama i učiniocima u ovim procesima.

Istraživanje, praćenje i evaluacija primene alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja

- Potrebno je razviti mehanizme za praćenje primene alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja u praksi u cilju njihove evaluacije i razvijanja kriminalne politike zasnovane na empirijskim dokazima.
- Neophodno je sprovođenje redovnih istraživanja primene alternativnih sankcija, mera i vidova postupanja kako bi se pratila primena i predlagale dalje izmene zakona i prakse.

Pravci daljeg razvoja restorativne pravde

- Potrebno je raditi na razvijanju i implementaciji restorativnih programa u ustanovama za izvršenje zavodskih sankcija, u kom slučaju bi restorativna pravda predstavljala deo tretmana i omogućila bi delovanje u pravcu sprečavanja povrata, bolje reintegracije i socijalne inkluzije lica nakon izlaska iz penitensijarne ustanove.
- Potrebno je raditi na promovisanju šire primene restorativne pravde, koja ne bi nužno bila vezana za krivično i maloletničko pravo i pravosuđe, već bi trebalo da predstavlja oblik reagovanja i na druge problematične situacije čime bi se ujedno delovalo u pravcu prevencije vršenja krivičnih dela (restorativna pravda u službi prevencije kriminaliteta i povećanja sigurnosti građana).

Literatura
Beleške o autorima

Literatura

- Bannenberg, B.** (2000) Victim-offender mediation in Germany, u: *Victim-offender mediation in Europe: Making restorative justice work*, The European Forum for Victim- Offender Mediation and Restorative Justice, Leuven: Leuven University Press: 251-281.
- Bazemore, G., Umbreit, M.** (2003) A comparison of four restorative conferencing models, u: Johnstone, G. (ed.) *A Restorative Justice Reader – texts, sources, context*. Devon: Willan Publisher: 225-241.
- Bejatović, S.** (2008) Krivičnoprocesno zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta, u: L. Kron (ur.) *Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 44-66.
- Bejatović, S., Đurđić, V., Škulić, M., Ilić, G., Kiurski, J., Matić, M., Lazić, R., Nenadić, S., Trninić, V.** (2012) *Primena načela oportuniteta u praksi: izazovi i preporuke*, Beograd: Udruženja javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije.
- Blackmore, H.** (2014) The Effect of Information on Public Attitudes Towards Restorative Justice Conferencing. Internet Journal of Restorative Justice (IJRJ). Dostupno na: <http://www.rj4all.info/library/effect-information-public-attitudes-towards-restorative-justice-conferencing>; Pristupljeno 10.09.2014. godine.
- Blad, J.** (2006) Institutionalizing restorative justice? Transforming criminal justice? A critical view on the Netherlands, u: I. Aersten, T. Daems and L. Robert (eds.) *Institutionalizing restorative justice*. Devon: Willan Publishing: 93-119.
- Curtis-Fawley, S., Daly, K.** (2005) Gendered Violence and Restorative Justice - The Views of Victim Advocates. *Violence Against Women*, 11(5), 603-638.
- Czarnecka-Dzialuk, B.** (2010) The quest for sustining research – Empirical research on restorative justice in Poland. U: I. Vanfraechem, I. Aertsen and J. Willemsens (eds.) *Restorative Justice Realities – Empirical Research in a European Context*. The Hague: Eleven International Publishing, str. 219-233.
- Czarnecka-Dzialuk, B.; Wojcik, D.** (2000) Victim-offender mediation in Poland, u: *Victim-offender mediation in Europe: Making restorative justice work*, The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, Leuven: Leuven University Press, 2000: 309-337.
- Čopić, S.** (2007) Pojam i osnovni principi restorativne pravde, *Temida*, 1, 25-35.

- Čopić, S.** (2009) Restorativna pravda i međunarodnopravna regulativa: postavljanje standarda za primenu restorativnih programa, u: M. Blagojević i Z. Stevanović (ur.) *Prevenција kriminala i socijalnih devijacija: od razumevanja ka delovanju*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 109-124.
- Čopić, S.** (2015) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem: teorija, zakonodavstvo i praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Delić, N.** (2005) Poravnanje učinioca i oštećenog kao osnov oslobođenja od kazne, u: D. Radovanović (ur.) *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova: 289-330.
- Developing Peacemaking Circles in a European Context**, Final Research Report Presented to the European Commission by Project Coordinator Elmar G. M. Weitekamp.
- Eberhard Karls University Tübingen**, Project: JLS/2010/JPEN/AG/1609, Criminal Justice Programme, European Commission, Directorate-General Justice, November 2013, dostupno na www.suggnome.be/pdf/onderzoek/PMC_final_report.pdf, Pristupljeno 13. februara 2015. godine.
- Đurđić, V.** (2007) Mere ubrzanja i pojednostavljenja krivičnog postupka i njihov uticaj na uspešnost borbe protiv kriminaliteta, u: L. Kron (ur.) *Kriminalitet u tranziciji: fenomenologija, prevencija i državna reakcija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: 181-202.
- Groenhuijsen, M.** (2000) Victim-offender mediation: legal and procedural safeguards. Experiments and legislation in some European jurisdictions, u: *Victim-offender mediation in Europe: Making restorative justice work*, The European Forum for Victim- Offender Mediation and Restorative Justice, Leuven: Leuven University Press: 69-83.
- Haines, A.** (2007) Punishment in Bucharest, Romania: A Public Opinion Survey. *Internet Journal of Criminology*, str. 1-19. dostupno na: [http://www.internetjournalofcriminology.com/Haines - Juvenile Crime and Punishment in Bucharest.pdf](http://www.internetjournalofcriminology.com/Haines%20Juvenile%20Crime%20and%20Punishment%20in%20Bucharest.pdf), Pristupljeno 19.09.2014. godine.
- Hough, M., Radford, B., Jackson, J., Roberts, J.R.** (2013) *Attitudes to sentencing and trust in justice: exploring trends from the crime survey for England and Wales*. London, UK: Ministry of Justice analytical series, Ministry of Justice. Dostupno na: <http://eprints.lse.ac.uk/50440/>, Pristupljeno 19.09.2014.godine.
- Huang, H., Braithwaite, V., Tsutomi, H., Hosoi, Y., Bratihwaite, J.** (2011) Social capital, Rehabilitation, Tradition: Support for Restorative Justice in Japan and Australia. *Asian Journal of Criminology*, autorski primerak. Dostupno na: https://www.anu.edu.au/fellows/jbraithwaite/_documents/Articles/social_capital_rj_jap_aus_AJC_.pdf, Pristupljeno 4.09.2014. godine.
- Ilić, G.** (2009) Javni tužilac kao subjekat pojednostavljenih formi postupanja u krivičnim stvarima, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2, 141-146.
- Johnstone, G., Van Ness, D. W.** (2007) The meaning of restorative justice, u: G. Johnstone, and D. N. Van Ness (eds.) *Handbook of Restorative Justice*. Devon: Willan Publisher: 5-23.
- Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M.** (2006) *Penologija*. Niš: SVEN.
- Lee, F.** (2009) Adopting a restorative approach to young offenders in Hong Kong: a public survey. *Contemporary Justice Review*, 12 (4), 469-483.

- Lovegrove, A.** (2013) Sentencing and public opinion: An empirical study of punitiveness and lenience and its implications for penal moderation. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 46(2), 200-220.
- Maruna, S., King, A.** (2004) Public opinion and community penalties, u: A. E. Bottoms, S. Rex and G. Robinson (eds.) *Alternatives to Prison: Options for an Insecure Society*. Portland, USA: Willan Publishing: 83-112.
- Miers, D., Willemsens, J.** (eds.) (2004) *Mapping restorative justice. Developments in 25 European Countries*, European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, Leuven.
- Moore, E.** (2012) Restorative Justice Initiatives: Public Opinion and Support in NSW. *Crime and Justice Statistics Bureau Brief No-77*. Sydney: NSW Bureau of Crime Statistics and Research. Dostupno na: <http://www.bocsar.nsw.gov.au/agdbasev7wr/bocsar/documents/pdf/bb77.pdf>, Pristupljeno 3.09.2014. godine.
- Mrvić-Petrović, N., Đorđević, Đ.** (1998) *Moć i nemoć kazne*. Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Mrvić-Petrović, N., Obradović, M., Novaković, N.** (2005) Alternativne krivične sankcija (studija o prihvatljivim modalitetima izvršenja), u: *Alternative zatvorskim kaznama*, Beograd: Fond za otvoreno društvo: 35-83.
- Nancarrow, H.** (2006) In search of justice for domestic and family violence- Indigenous and non-Indigenous Australian women's perspectives. *Theoretical Criminology*, 10(1), 87-106.
- Naude, B., Prinsloo, J.** (2005) Magistrates' and prosecutors' views of restorative justice. U: T. Maepa (ed.) *Beyond Retribution – Prospects for restorative Justice in South Africa*. Pretoria, South Africa: Institute for Social Sciences, 53-65.
- Nielsen, B.G.** (2001) Repressive, Restorative and Reflexive Criminal Law, u: E. Fattah and S. Parmentier, (eds.) *Victim Policies and Criminal Justice on the Road to Restorative Justice*. Leuven: Leuven University Press: 145-166.
- Nikolić-Ristanović, V., Dimitrijević, J., Stevković, Lj.** (2009a) **Feelings of Insecurity, Victimization Experience, and Students' Attitudes Toward Punishment**, u: H. Kury and E. Shea (eds.) *Punitivity International Developments vol.2: Insecurity and Punitiveness (Crime & Crime Policy Vol.8-2)*, Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer: 357-377.
- Nikolić-Ristanović, V., Dimitrijević, J., Stevković, Lj.** (2009b) Mišljenje studenata o društvenoj reakciji na kriminalitet. u: D. Radovanović (ur.) *Istraživanja u specijalnoj pedagogiji*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju: 65-75.
- Pali, B., Madsen, K.S.** (2011) Dangerous Liaisons?: A feminist and restorative approach to sexual assault, *Temida*, 1, 49-65.
- Pelikan, C.** (2000) Victim-offender mediation in Austria, u: *Victim-offender mediation in Europe: Making restorative justice work*, The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, Leuven: Leuven University Press: 125-153.

- Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I.** (2008) *Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji*. Beograd: Centar za mir i razvoj demokratije.
- Peter D. Hart Research Associates, Inc.** (2002) *Changing Public Attitudes toward the Criminal Justice System – Summary of findings*. USA: The Open Society Institute.
- Prison Reform Trust** (2011) *Public Want Offenders to make Amends*. London: Prison Reform Trust. Dostupno na: http://www.prisonreformtrust.org.uk/Portals/0/Documents/public_want_offenders_to_make_amends.pdf, Pristupljeno 3.09.2014. godine.
- Proietti-Scifoni, G.** (2008) *Restorative Justice in Cases of Gendered Violence: Views from Aotearoa Opinion Leaders*. Dostupno na http://www.griffith.edu.au/__data/assets/pdf_file/0006/198249/Restorative-justice-in-cases-of-gendered-violence-Gitana-Proietti-Scifoni.pdf, Pristupljeno 3.09.2014. godine.
- Sahati, E.** (1985) Uloga mirovnog veća u krivičnom postupku, Beograd: *Jugoslovenska revija za krivično pravo i kriminologiju*, br. 2-3, 177-183.
- Satarić, N. Obradović, D.** (2014) *Analiza napretka primene vaspitnih naloga i alternativnih krivičnih sankcija u sistemu maloletničkog pravosuđa u Srbiji*. Beograd: International Management Group. Dostupno na www.amity-yu.org/images/pdf/amity_analiza_primene_vaspitnih_naloga_2014.pdf, Pristupljeno 13. februara 2015. godine.
- Skelton, A., Frank, C.** (2001) Conferencing in South Africa: returning to our future, u: A. Morris and G. Maxwell, G. (eds.) *Restorative Justice for Juveniles. Conferencing, Mediation and Circles*. Oxford and Portland, OR: Hart: 103-119.
- Soković, S.** (2012) Penitensijarne statistike: mera kriminaliteta i/ili više od toga?, u: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva iz sveta i Srbije*. Beograd: Prometej-Beograd: 83-104.
- Stevanović, I., Milošević, N.** (2006) Neophodne pretpostavke za primenu Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, u: D. Radovanović (ur.) *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova: 487-496.
- Stojanović, Z.** (2009) Opravdanost i dometi alternativnih krivičnih sankcija i alternativnih formi postupanja. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2, 3-19.
- Umbreit, M., Zehr, H.** (2003) Restorative family group conferences: differing models and guidelines for practice, u: E. McLaughlin, R. Fergusson, G. Hughes and L. Westmarland (eds.) *Restorative Justice Critical Issues*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications: 69-75.
- Van Prooijen, J.** (2010) Retributive versus compensatory justice: Observers' preference for punishing in response to criminal offenders. *European Journal of Social Psychology*, 40, 72-85.
- Vasiljević-Prodanović, D.** (2012) Alternative kratkotrajnim kaznama zatvora. *Doktorska disertacija*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu.
- Wager, N.** (2013) The experience and insight of survivors who have engaged in a restorative justice meeting with their assailant. *Temida*, 1, 11-32.

Beleške o autorima

DR SANJA ČOPIĆ

je naučna saradnica u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i predsednica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije. Zamenica je glavne i odgovorne urednice naučnog časopisa *Temida*. Doktorirala je na temi *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem*. Njen dosadašnji istraživački rad i objavljeni radovi uglavnom su bili vezani za teme kao što su: nasilje prema ženama, trgovina ljudima, položaj žena u zatvoru, službe za žrtve, restorativna pravda i maloletnički kriminalitet i društveno reagovanje na njega.

BEJAN ŠAĆIRI

je diplomirani psiholog, doktorand na Odseku za psihologiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i istraživač u Viktimološkom društvu Srbije. Kao volonter uključen je u rad *Službe VDS info i podrška žrtvama* na pružanju podrške žrtvama različitih oblika kriminaliteta. Njegov dosadašnji istraživački rad bio je uglavnom vezan za teme kao što su diskriminacija, nasilje u porodici i položaj žena u zatvoru.

UNA RADOVANOVIĆ

je diplomirana defektološkinja, studentkinja master akademskih studija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu (*Prevenција i tretman poremećaja ponašanja*), Kriminalističko-policijskoj akademiji (*Forenzičko inženjerstvo*) i na Univerzitetu u Beogradu (*Terorizam, organizovani kriminal i bezbednost*).

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

316.654:343.24(497.11)
316.654:343.2.01(497.11)

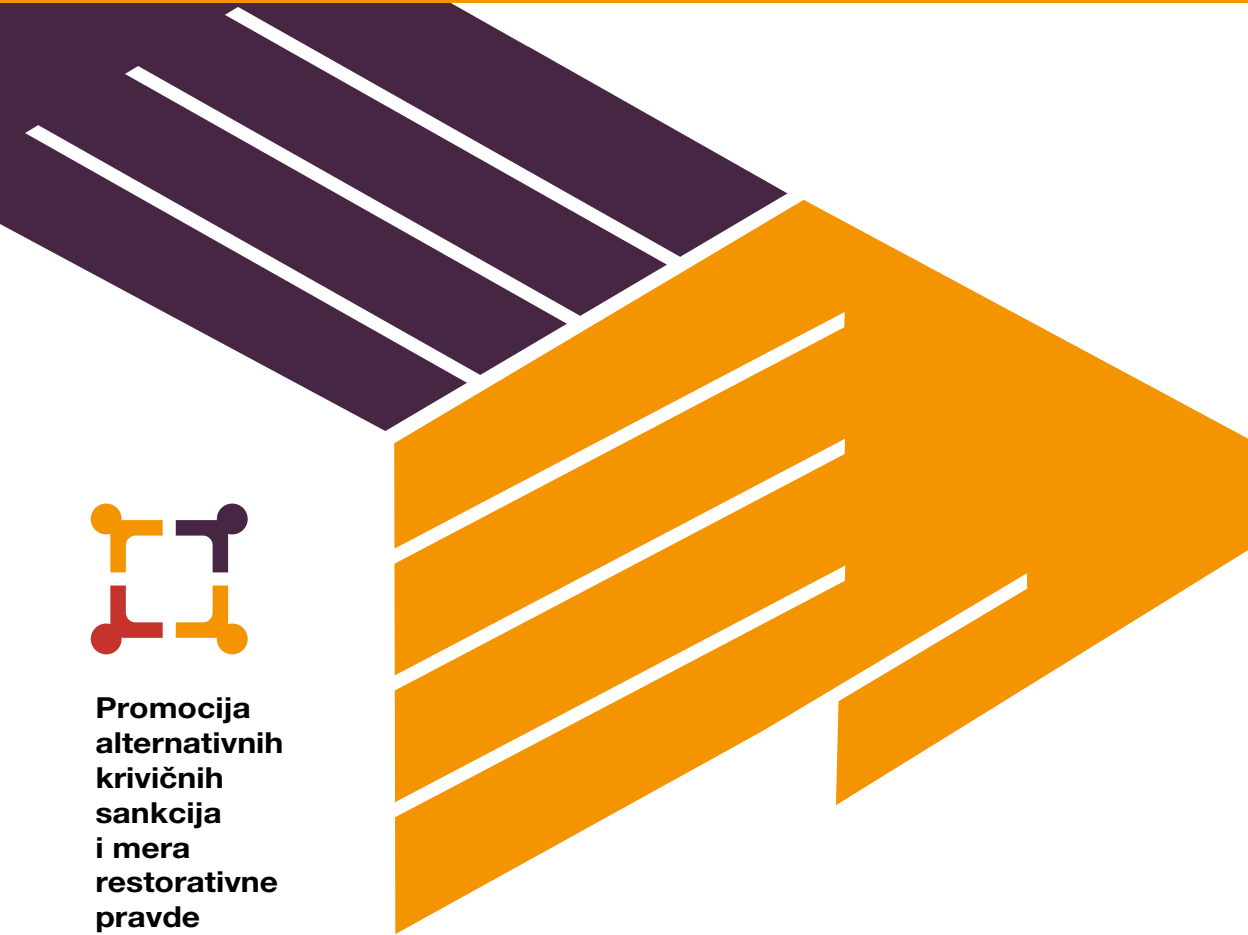
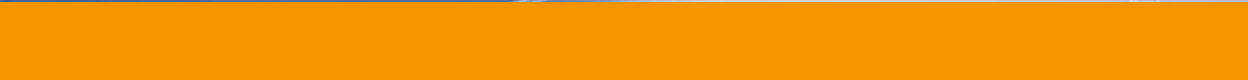
ЋОПИЋ, Сања, 1973-

Stavovi građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi / [Sanja Čopić, Bejan Šaćiri, Una Radovanović]. - Beograd : Fondacija Centar za demokratiju, 2015 (Beograd : Grafolik). - 135 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Tiraž 300. - Napomene uz tekst. - Beleške o autorima: str. 135. - Bibliografija. str. 131-134.

ISBN 978-86-83675-22-7

1. Шаћири, Бејан, 1980- [аутор] 2. Радовановић, Уна, 1984- [аутор]
а) Алтернативна санкције - Јавно мњење - Србија б) Ресторативна правда - Јавно мњење - Србија
COBISS.SR-ID 214897420

**Promocija
alternativnih
krivičnih
sankcija
i mera
restorativne
pravde**

Put ka humanijem
i pravednijem
društvu

